Петър Добрев

ИЗТРЪГНЕШ ОТ КАМЪКА

За какво разказват свещените надписи на езика на Аспарух

Галик

Ст. н. с. д-р Петър ДОБРЕВ

ДА ИЗТРЪГНЕШ СЛОВО ОТ КАМЪКА

ЗА КАКВО РАЗКАЗВАТ СВЕЩЕНИТЕ НАДПИСИ НА ЕЗИКА НА АСПАРУХ

ИК ГАЛИК

ДРЕВНОБЪЛГАРСКАТА ПИСМЕНОСТ*
(втори допълнен прочит)

А		П	
Б		Р	
В		С	
В̃ (W)		С’	
Г		Т	
Д		У	
Е		Ф	
Ē	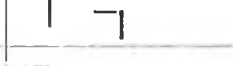	Х	
Ж		Ц	
З		Ч	
И		Ш	
К		Щ	
КХ	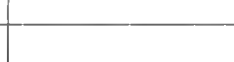	О’ = О"	
ГХ		Ъ	
Л		Ѣ	
М		ЙО	
Н, НГ		Ō (дълго)	
О			

*Първият прочит на древната българска писменост е направен в изданието: П. Добрев. Каменната книга на прабългарите. С., 1992. Той е ползван широко от някои по-късни автори.

На светлата памет
на баща ми Добри Добрев,
който пръв ми отвори очите
за величието на Плиска.

ISBN - 954-8008-68-8

© ДА ИЗТРЪГНЕШ СЛОВО ОТ КАМЪКА
Първо издание
© Автор: ст. н. с. д-р Петър Добрев
Редактор: Георги Лазаров
© Корица: Александър Лазаров
© ИК **ГАЛИК**, 2002 г.
София 1606, бул. Хр. Ботев 31
тел./факс (02) 9522 317
e-mail: galik@dir.bg

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор..... 5

Раздел I
Неразгаданите знаци на древните българи

Глава първа
За какво разказват стените на Плиска..... 8
Глава втора
Пътешествие в морето от древни знаци..... 14
Глава трета
Българските символи на слънцето..... 18
Глава четвърта
Произходът на съкровените древни символи..... 29
Глава пета
От свещените знаци към гербовете на старите български родове..... 31
Глава шеста
Как можем да открием следите от Аспаруховия род..... 39
Глава седма
Знаците върху един мраморен саркофаг..... 49
Глава осма
Още две съзвездия от древни знаци..... 53
Глава девета
Белезите на древната майсторска чест..... 57
Глава десета
За какво още разказват знаците на старите български родове.. 64

Раздел II
Най-голямата тайна на Плиска - думите, написани с древни български руни

Глава първа
Реликвите, които чакаха своето обяснение цял век..... 69
Глава втора
Защо вече е несъмнено, че древните българи са имали своя писменост..... 74

Раздел III
Дългите надписи на езика на Аспарух

Глава първа
Странните находки в една тебеширена кариера..... 78
Глава втора
В търсене на ключа за разшифровка..... 85
Глава трета
Кратка рекапигулация на първите разшифровки..... 98
Глава четвърта
Разгадаване на смисъла на някои неизвестни знаци чрез метода на ситуационното групиране..... 101
Глава пета
Разчитането на добре запазените образци..... 113
Глава шеста
Общ преглед на разчетените рунически надписи..... 125
Глава седма
Свещените надписи от Мурфатлар..... 140
Глава осма
Най-ценният надпис, оставен от древните българи - кръстът, белязян с рунически знаци..... 147
Глава девета
Още няколко интересни реликви..... 155
Глава десета
Златните истини върху сребърния ореол на Аспарух..... 161
Глава единадесета
Езикът на древните българи не е изчезнал..... 177
Глава дванадесета
Краят на една голяма загадка (защо Борис е приел славянските църковни книги)..... 186

Заключение..... 189
Послеслов..... 193

Приложения

ПРЕДГОВОР

"Ако ние потулим своя глас,
камъните ще викнат вместо нас "

Библейска мъдрост

Основа за написването на тази книга са откритите в България и съседните балкански земи стотици находки на старинни български знаци и надписи, оставени през периода VII-X в. Става дума за едно истинско море от знаци и надписи, издълбани върху камъни и скали, които никой до днес не е огледал и разтълкувал, въпреки че в тях е скрит гласът на най-старите български векове. За да добие читателят представа за това необикновено историческо съкровище, достатъчно е да се спомене, че само единичните находки на древнобългарски знаци (така наречените рунически знаци) са над 1500, а груповите находки на знаци и цели рунически надписи са над 300.

Можем да си представим какво би станало, ако от камъните за миг би се обадил с жив глас всеки старинен знак или надпис. Пред нас щеше да възкръсне цял един забравен свят – светът на българите, доведени от Аспарух. Но тъй като е много трудно, да не кажа непосилно, да се изтръгват от хладните камъни тайните на записаните върху тях особени белези и слова, до днес тези стотици знаци и надписи мълчат и все още няма кой да отключи техния глас.

Причините, за да се заема с проучването на тази необятна съкровищница от стари български знаци и надписи са главно три: **първо**, защото моят научен профил – историята на старите цивилизации и стопанства ме задължава да следя внимателно всеки ранен признак на култура в нашите земи; **второ**, защото откритите находки от този тип, макар и изключително многобройни, са все още неразтълкувани и за тях е писано твърде малко; **трето**, защото тези многобройни рунически знаци и надписи са оставени през един ранен период (VII-IX в.), когато според досегашните

представи българите не са имали още своя писменост. Нещо, което поражда въпроса: възможно ли е един безписмен народ да покрие цялата своя земя с близо две хиляди свои оригинални знаци и надписи. Към тези причини идва и още един мотив, който ме подтикна за това трудно начинание. Той е свързан с това, че в неотдавна излязлата книга "Древнобългарска епиграфика" представих надписите, оставени от древните българи на техния собствен език, но с гръцки букви, което може би е породило у някои читатели заблудата, че древните българи са били народ, който не е имал своя собствена писмена култура. Всъщност надписите с гръцки букви са само част от това, което е оставено върху камъните и плочите на ранна България. Наред с това е съществувала и една собствена българска писмена и знакова система, която трябва непременно да се опише, за да се изтрие навеки заблудата, че древните българи на Аспарух са били механични подражатели на гръцката култура. Тази собствена българска система беше частично разгледана преди десет години в "Каменната книга", но натрупалите се множество допълнителни находки ни задължават да я опишем подробно и изчерпателно.

В **първия раздел** на тази книга читателят ще се запознае с особеностите на единичните знаци, оставени навсякъде в Аспарухова България. Малцина знаят, че по броя на оставените върху стените на ранните български селища единични знаци България рязко се откроява на фона на другите средновековни балкански страни. Плиска – най-големият балкански град в Ранното Средновековие (23 кв. км срещу 15 на Цариград) – изпъква и като най-голямо находище на единични знаци, докато във Византия по-разпространена е била традицията да се оставят не единични знаци, а надписи.

Във **втория раздел** се разглеждат кратките рунически надписи, открити в Плиска, които са останали незабелязани досега.

В **третия раздел** се прави разшифровка на древната българска руническа писменост и се разглеждат най-дългите надписи, оставени от българите на Аспарух на техния собствен език и с тяхната собствена писменост. Между тези знаци и надписи спе-

циално внимание заслужава един кръст, белязан с ранен български рунически надпис, който е изобразен и на корицата на тази книга.

Целта на това изследване е да покаже в цялата му пълнота едно велико достояние на Аспаруховите българи – тяхната специфична култура. Познаването на тази култура е дълг на всеки грамотен българин, защото малко са били народите от VII-VIII в., които са оставили след себе си подобно море от писмени знаци и надписи.

Раздел I

НЕРАЗГАДАНИТЕ ЗНАЦИ НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ

Глава първа

ЗА КАКВО РАЗКАЗВАТ СТЕНИТЕ НА ПЛИСКА

Началото на двадесети век донесе на България един рядък археологически подарък. Открита беше първата българска столица - Плиска - един необикновен град, чиито стени от гладко одялани каменни блокове, наслагани един върху друг, напомняха по нещо древните египетски и вавилонски градежи. Но най-чудното настъпи, когато откривателите започнаха да оглеждат огромните каменни блокове. Защото върху тях ту тук, ту там се виждаха особени старинни знаци, изсечени с длето, някои от които достигаха до половин метър големина. Сякаш някакъв неизвестен великан се беше учил да пише, но не с перо, а с желязо по огромните бели стени, та ги беше нашарил навсякъде с тези странни и необикновено големи знаци. В тази книга за съжаление няма да можем да покажем тези гигантски знаци в техния истински вид, защото затова ще ни трябват страници с еднометров формат, затова дължим да съобщим на читателя, че всички изображения в тази глава са силно умалени и схематизирани по чисто технически причини и ако някой иска да си представи знаците в техния натурален размер трябва мислено да увеличи нашите илюстрации поне 10 или 15 пъти.

Освен със своята големина тези знаци учудиха откривателите и с още една особеност. По своята форма повечето от тях се отличаваха силно от всички известни азбуки, включително и от разпространените в древността на Балканския полуостров гръцка и латинска азбука. Виждаше се, че тези огромни знаци не са били изсечени от византийци или римляни и затова теорията, че Плис-

ка е била създадена както римска крепост, твърде бързо изчезна от употреба. Общо при първите разкопки на Плиска бяха открити 133 различни по форма знаци, описани от известния чешки археолог *Карел Шкорпил*. А в последния каталог, съставен от *Людмила Дончева-Петкова*, са отбелязани над 600 старинни рунически знака.[1] Чрез това Плиска изпъква не само като най-големия град на Балканите през VIII-IX в. (с 23 кв. км площ срещу 15 кв. км на Константинопол), но и като най-богатото находище на старинни знаци на целия Балкански полуостров.[2] Една частична представа за това необикновено богатство дава *Илюстрация 1*, поместена на страница 11.

Освен върху камъните, същите видове знаци бяха открити и върху тухлите на някогашна Плиска, а също върху множество битови предмети и съдове за вода, което още веднъж показа, че те не са римски или византийски по произход, а са оставени от местното българско население, което я е строило и обитавало през VIII-IX в. По-късно подобни, а често и напълно еднакви знаци бяха открити и в много други стари български крепости – Мадара, Дръстър, Шумен, Преслав и др., чрез което техният брой надхвърли числото хиляда. По изчисления на Л. Дончева-Петкова, публикувани в единственото засега специално изследване на тези знаци, цитирано по-горе, днес България разполага със следния огромен фонд от 1337 старинни знаци (без повтарящите се на няколко места образци):

Таблица 1.

Разпределение на откритите единични знаци по видове:[3]

А. Буквени знаци –	(общо 982), в т. ч.:
I Руноподобни знаци	(общо 783), от които:
а/ отделни руни -	505
б/ рунически съчетания -	278

[1] Л. Дончева-Петкова. Знаци върху средновековни археологически паметници (VII –X в). С., БАН, 1980, с. 17-18.

[2] За размерите на Плиска вж. Ст. Ваклинов. Плиска-Мадара-Преслав (разкопки и проучвания) В: Плиска-Преслав. С., БАН, 1979, с. 12.

[3] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., с. 28.

II Глаголически букви -	14
III Кирилски и гръцки букви –	185
Б, В. Геометрични знаци и съчетания с руни –	151
Г. Символични знаци -	171
Д, Е. Други -	32
Общо (А, Б, В, Г, Д, Е)	**1337**

Както личи от приведените данни, от откритите досега оригинални знаци върху археологическите паметници до X в. само една малка част – 199 знака от общо1337 – представляват гръцки, кирилски и глаголически букви, което съставлява едва 14, 8 % от общия брой. Повечето от откритите знаци (787 от 1337) принадлежат към така наречения рунически тип – един специфичен термин, с който в археологията се наричат знаците, характерни за древните българи и редица други източни народи. Следва да се има предвид, че в цитираните изчисления всеки знак е отбелязан само по един път, а повторенията на един и същи знак на различни места специално са изключени. Но, ако вземем предвид и случаите на повторение на едни и същи рунически знаци, отбелязани в цитирания по-горе каталог, съставен от Л. Дончева-Петкова и ако се опитаме да пресметнем един сумарен показател, в който са отбелязани всички находки от този тип, ще се окаже по наши изчисления, че в ранна България се наброяват над 1500 случая на употреба на рунически знаци, което е едно твърде внушително число. От това личи, че ***основната знакова система, която се е използвала за маркиране на предметите и обектите, изграждани в ранна България до десети век не е била гръцката азбука, нито въведената в самия край на този период кирилска и глаголическа писменост, а специфичната руническа знакова система, донесена от древните българи на Аспарух.***

Интересно е по повод на това да проследим и географското разпределение на старите български рунически знаци извън столицата Плиска. В крепостта върху Мадарското плато са намерени 93 находки от този тип, в Преслав – 60, в двореца на Омуртаг при Тича – 47, в Калугерица – 47 знака, на територията на днешна Македония са открити по непълни данни над 50 знака.

Илюстрация 1:

Знаци, врязани върху каменни блокове от стените на Плиска

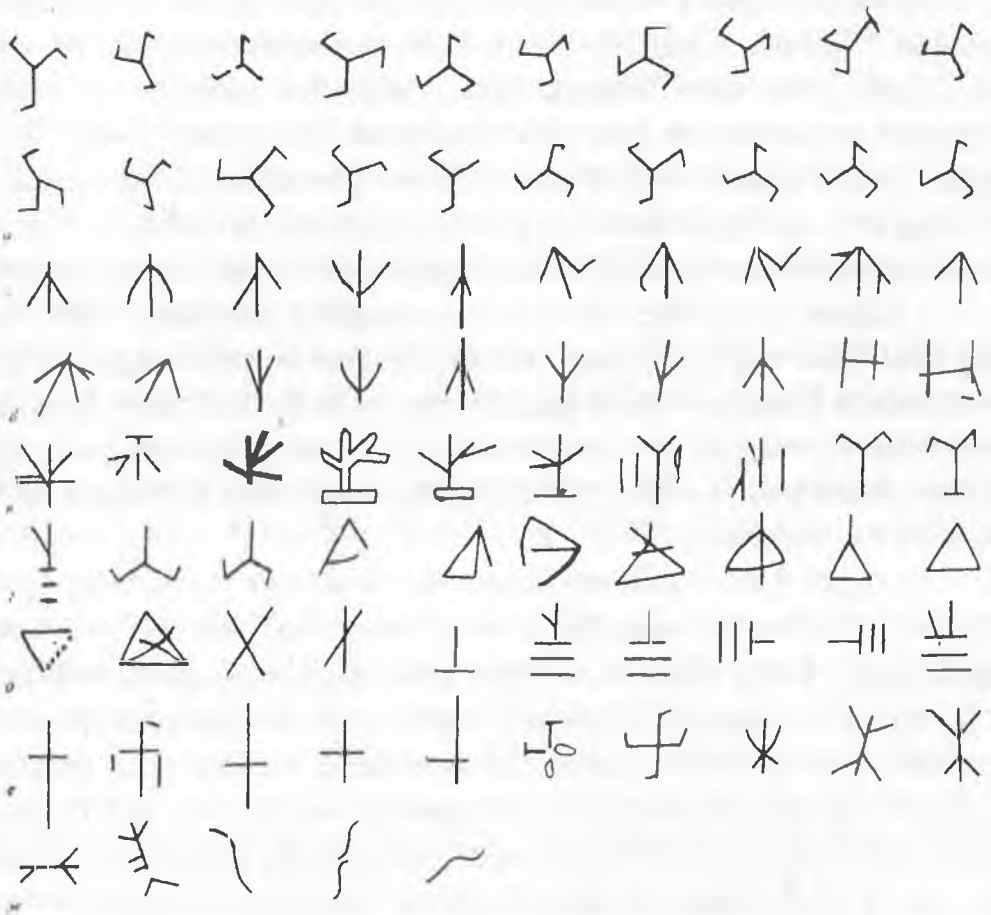

Останалите находки са разпръснати в един извънредно широк периметър, в който влизат Виница, Девня, Шабла, с. Бяла (Варненско), Силистра, Балчик, Плевен, Долни Луковит, Червен бряг, Лом, Враца, Видин, София, Хасково, Перник, Мелник, Станке Димитров, както и Престовац и Шудиково в днешна Остатъчна Югославия, а също в множество селища на днешна Румъния (Диногеция Гарван), Търгшору, Капидава, Поарта Алба (Бяла порта), Пъкуйул луй Соаре (Слънчев пек), Слон, Късчиореле и особено в скалните църкви при Басараб (Северна Добруджа), където е открито второто на цялата територия на ранна България находище от този вид исторически реликви, наброяващо общо 217 знака, повечето от които са обединени в групи и поредици (надписи).

Както виждаме от тази географска картина, най-голямо струпване на подобни знаци се наблюдава в най-старата българска столица Плиска – един факт, който сам по себе си е твърде показателен и говори, че тези загадъчни и неразтълкувани все още руни са били част от културата на управляващия български клон – племето на Аспарух.

Прави впечатление също, че във втората столица Преслав техният брой рязко намалява и е по-нисък цели 10 пъти (само 60 знака срещу 600 в Плиска). Този голям спад се държи най-вероятно на това, че разцветът на Преслав съвпада с разпространението на новата кирилска писменост, която явно е изместила от употреба тези старинни знаци. Друг интересен момент е, че след десети век, когато кирилската писменост преживява своя възход, започнал със Златния век на цар Симеон, този вид знаци вече почти напълно изчезва в България. Те не са характерни и за археологическите материали от периода на византийското владичество, а също за строежите от периода на Второто Българско царство.

Както съвсем точно е посочила най-задълбочената досега изследователка на това наше епиграфско наследство, ст. н. с. Л. Дончева-Петкова, за периода след десети век тази знакова символика е също толкова нехарактерна, както и за периода преди образуването на България. Времето на разпространение на руническите знаци, е строго ограничено между седми и десети век, а мястото на разпространение са най-вече главните селища, обитавани

от българите на Аспарух, а това както от гледна точка на типологията, така и от гледна точка на хронологията и пространствената локализация, показва, че по своя произход тези знаци са свързани несъмнено с Аспаруховите българи. Установява се също, че докато времето на употреба на тези знаци, известни и под името "български руни", обхваща периода преди покръстването на България, то географският периметър на тяхното разпространение съвпада до най-малки детайли с географските граници на България през периода между седми и десети век. В ареала на употреба влизат както северните части на някогашна България отвъд Дунава, така и западните части на някогашната българска етнографска територия, откъснати насилствено от българската общност през драматичния двадесети век.

С оглед на всичко изложено, налага се изводът, че пред нас е един изключително ценен вид материали, който подобно на лакмус показва прецизно и безупречно къде са живели древните българи на Аспарух и с каква специфична символика те са си служели в далечните предхристиянски времена. За всеки, който желае да научи в най-чист и неподправен вид истината за ранната българска история, ***тези загадъчни руни представляват абсолютно незамърсен и обективен исторически извор***. Интересно е също, че най-ранните находища на подобни знаци са открити не в Източна България, а в западните части на Балканския полуостров – при Шудиково и Охрид, където според редица византийски източници е станало първото голямо заселване на българи още в края на пети век по времето на император Анастасий.[4]

Непретенциозните наглед рунически знаци днес стоят като вечни стражи навсякъде, където някога са цъфтели старинни български крепости и градове и събарят с един замах две дълбоко напластени през последния век исторически лъжи – лъжата, че

[4] Вж. Хроника Константина Манассия по Ватиканскому списку. С, БАН, 1980, Приложения, където пише: "При Анастасий цар (491-517) преминаха българите Дунава при Видин и се заселиха първо в Долната земя Охридска, а след това и в цялата тази земя. "

българите никога не са обитавали отвъддунавските земи и западните части на Балканския полуостров и лъжата, че българите, доведени от Аспарух, са били една нищожна по брой номадска орда, която не е притежавала никаква своя култура и е донесла варварство и разорение в Балканския регион. Морето от древни знаци, открити в старата столица Плиска, а и самият градеж на този великолепен някогашен град показва, че древните българи са били народ със значителен строителен и културен потенциал. Ето защо време е в името на свещените исторически истини и на незаслужено поруганата памет на нашите древни български предци да се вгледаме внимателно във всеки техен знак и надпис. Камъните, белязани някога от тях, отдавна викат към нас. И от тях вероятно ще научим много повече, отколкото от целия рояк многобройни и разноречиви учебници по история, които напоследък се наплодиха под българското небе.

Глава втора

ПЪТЕШЕСТВИЕ В МОРЕТО ОТ ДРЕВНИ ЗНАЦИ

По своята същност знаците, оставени от древните българи на Аспарух, се делят на две големи групи – *находки от единични знаци*, отличаващи се обикновено с големи размери и нанесени на видни места върху стените на старите крепости и *находки от групи и съчетания от знаци*. От двата вида значително по-многобройни и разпространени са единичните знаци. Те се явяват на повече от хиляда места в България и чрез своите внушителни размери и чрез своята многобройност показват, че макар всеки от тях да стои самотно и изолирано, те не са се появили случайно в старите крепости и градове.

По всичко личи, че за разлика от съвременния свят, в който твърде рядко се срещат единично написани букви и писмени знаци, в света на древните българи най-разпространеният вид маркировки са били единичните и самостоятелно употребявани знаци.

Ето защо един от най-големите въпроси, които възникнаха след откриването на Плиска и другите стари български градежи, беше: на какво се дължи необикновеното изобилие на тези единични знаци и защо те са дори повече на брой от груповите находки и по-големите съчетания от рунически тип. На този въпрос са дадени до сега множество различни отговори, тъй като почти всеки автор преди нас е търсел свое собствено обяснение, различно от това на другите изследователи. Анализът на тези многобройни хипотези вече е направен от изследователите преди нас. Затова ще цитирам накратко крайното заключение по този въпрос, придружаващо най-пълния досегашен каталог на този вид знаци, съставен от Л. Дончева – Петкова:

"От направения преглед се вижда, че вече 70 години учените се мъчат да проникнат в тайната на знаците, да разкрият техния смисъл и значение – отбелязва тя. – Създадените теории около произхода и предназначението на тези широко прилагани през епохата на Първата българска държава паметници могат да се подредят, както следва:

- Знаците са марки на каменоделци и грънчари;
- Със знаци се е определяло мястото на блоковете в сградата;
- Със знаци са означавани камъните със специална форма и размери;
- Със знаци се е отчитало количеството на изработените от една група каменоделци камъни;
- Врязаните върху съдовете знаци-графити са знаци на собствениците;
- Релефните знаци са служели за сцепление между глината и грънчарското колело;
- Прабългарските знаци са родови тамги – знаци за собственост;
- Знаците са магически символи. Имат апотропеично значение;

- Знаците са донесени от Северното Причерноморие от прабългарите, които са взели значително участие при създаването на българската държава."[5]

Както виждаме, съществува цяла редица успоредни теории за произхода на знаците. Едни изследователи сочат, че всички открити единични знаци са родови тамги, други – като Г. Фехер, че те са строителни маркировки, трети – като В. Бешевлиев подчертават главно тяхното религиозно и магическо (апотропеично) значение.[6] Но най-интересното е, че нито една от тези успоредни и алтернативни теории не може сама по себе си да обясни цялото богатство от рунически знаци, открити в нашите земи. Защото ако за миг си представим, че всички единично нанесени рунически знаци са имали свещено или магическо значение, тогава ще излезе, че древните българи са имали над 500 различни свещени символи, което е твърде малко вероятно. Ако пък си представим, че всички знаци от този тип са родови знаци (тамги) на някогашните големи български родове и племена, ще излезе, че в ранна България е имало над 500 различни родови и племенни единици, което също е малко вероятно. Очевидно опитите да се обяснят всички единични знаци по еднотипен начин и да се подведат те под някакъв общ знаменател съдържа в себе си някакво скрито логическо противоречие.

Ето защо напълно права е Л. Дончева-Петкова, когато сочи, че "в много от схващанията (за знаците б.м. П. Д.) има рационални зърна, но нито едно от тях не може да претендира за универсалност"[7], т. е. нито едно не може да обясни цялото многообразие на откритите в България единични знаци.

Пътят за обяснението на това необикновено богатство и разнообразие може да бъде намерен според мен само ако се държи сметка за реалните особености в живота на древните общества, който е имал редица специфични и незабелязани досега особености. Известно е, че животът на древните хора е имал различни страни, всяка от които е имала свои особени изразни средства

[5] Л.Дончева-Петкова, цит. съч., с. 18.
[6] В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979, с. 82.
[7] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., с.18.

и символи. Когато древният човек е отправял своите молитви към Бога, той си е служел с особени небесни символи. А когато същият този човек е искал да подчертае своето право на собственост върху някой притежаван от него предмет, той си е служил с друг вид знаци – най-често с някакъв общ белег, с който си е служело неговото семейство или род. Множеството различни поводи, които са пораждали потребността да се ознаменува някое важно небесно или земно събитие са пораждали и множество различни видове знаци, едни от които са имали религиозен, а други обикновен мирски характер.

Но по някакви неясни причини никой от досегашните автори, които е писал по дадената тема, не се е опитал на базата на конкретни примери да разграничи едни от други различните по смисъл и функции знаци, които се срещат в ранните български археологически паметници, а именно - да открои кои от тях изпълняват ролята на свещени символи и кои са оставени по съвсем други причини, несвързани пряко с религията или някогашната магика. Чрез своя огромен брой откритите в ранна България единични знаци отдавна подсказват, че причината за тяхното изобилие е в това, че животът на древните българи далеч не е бил толкова елементарен и примитивен, както ни го рисуваха досегашните теории за тях, а е имал множество различни страни, всяка от които е боравела със свой специфичен кръг от рунически знаци. Ето защо тайната на единичните знаци ще бъде разгадана само когато престанем да ги мислим за нещо еднотипно и се опитаме да открием кои от тях са свързани с духовния живот на древните българи и кои са изпълнявали други, по-обикновени функции. Може само да се съжалява, че за изтеклия вече цял век, откакто са открити тези знаци, никой не е направил дори и един-единствен опит да се разграничи кои от тях са играели ролята на свещени и религиозни символи и кои не са били пряко свързани с древната българска религия.

С оглед на всичко това, своето трудно пътешествие в морето от български знаци ще започнем с този именно пренебрегнат въпрос. Той ще ни бъде полезен и за решаването на цяла редица други неосветени досега проблеми.

Глава трета

БЪЛГАРСКИТЕ СИМВОЛИ НА СЛЪНЦЕТО

Идеята за свещения характер на някои от старите български знаци е изказана за пръв път от проф. Кръстю Миятев още в 1927 г. "Старите българи – пише той – са имали обичай да отбелязват скалите и камъните край пътищата ... със свои собствени народностни знаци, с известни свои заклинания и формули." [8] Почти по същото време до този извод стига и известният географ проф. Васил Миков, който отбелязва, че някои от знаците върху стените на Плиска се срещат и в старото българско светилище Мадара. "Разликата е само в това – сочи той – че докато във всички постройки (на Плиска б.а.) знаците са единични, то пред пещерата (в Мадара) вече тези знаци съставляват може би някакви надписи". [9] Като пример от този тип може да се посочи добре известният символ **I Y I,** който се среща като отделен знак седем пъти върху блоковете и саркофазите на Плиска и два пъти в светилището на Мадара – веднъж като отделен знак и втори път като част от надпис.

Специален интерес към този проблем прояви и проф. В. Бешевлиев, който обърна внимание, че някои от старите знаци са нанесени върху амулети, а следователно изпълнявали са ролята на свещени и магически символи, предназначени да предпазват техните притежатели от зли сили.[10] В България са открити множество старинни амулети от този тип, а също отделни пръстени и зарове, белязани със старинни рунически знаци.

Съдържателен преглед на произхода на свещените български знаци е публикуван и в книгата на Л. Дончева-Петкова, която специално се спира на най-разпространените някога по света

---

[8] Кр. Миятев. Старобългарски надпис в Калугерица. Известия на народния музей Пловдив, 1927, с. 322-323.

[9] В. Миков. Из скалите в Мадара. – Български турист, 1929, с. 147.

[10] В. Бешевлиев. Първобългарите. Бит и Култура. С., 1981, раздел "Свещени знаци и магически числа".

свещени знаци – символите, свързани със слънцето и огъня. "Многобройни паметници – отбелязва тя – свидетелстват, че още през бронзовата епоха някои знаци са били символи на слънцето и огъня. Свастиката като емблема на вечно движещото се слънце се среща в Древния Египет, Сирия и Вавилония, егейско-анатолийския район и балканско-дунавската област, а по-късно в глинените прешлени на Троя в античната вазова живопис (рисунки върху вази б. м. П. Д.) и т.н. В китайската азбука свастиката е знак за слънце. Кръстът като стар магически символ у различните народи е съществувал още преди появата на християнството. (От този тип е древният египетски символ на живота, наричан "анкх" – б. м. П. Д.). Чрез унищожаване на едното клонче на свастиката е образуван трискелест – знак, който имитира трептенето на пламъка, поради което е станал символ на огъня и домашното огнище. Формата на кръга се е свързвала със слънчевия диск. От двата основни елемента – кръст и кръг, чрез различни съчетания, са образувани останалите слънчеви символи." [11]

След като чрез тези първи анализи вече е очертана принципната рамка за изследване на най-старите свещени знаци, нужно е да продължим започнатото от тези автори и да се опитаме да установим кои конкретни знаци, оставени в България през VII-X в., представляват старинни религиозни символи.

Въпреки немалкото публикации, свързани със старата българска религия, досега никой не се е опитал да отдели от общата маса от 505 рунически образци и над 300 геометрични и рисувани фигури, онези неизвестни досега знаци, които са играели ролята на свещени символи и атрибути.

Наглед тази задача е необикновено трудна и почти непосилна, защото, за да я решим, трябва да преминем през един същински лабиринт, състоящ се от близо хиляда рунически и геометрични образци, но ако се вгледаме внимателно в подробния каталог, съставен през 1980 г., ще забележим някои твърде полезни насочващи следи. Така например, оказва се, че на десетки и стотици места в ранна България са оставени древни символи,

[11] Л. Дончева-Петкова, цит.съч., с. 19

свързани с почитта към Слънцето. Особено многобройни между тях са знаците, при които Слънцето се изобразява във вид на кръг (така наречените кръгови символи). Те представляват или обикновени окръжности, или кръгове с нарисувани по тях или вътре в тях точки или лъчи - ⊙.

В археологическите паметници до десети век са открити 10 слънчеви символи от този тип, от които шест са намерени в Плиска и четири - в останалите български градове. Характерно е също, че в Плиска се откриват и слънчеви символи с нарисувани отвън лъчи от типа ☼, или ✿, или с вписани в кръга рисунки на слънца - от типа ☺, докато в другите краища на страната преобладават най-вече символи с вписани вътре лъчи от типа на розетата. От деветте изображения от този втори тип, открити в Плиска, седем са с вписани вътре слънца, което показва, че в Плиска тези образни символи на Слънцето са били някога широко разпространени. Друга особеност на откритите в Плиска слънчеви символи е, че в тях твърде често се срещат старинни български рунически знаци като известните символи :

ϒ, Ψ, X, Ж, ᛟ, ♉, ∪.

Това разкрива пред нас една важна историческа тайна – оказва се, че голяма част от свещените символи на Слънцето, открити в Плиска, са свързани пряко с древните българи на Аспарух, които единствени са си служили с подобни рунически знаци. За високата почит на древните българи към Слънцето свидетелства и един отдавна известен исторически източник – писмото на патриарх Теофилакт Охридски, в което се разказва, че някога българският владетел Омуртаг поискал от византиеца Кинамон да се покланя на Слънцето и на Луната като богове. По всичко личи, че този епизод не е измислен от Теофилакт, а реално е свързан с религията на Омуртаг, защото в българската столица Плиска най-често срещаният древен религиозен символ е кръговият символ на Слънцето.

Същата особеност личи и от това, че в Плиска са открити и многобройни изображения на друг древен символ – така наречения трискелест, подобен на свастика, но не с четири, а с три рамена. Този древен знак е нанесен на 20 различни места върху големите каменни блокове и се оказва най-разпространеният слънчев символ в древна България. Близък до него по форма е и знакът **Y**, който на няколко места е вписан в рисунките, изобразяващи слънчевия кръг и представлява най-вероятно опростено изображение на трискелеста. За високата почит към тази модифицирана форма – знака **Y** – говори и това, че той се среща на три места в светилището в Мадара, а също в Малкия дворец в Плиска, където е нанесен върху една от стените четири пъти поред и на друга стена дори пет пъти. Освен него в главното българско светилище – Мадара – се открива и друг слънчев знак. Той представлява кръст с разклонена горна част, наподобяваща символа **Y** и е вдълбан дълбоко в скалата непосредствено под Мадарския конник, в съседство с един твърде важен исторически надпис, в средата на който се виждат следи от древното българско име КРУМ или може би КРУМЕСИС. Ето този особен знак в стилизиран вид: ⸸.

Голямата височина, на която е нанесен той в Мадара, показва, че при изсичането му върху скалата е било използвано специално скеле, а следователно той е възникнал заедно с начертания над него надпис, т. е. не по-късно от първата половина на девети век. Интересно е също, че подобен знак с форма на кръст се явява и в някои от ранните рунически надписи на древните българи. Той се вижда на една от скалите край Преслав заедно с древния слънчев символ **Y**, а в Мадара освен при конника, е нанесен на още две места, при това и в двата случая е придружен и от други български рунически знаци.

Всичко това показва, че особеният кръст от Мадара едва ли е християнски символ, а е свързан най-вероятно с древния източен култ към Слънцето, в който наред с посочените символи твърде голяма роля са играели и знаците с форма на кръст – както

обикновен, така и пречупен (така наречената свастика). Интересно е също, че по своята форма този разклонен кръст напомня един от най-старите религиозни символи на света – древния египетски кръст АНКХ, наричан още "напъпил кръст", чиято елипсовидна част е символизирала яйцето на живота. Съществуването на близък по форма символ у древните българи позволява да си обясним защо някои от надписите на Омуртаг започват с кръстен знак, макар че Омуртаг е известен като ревностен почитател на старата българска религия и дори като гонител на християните. Кръстът в Омуртаговите надписи очевидно не е християнски символ, а е старият източен кръст, свързан с почитта към Слънцето. А това, че древните българи са почитали подобни ранни форми на кръста още преди приемането на християнството, личи и от седмолъчната розета, белязана с рунически знаци, между които е нанесен и знак с форма на кръст. *(вж. Приложение, фиг. 9а и 9б).*

Във всички изброени случаи пред нас са ранни предхристиянски кръстове от епохата на култа към Слънцето. Съдейки по имената на Крум и Омуртаг, които се явяват редом с тези ранни кръстове, тази особена слънчева вяра е съществувала широко у древните българи чак до първата половина на девети век, т. е. до самото българско покръстване. Изображения на същия вид древни кръстове с разклонена горна част, но с права долна част се откриват на три места в Плиска и в някои други стари български селища. А наред с тях често се среща и друга предхристиянска форма на кръста – древната свастика, която в Плиска се среща общо на девет места – шест пъти върху каменните блокове и два пъти върху тухлите, от които са били построени старите дворци.

Нека сега да се опитаме да преброим колко вида свещени слънчеви знаци е имало в първата българска столица Плиска. Оказва се, че те са твърде много на брой и твърде разнообразни по форма. Сред откритите в Плиска знаци се нареждат 16 кръгови изображения на Слънцето, 20 знака с форма на трираменна слънчева спирала (трискелест), 3 знака с форма на разклонен отгоре кръст и 9 знака с форма на пълна слънчева спирала – свастика. Или общо в Плиска се откриват 45 старинни знака, свързани с почитта към Слънцето. По някаква неизяснена все още причина в

този главен град на Аспарухова България са били нанесени редом едни с други почти всички разновидности на така наречените геометрични символи на Слънцето, известни на Древния свят. Същата особеност се наблюдава и при втория вид старинни слънчеви символи – така наречените рисунъчни знаци. От намерените досега в Плиска пет старинни рисунки от времето преди покръстването, четири представляват стилизирани изображения на слънцето, твърде близки по форма с кръговите слънчеви символи, разгледани по-горе.

Освен този вид знаци и рисунки сред реликвите на Плиска има и други небесни символи, които най-често представляват изображения на звезди. От този тип са двете шестолъчни звезди, които украсяват печата на Тервел **, а също трите изображения на седмолъчни звезди и няколко рисунки на петолъчни звезди от различни разновидности. Специфичните седмолъчни звезди представляват голям интерес, тъй като от тях личи, че древните българи подобно на някои от най-старите народи на Изтока са почитали не само Слънцето, но и всички седем основни небесни светила, характерни за старите религии (Слънцето, Луната и петте известни в Древния свят планети). Тази особеност на старата българска религия особено ясно се вижда от споменатата по-горе седмолъчна розета, всеки лъч от която олицетворява едно от седемте светила и е белязан със специфични древнобългарски символи и знаци, между които и най-често срещаният символ **IYI** (*вж. Приложение, фиг. 9а, 9б*). Към същия кръг свещени символи принадлежат и откритите в Плиска и Преслав изображения на осмолъчни звезди, които принадлежат към най-старите религиозни знаци на Изтока. Богатството на различни видове звездни рисунки, оставени върху старите български паметници, показва, че небесната вяра на древните българи едва ли е била примитивно шаманство, както я изобразяват от доста време някои наши археолози и културолози.

Налице са и отделни находки, на които се открива един от древните атрибути на Луната – знакът с форма на символична ладия или дъга. Подобни изображения се откриват на шест места

в Плиска и на две места в Мадара, а също в двореца на Омуртаг (така наречения аул на Омуртаг).

Като цяло знаците, които са ни оставили древните българи от Плиска, убедително показват, че подобно на някои древни източни народи като хетите, халдеите и най-старите ирански народи – мидийци и др., те са били ревностни слънцепоклонници и почитатели на седемте основни небесни светила. В тази връзка интересно е да си припомним думите на най-прочутия арабски книжовник Ел-Балхи, който в ранната арабска наука заема същото място както Сократ в антична Гърция. Според него всеки древен народ имал свои особени названия на Бога-Творец. Персите наричали Твореца Ормузд и Яздан, евреите – Елохим, сирийците Лаха Раба Кадуса, тюрките Бир Тенгри, а древните българи го наричали с особеното име Едфу. "Аз чух също българите да го наричат Едфу – пише Ел-Балхи – и аз ги попитах как те наричат кумирите, на които се покланят. Те ми отговориха Фа."[12] По този повод издателите на посочения текст отбелязват, че името Фа и до днес означава идол в района на Фергана, на изток от Памир и в основата на това древно българско название стои древната индийска дума Бхага. Нашите собствени проучвания показват, че още по-близко до посочената дума "Фа" стои согдийската дума "ВА" – Бог, която в стари времена се е употребявала в подножията на Памир на запад от Фергана. Интересно е също, че в земите на согдийците се е намирал един огромен храм на Слънцето, който според арабите бил най-голям в целия свят. За него се съобщава в съчинението на ибн-Надим, наречено "Фихрист". В тази връзка може да се предположи, че особената дума Фа е била свързана с култа на древните българи към слънцето, а също, че с тази кратка дума ФА са били наричани свещените слънчеви символи и знаци, които се откриват в необикновено голямо изобилие в Плиска и другите ранни български селища.

Като цяло по наши изчисления в ранна България са оставени над 276 старинни знака, които са свързани с почитта към Слънцето и другите небесни светила. В този кръг влизат почти

[12] El-Balhi. La configuration de la terre. Paris, 1898, v. I, p. 58

всички геометрични знаци (кръгове, трискелести, свастики и др.) и голяма част от рисунъчните знаци, разпръснати нашироко из българските земи и включени в таблици XXX-XLII на публикувания от Л. Дончева -Петкова каталог. Част от тези знаци – 165 на брой са нанесени върху дъната на керамичните съдове, открити в старите български селища от майсторите, които са ги изработили. Други 85 са изрязани с длето върху стените на старите български крепости, а останалите 26 са нанесени върху тухлите и стените на старите дворци.

Общото за всички тези ценни реликви е, че те са свързани с един и същи вид древна религия – вярата в Слънцето и седемте небесни светила. Но по някакви неизвестни причини никой досега не е обърнал внимание на тяхната необикновена многобройност, нито пък някой е отбелязал тяхната ясно очертана връзка с древната българска религия.

Причината, за да убегне от погледа на науката този факт, е свързана с раздвоението при гълкуването на някои от откритите в България слънчеви символи, поради това, че техни подобия се откриват и в някои славянски страни и по-специално в Чехия и Киевска Русия – нещо, което е отбелязано още в началото на XX в. от Карел Шкорпил, а по-късно и от Б. Рибаков. За правилното гълкуване на откритите славянски аналози на слънчевите символи от Плиска трябва обаче да се държи сметка за някои надеждно установени археологически факти. Първият от тях е, че всички български съдове, на които са открити подобни знаци, са изработени на грънчарско колело в един твърде ранен исторически период – VII-IX в., когато славянските народи все още не са познавали грънчарското колело. Тази особеност изключва възможността откритите в Чехия и Русия през десети век аналози да са оригинални славянски символи на слънцето – най-вероятно е те да са попаднали в съответните страни заедно с разпространението на новата и заимствана от древните българи технология – грънчарското колело. Този извод беше развит от пишещия тези редове още в 1979 г. в студията "Стопанската култура на прабългарите", публикувана след много цензурни спънки едва в 1986 г. Но интересно е, че почти по същото време и напълно независимо от мен,

той е развит и в цитираното тук изследване на Л. Дончева-Петкова, която след обстойно проучване на чешките и руски аналози на някои знаци от Плиска стига още в 1980 г. до следното заключение: ***"Изводът за славянския произход на тези знаци не може да бъде верен, защото релефните знаци у славяните между Елба и Днепър се явяват заедно с грънчарското колело два века по-късно от релефните знаци на Балкана."***

Към тези съображения заслужава да прибавим и това, че на много места върху релефните символи на слънцето от Плиска се откриват споменатите по-горе най-типични древнобългарски свещени знаци **Y, IYI**, което показва, че слънчевите символи от Плиска са нанесени от древнобългарски майстори, които още преди десети век са си служели с грънчарско колело. Същата особеност се наблюдава и при другия голям клас грънчарски знаци – врязаните знаци, за които с основание Л. Дончева-Петкова отбелязва, че версията за техния славянски произход е трудно доказуема. "Предположението, че врязаните знаци биха могли да бъдат донесени на Балканите от прабългарите има ***сравнително много по-здрава основа"*** - сочи тя в цитираното изследване.[13] Споделяйки напълно тези обективни изводи, формулирани още в 1980 г., считам, че отдавна е време историческият приоритет на древните българи в грънчарското производство да бъде представен по директен и недвусмислен начин пред света, за да се избегне заблудата, че откритите по някои заимствани и късно произведени славянски съдове символи на Слънцето и други релефни знаци от Плиска са не от древнобългарски, а от славянски произход. Вече съществува един твърде солиден кръг от доводи, че оставените върху съдовете на Плиска многобройни символи на Слънцето са пряко и директно свързани с древната българска религия и е нужно тази истина да се доведе до знанието на по-широките световни научни среди. Това, че тези символи са едно древно българско духовно достояние, личи и от географските особености на тяхното разпространение в ранна България - повечето от тях са намерени в селища с многобройно древнобъл-

[13] Л. Дончева – Петкова, цит. съч., с. 25

гарско население, а една твърде внушителна част е оставена и в самата столица – Плиска.

Характерно за българските предхристиянски символи е, че те се срещат твърде често в старите български светилища, където понякога са нанесени многократно в знак на най-високо преклонение или на някакъв особен духовен екстаз. В Плиска такива екстатични повторения на религиозни символи се явяват на повече от 20 места, за което говорят следните примери:

YYYY, YYYYY, IYI IYI IYI, TTT, ↑↑↑↑↑, <<<<<<<, ⟨⟨⟨⟨⟨⟨, ∫∫∫∫∫∫∫, ⌊⌊⌊⌊⌊, ϒϒϒϒϒϒϒ, ϵ ϵ ϵ ϵ, ΨΨΨΨΨΨΨ, ψψψψψψψ и др.

А в Мадара се откриват поредиците:

⊓ ⊓ ⊓ , ψψψψψψψ, П IYI X IYI и др.

Несъмнено е, че знаците, от които се състоят тези дълги редици, са някакви свещени символи. Защото тази особеност – повторението на един и същи знак много пъти е характерна единствено за религиозната символика. За несъмнения небесен характер на тези знаци говори и това, че те се срещат често на групи от по шест и седем знака – две числа, считани от древни времена за особено щастливи и благополучни. Понякога в качеството на религиозни символи се явяват и знаците Ц, Y, ⅄, ⋈, ⋉, ⋊, ⩔ които се срещат заедно с посочените по-горе символи върху някои свещени камъни и статуи (в Бяла, Варненско, Македония и др.). Но може би най-интересният древен символ е един знак с форма на мартеница – ⍋, ⅄ , който е едро начертан на няколко места върху блоковете на Плиска и не се среща като буквен знак в старите рунически надписи. По своята форма този символ е сходен с древния символ на царската власт в Персия и съседната с нея Бактрия (Балхара), а за неговата роля в държавата на Аспарух можем да съдим по това, че абсолютно същият знак се

открива и в рисунките на царете на някогашната Волжка България.

Като цяло повтарящите се свещени знаци се оказват твърде разнообразни, а за това, че те са били свързани трайно със старата българска вяра говори и това, че повечето от тях се срещат като свещени символи и в един твърде отдалечен от Плиска район. Така например, знаците **IYI** и **Y** се откриват върху един от най-ранните български свещени паметници на Балканите – споменатия по-горе голям каменен блок от Шудиково Югославия.

Същите два знака, заедно със символите ⌐¬, ⋈, ⋉, **ψ, T** се срещат и върху каменните скулптури, открити в Клетовник и Крупище на територията на днешна Македония. Налице са ясни и изразителни следи, от които личи, че особените религиозни атрибути, донесени на Балканите от древните българи, са проникнали широко и в западните балкански краища, заселени от тях още преди седми век, когато българите според споменатите по-горе източници са разбили за първи път армиите на Илирик и са се настанили трайно между Видин и Охрид. Трябваше да мине повече от век след откриването на тези византийски сведения, докато най-после бъдат намерени старинните български свещени символи, оставени в споменатите балкански земи. И сега, когато тези символи най-после възкръснаха изпод праха на забравата, става ясно, че съвсем неслучайно някогашните византийски придворни историци са твърдели в един глас, че първото заселване на българите е станало по време на царуването на император Анастасий (491-517) - два века преди Аспарух. ***Българската държавност в Охридския край се оказва по-стара от държавността, установена окончателно от Аспарух в Източна България и от неговия брат Кубер - четвъртия син на Кубрат в Битолско и Солунско.*** Всички тези ранни български постижения се оказаха подпечатани с един вечен и неунищожим исторически печат - запазените в западните балкански краища древни свещени знаци еднакви с българските знаци от Плиска и Преслав.

Като цяло в заселените от древните българи балкански земи се откриват 147 свещени символи от рунически тип, между

които най-многобройни са знаците от типа **Y** и **IYI**, свързани със Слънцето и вярата в седемте небесни светила. Ако прибавим към тях и разгледаните по-горе 270 символи от геометричен и рисунъчен тип се получава едно огромно множество от 417 свещени знака, разпръснати на една обширна територия от Черно море до Адриатика и от отвъддунавските земи до Егея.

Глава четвърта

ПРОИЗХОДЪТ НА СЪКРОВЕНИТЕ ДРЕВНИ СИМВОЛИ

Има данни, от които личи, че най-характерните свещени символи – слънчевата спирала-трискелест и свързаните с нея знаци - **Y** и **IYI** са възникнали сред древните българи твърде рано – още преди тяхното преселение в балканските земи. Някои техни близки прототипи се откриват още в земите на Старата Велика България, а в още по-стари времена в районите, обитавани от древните сармати. На един висок каменен барелеф, издигнат на запад от р. Днепър край Тернопол, е начертано масивно изображение на един символ, подобен на слънчева спирала , а в близост до него са нанесени и два други типични древнобългарски знака . Това показва, че особената религиозна система, с която са свързани посочените знаци, е била пренесена в готов вид от по-старите български земи.[14] Същият знак заедно със знака **Y**, се среща многократно и върху стените на старите крепости от земите край Днепър и Дон – в Маяцкото градище, Саркел и др., както и в Хумаринското градище в Северен Кавказ, което по своя начин на градеж е пряко копие на българската столица Плиска.

Близки подобия на старинния български символ **Y**, се откриват и в земите на Волжка България. Там този символ стои в началото на два старинни надписа с гръцки букви, открити неотдавна от нас и поместени в книгата "Древнобългарска епиграфи-

[14] Вж. по този въпрос илюстративния материал от украинската област Тернопол, публикуван в книгата "Древнобългарска епиграфика". С., 2001, раздел I.

ка".[15] Към това се прибавя и още един неотдавна открит факт: Особеният български символ ᛏ, който е нанесен в две дълги поредици върху стените на Плиска е оставил следи и в земите на древна Грузия сред малкия народ **свани**, споменат от арменците като най-близък съсед на някогашната Кубратова България. Там този символ е начертан върху една свещена рисунка, изобразяваща някакво божество с вдигната към небето ръка.[16] Установява се също, че дори до миналия век сваните са нанасяли този символ върху притежаваните от тях железни предмети като средство за предпазване от зло. При това както и в България при тях той е бил нанасян в дълги еднакви редици от типа .[17]

Оказва се, че навикът да се нанасят свещените знаци в големи редици има своята дълга и интересна история. Този обичай е възникнал у древните българи вероятно още по времето, когато те са живеели в земите край Кавказ. И оттам той е бил пренесен заедно с древните български и кавказки символи и на Балканския полуостров, за да остави във всички заселени от древните българи балкански краища.

Днес благодарение на този древен обичай, ние лесно можем да разпознаем почти всички свещени български символи, разпръснати на стотици места от Черно море до Охрид и Прилеп. Навсякъде, където се явяват дълги редици от споменатите по-горе особени знаци YYYYYY, ψψψψψψ, ⊓ ⊓ ⊓ и др., можем да бъдем напълно сигурни, че пред нас е някаква забравена реликва, белязана преди повече от хиляда години от българска ръка, защото само древните българи са имали точно този вид старинни небесни символи.

---

[15] Вж. П. Добрев, М. Добрева. Древнобългарска епиграфика. С., 2001, раздел IV.

[16] Вж.Сванети. т.II. Тбилиси, 1979г., Приложение 8 (текст на свански език).

[17] Пак там, т. I, Приложения (на свански език).

Глава пета

ОТ СВЕЩЕНИТЕ ЗНАЦИ КЪМ ГЕРБОВЕТЕ НА СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ РОДОВЕ

"Най-великата азбука на света
е азбуката на честта."

Източна мъдрост

Известно е, че търсенето на истината, особено когато тя е погребана преди много векове, е трудна и изморителна работа. Ето защо, сигурен съм, че дългото оглеждане на старите български знаци с цел да се открие кои от тях са били свещени символи вече е поизморило някои по-нетърпеливи читатели. А онези, които са очаквали да намерят сред старите български свещени символи някакви велики сензации и директни космически послания, вероятно разочаровано ще свият рамене. Едни сигурно в почуда ще възкликнат "А къде е Тангра?!" Защо сред старите български знаци се намират безброй символи на Слънцето и звездите, но никой от по-известните знаци не може директно да се свърже с Тангра. Други ще кажат: щом няма знак за Тангра, значи това не са свещени български знаци. Но нека не забравяме, че нашата цел е да разгледаме старите български знаци такива, каквито са. И ако те не потвърждават някоя от досегашните представи за древните българи, тогава виновни са не тези многобройни свещени знаци, а измислената преди тяхното откриване представа. Впрочем, макар идеята, че древните българи са вярвали в Тангра да е нашумяла твърде много през последния век, в интерес на точността е да посочим, че досега в България е открит само един-единствен надпис, в който може да се търсят някакви следи от това понятие – това е надписът, съдържащ написаната с гръцки букви дума ТАГГРАН, която се чете като ТАНГРАН, тъй като в гръцки двойното ГГ се произнася като НГ.[18] Същевременно срещу този един-

[18] Вж. В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979, Приложения.

ствен случай на употреба на думата Тангран, в България се откриват стотици старинни символи на Слънцето, както и няколко преки упоменавания в старите летописи, че ранните българи, включително и кан Омуртаг са вярвали в Слънцето и звездите. Но кой знае защо при описанието на старата българска религия досега се е наблягало върху идеята, свързана с Тангра, за която засега има само един и то не съвсем ясен пример.[19]

Мисля, че трябва само да бъдем благодарни на многобройните свещени знаци, оставени в старите български светилища. Защото те са на път да ни избавят от прибързаните илюзии на тангризма, раздухани преди век със същата лекота, с която беше вкарана в някогашните български учебници неоткритата никъде тюрко-монголска титла ХАН. Без да държат сметка за тези късни и изкуствени навеи в нашата история свещените знаци донесоха до нас ехото на една древна слънчева вяра, в която главна роля играе не Тангра, а Слънцето и неговата звездна дружина. Тази забравена вече небесна вяра е нашепвала на нашите древни предци, че колкото са звездите на небето, толкова са и човеците по земята и от нея дори до днес е останало в България представата, че всеки човек има на небето своя звезда.

---

[19] Тук е мястото да отбележим, че сред някои съседни със Старата Велика България народи като арменците се среща от древни времена думата ТАНГАРАН, която обаче означава не някакъв небесен бог, а сбирка от ценни предмети и музей (вж. Едуард Селян. Арменско-български учебен речник. СУ "Климент Охридски" С., 1980, с. 99). Изолираният случай на употреба на думата ТАНГРАН в нашите стари надписи навежда на мисълта, че в случая става дума не за бог Тангра, а може би за някаква дума, с която старите български канове са наричали своите редки съкровища и богатства, ето защо не е изключено широко раздуханата представа, че древните българи са вярвали в бог Тангра да се окаже един исторически мит. Подозрително е, че досега не е открит поне още един надпис или източник, в който да се споменава името на този източен бог, а също и това, че цитираният по-горе арабски книжовник Ел-Балхи, сравнявайки религиите на древните народи, е посочил, че вярата в Тенгри е била присъща на тюркските племена, докато българи наричали Бога-Творец със съвсем друго име Едфу.

Чрез тази неосъзната и неразтълкувана все още вяра всеки българин е вдъхвал още при раждането си звезден лъч от огромния всемир. Тя е изпълвала душата му с трептежа на далечните светила и го е карала да гледа на себе си като на светла частица от едно огромно звездно множество, призвано да твори светлина и добро на земята. Едно велико усещане, с което днешните българи почти тотално са се разделили и чрез това са се превърнали в малки и студени човешки отломъци, а не в живи искри от голямото българско огнище. Красиво е да внушиш на човека, че той е сам по себе си звезда, но още по-красиво е да му внушиш, че той е звезда от едно изпълнено с безбройни други светила небе. Затова ***не бива да си представяме, че старата българска вяра е била някакво примитивно езичество.*** От същата тази звездна вяра са останали не само множество светли пориви, скътани в сърцата на последните, все по-оредяващи българи, но и представата, че самата дума **българин** значи мъдър, цивилизован човек. А от нея са дошли и прекрасните приказки за фантастични полети към небето и Слънцето, за юнаци, които смело отиват в Слънчовите двори и разговарят със Слънчовата майка и сестра, и дори със самото Слънце. Както и песента за красивата мома, която била грабната на небето в люлка от лъчи, за да стане Слънчова невяста.

Всички тези безбройни слънчеви фантазии са един жив отглас от древната слънчева вяра. Те са също толкова много, колкото и свещените знаци на Слънцето, оставени по стените на Плиска. И макар и доста късно, те ни показаха, че вярата в Слънцето и звездите, за която разказват редица стари летописи, наистина е съществувала. ***Това е древната вяра на нашия народ.***

Но понеже вече отдавна предупредих, че ни предстои трудно и дълго пътешествие из един огромен лабиринт от над хиляда неразгадани знака, налага се да продължим своя път понататък, защото все още не сме разгледали дори и една трета от тези редки находки.

Освен знаците, които някога са били свещени символи, по стените на Плиска, Мадара и Преслав се откриват и други, много по-особени и трудни за тълкуване знаци. За разлика от свещените символи, те никога не се повтарят по пет, шест и повече пъти

един след друг, нито пък са наредени в правилни редици, а са разхвърляни хаотично върху големите камъни и скали без никаква ясна и строга подредба. По своя вид тези знаци приличат на свободно накацали върху камъните птичи ята, с една само особеност – в тях никоя птица не е еднаква с другата, както това е в редиците от свещени знаци. Дори когато се случи два знака от някоя ято да си приличат, всеки от тях има нещо особено и различно от другия, някакъв специален белег, сложен специално, за да не се бъркат те един с друг. За да проличи с какво тези знаци са толкова особени, ще разгледаме една интересна находка, открита от проф. Тотю Тотев в местността Селище при Преслав.[20] Тя представлява каменна колона, върху която без никакъв специален ред са нанесени следните знаци, представени по-долу в компютъризиран вид:

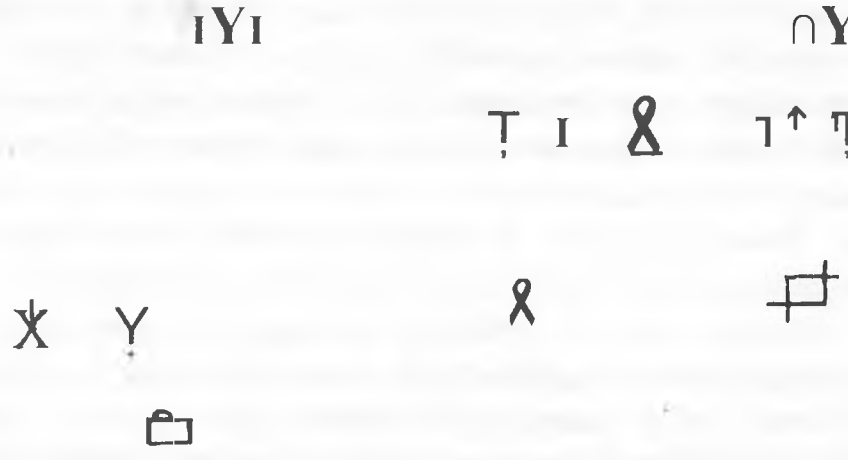

Както личи от горното изображение, първият знак най-горе вляво - **IYI** - съвпада по форма с един от добре известните ни свещени символи, но останалите знаци са нанесени без характерния за свещените символи ред и явно не са от религиозен характер. Всички те са различни един от друг и дори тези, които малко си приличат, не са съвършено еднакви, което също показва, че те едва ли са религиозни символи.

[20] Т. Тотев. Каменна колона със знаци от Преслав. – Музеи и паметници на културата, IX, 1969, с. 3.

Освен тази колона в България са открити и други находки от този тип. Подобно хаотично струпване на знаци се наблюдава върху една колона от Плиска, на която се набройват 25 различни и неповтарящи се знака, а също върху два каменни блока и едно еленово рогче от Плиска, върху една плоча от с. Длъжко, Шуменско и върху една голяма колона от с. Красен, Добричко, белязана с 56 различни и неповтарящи се знака. Интересно е също, че има случаи, когато някой знак се явява в повече от десет различни разновидности. Така например най-елементарният знак – правата линия се явява върху колоната от Плиска в следните разнообразни вариации:

Всички тези различни знаци са нанесени редом един с друг, което показва, че за някогашните хора всеки е имал свой отделен смисъл.

Също толкова много разнообразни форми има и знакът с форма на стрела, нанесен върху този вид колони и каменни плочи:

Той се среща ту като ←, ту като ↑, ту като →, ту като ↓, ту като ↕, ту като ↕ и т.н.

Тази особеност – появата на едни и същи знаци в няколко различни варианта върху едни и същи исторически паметници показва, че пред нас е някакво особено явление, което няма пряка връзка с религиозните символи, за която е характерна устойчивост и неизменност на символите и знаците.

За разгадаването на това явление ще бъде потребно да надникнем не толкова в древната история и археология, колкото в древната етнография. Защото единственият научен клон, който е обърнал досега специално внимание на тези разнообразни вариации от знаци, които се явяват не само в България, но и в други места по света е етнографската наука. Изследвайки обичаите на древните народи, етнографите още през XIX век са установили, че подобни дълги вариации от знаци се явяват върху историческите паметници, оставени от множество древни народи от Европа и Азия. При това те се явяват през един специфичен период от

живота на древните народи – времето, когато те са живеели разделени на племена и родове.

Причината за тези многобройни вариации или съзвездия от знаци е свързана с това, че всяко древно племе или род е имало някакъв свой особен знак, който е играел ролята на свещен герб на племето или рода. Ставало е така, че всеки самостоятелен род, който е влизал в състава на дадено племе, е създавал също отделен знак, който по своите начертания е трябвало да прилича на общия знак на племето, но същевременно да има и някакъв свой специален отличителен белег, за да не бъде смесван със знаците на другите родове. А в по-късно време, когато от родовете са започнали да се отделят големи самостоятелни патриархални семейства, всяко от тях си е създавало също свой отделен знак, който в основни линии е приличал на общия родов знак, но същевременно е имал някакъв допълнителен белег.

Така в процеса на нарастване на племената и родовете са се появили множество различни модификации на родови и фамилни знаци. Сред някои малки народи, запазили своите родови традиции, този процес на непрекъснато множене на родовите знаци протича дори в наши дни. В Азия той се наблюдава сред един малък народ като **обските угри** – най-близките роднини на днешните унгарци, а в Европа той все още се среща сред шотландците, при които всеки род има свой особен герб, представляващ определена комбинация от прави линии с различен цвят, чрез които се декорират дори върху дрехите на мъжете от всеки род.[21]

Начинът на възникване на различните вариации на родови знаци е описан твърде добре от известния украински етнограф Виктор Драчук, който макар и прикован на легло, успя да разгадае тайната на някои от най-интересните знакови находки, открити в земите на Старата Велика България – така наречените сарматски плочи с родови знаци от Херсон. За българската история изследванията на този учен върху сарматските материали представляват значителен интерес, тъй като напоследък бяха открити

[21] Неотдавна в Оксфорд беше публикувано специално изследване върху тези особени шотландски родови гербове, чийто брой непрекъснато нараства. Вж. Tartans. Oxford, 1999.

някои неизвестни по-рано арменски източници, в които древните българи са наречени директно с името **сармати**, а България е обрисувана през осми век като **сарматска държава** и е наречена с името "страната на сарматите Бул-карк".[22]

Търсейки обяснение за загадъчните сарматски знаци, В. Драчук насочи своето внимание към най-вече към онези източни народи, които и до днес пазят непокътнати своите родови традиции. И ето на какъв интересен факт се е натъкнал той при тяхното проучване: "Обският угър П. Кукин принадлежеше към рода, който има знак ↑ и понеже останал сирак и пряк наследник на своя род, запазил старинния родов знак ↑. Неговият по-малък брат се отделил и прибавил към своя семеен знак една чертичка отгоре ↑

А когато от Кукин се отделил и неговият син, той добавил към стария родов знак на баща си една чертица отдолу и неговият семеен символ придобил следния вид ↑

Другият клон на рода на Кукин, за да се различава, преобразувал стария родов знак в следния вид: ↑." [23]

Така в процеса на нарастването и деленето на главния род възникнала цяла серия от сродни знаци. ↑ ↑ ↑ ↑

Разкритият от В. Драчук етнографски пример позволява да си обясним на какво се дължи това, че едни и същ видове знаци се срещат при сарматите от района на Старата Велика България и върху колоните от Плиска и Преслав в множество различни вариации. Причината за това е, че на всяка група древни родове е съответствала определена съвкупност от близки по форма родови знаци. Колкото повече са ставали родовете в някое племе или клоновете на някой голям род, толкова повече са ставали и сходните по начертание знаци, произлизащи от общия племенен или родов знак. Ето защо, ако днес видим върху някой древен паметник някаква дълга вариация от близки по тип старинни знаци, то-

[22] История халифов вартапета Хевонда. Санкт-Петербург,1862, с.109-110

[23] В. Драчук. Дорогами тысячелетий. М., 1976, с. 190.

ва е верен признак, че пред нас са символите на някое голямо племе с много родове или на някой голям български род с много различни клонове, който е оставил тези знаци като вечен спомен от себе си. Главният белег, по който се разпознават тези твърде важни от историческа гледна точка знаци е, че всички те имат в основата си някакъв общ изходен символ, над който са направени най-различни допълнителни преобразования – прибавяне или изваждане на черти, завъртане под различни ъгли и т.н. за да може от общия племенен или родов знак да се образуват толкова допълнителни знаци, колкото са били родовете на племето или клоновете на всеки род.

Ако съдим по оставените по-горе 11 вариации на един и същи знак върху колоната от Плиска, в столицата вероятно е живеел някакъв голям някогашен български род, който е състоял от множество самостоятелни подразделения. Интересно е също, че от същия тип, но значително по-сложни по начертание са и останалите 14 знака върху колоната, което показва, че тя е възникнала като някакъв особен родов паметник, на който са се подписали 25 близки по произход български клонове или големи семейства. Причината, за да се появи тази колона, е била свързана най-вероятно с някое голямо събитие, в което са участвали всички многобройни клонове от този род. Може би това е бил някакъв голям празник, а може би някакво специално събрание на първенците от рода.

Като се знае главната особеност на родовите знаци или гербове – това, че те представляват вариации на един и същи изходен знак, не е трудно да се разчете скритият смисъл и на другите паметници от този тип, споменати по-горе.

Така например на колоната от Преслав се откриват по два варианта на три основни родови знака 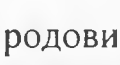 и по един знак от три други разновидности. Това показва, че колоната е възникнала във връзка с някакво събитие, в което са участвали няколко различни български рода, някои от които са имали по два клона, а другите три – само по един.

Еленовото рогче от Плиска, а също голямата колона от Красен също носят множество различни по начертание родови

Еленовото рогче от Плиска, а също голямата колона от Красен също носят множество различни по начертание родови знаци, което показва, че те са възникнали по повод на някакви големи исторически събития, в които са участвали рамо до рамо представители на голям брой български родове.

Общото при всички тези неразгадани досега находки е, че знаците върху всички тях носят ясните белези, характерни не за религиозните символи, а за родовите гербове (така наречените тамги), а именно наличието на графична прилика с някой изходен общ образец и същевременно липсата на пълно съвпадение между която и да е двойка знаци в групата, което показва, че всеки от тях е символ на някакво отделно родово подразделение. След като тези особености са установени, време е да навлезем и в някои други тайни на старите български родови знаци и гербове. На тях ще бъде посветена следващата част.

Глава шеста

КАК МОЖЕМ ДА ОТКРИЕМ СЛЕДИТЕ ОТ АСПАРУХОВИЯ РОД

Обстоятелството, че древните българи са се подразделяли на племена и родове, отдавна е известно на науката. В историческите летописи са отбелязани имената на следните племена: Купи́-Булгар, Кучи́-Булгар, Оногхондор-Блгар [24], Чдар-болкар [25], Хайландур и Вхндур, както и на родовете Дуло, Вокил, Угаин, Кубиар, Чакарар, Кюригир, (Бар)дуар и Ерми (наричан още Ермиар). Подобно деление на племена и родове е било присъщо и на волжките българи, а знакът ∀, характерен за царския род на Шилке и Алмус, се открива върху най-старите монети на Волжка България, сечени в началото на X в.

Ето защо сега, когато вече знаем, че зад всяка група сродни, но не еднакви по вид знаци, се крият клоновете на някой го-

[24] Без буквата "У" в думата БЛГАР!
[25] С буквата К вместо Г.

старите български знаци, публикуван от Л. Дончева-Петкова и да отделим от тях групите, свързани със старите български родове.

Извличайки от общия фонд от близо хиляда рунически знака, всички родови знаци от един и същи тип, науката може да се добере до една принципно нова и една твърде съществена информация, а именно какъв е бил приблизителният брой на големите родове, които са живели в някогашна България и кои части от страната са обитавали те. Данните, отразени в големия каталог на старите български знаци, показват, че в ранна България някога е имало не по-малко от 11 големи групи от родове, всяка от които е имала повече от десет по-малки части и подразделения. Ето тези най-ярко очертани родови групи, така както ги разкриват оставените от тях многобройни знаци:

1. Най-голям по брой се оказва един специфичен клас от родови знаци, в основата на които стои свещеният символ **Y** - един от най-често срещаните в ранна България символи на слънцето. Използването на свещени символи като родови знаци се среща при всички стари народи. Един типичен пример в средновековието е бил кръстът, от който са образували своите фамилни гербове множество западноевропейски феодални родове - ето защо едва ли следва да се учудваме, че и старият български свещен символ **Y** е бил вграден в основата на множество ранни български родови знаци, от които цитирам по-долу най-често срещаните образци: [26]:

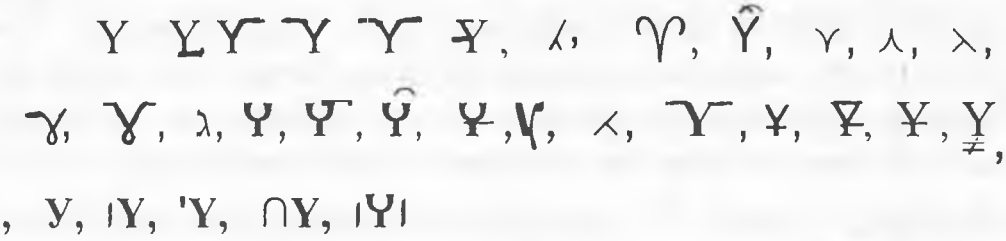

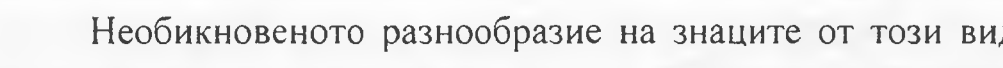

Необикновеното разнообразие на знаците от този вид се дължи несъмнено на това, че зад тях стои някаква голяма група от близки по произход родове или големи родови подразделения. Всеки самостоятелен клон от тази група е прибавял към изходния

[26] За останалите варианти на този родов знак вж. Л. Дончева- Петков, цит. изд. табл. XIII-XIV, XXI.

близки по произход родове или големи родови подразделения. Всеки самостоятелен клон от тази група е прибавял към изходния знак **Y** по някакъв допълнителен белег, в резултат от което са се образували десетки сродни един с друг, но нееднакви родови знаци. И ако прибавим към този вид специфични знаци и два по-особени класа от сродни знаци, в основата на които стоят символите **Ɣ** и **IYI**, броят на родовите знаци от тази най-голяма група ще нарасне дори до 61. Налице е една изключително многобройна група от родови знаци, която подсказва, че в случая имаме работа с някаква твърде голяма единица - най-вероятно с някакво племе, състоящо се от множество родове и по-малки родови подразделения. При това племето, което е носило този вид знаци, е обитавало най-вече Плиска и съседните земи, т.е. заемало е централно място в живота на някогашната българска държава. Кое е това многобройно племе, не е трудно да се досетим, ако прегледаме внимателно ранните исторически извори. Всички те единодушно сочат, че начело на преселилите се отсам Дунава българи е стояло племето на Кубрат и Аспарух, наричано от арменците ОНОГХОНДОР, а от гърците –ОНОГУНДУРИ. Според хазарския каган Йосиф оногундурите са били твърде многоброен народ. Той пише за тях, че те "били по-многобройни от пясъка в морето".[27]

Многобройността на откритите родови знаци от посочения тип показва, че някога в земите отсам Дунава действително се е заселило някакво много голямо българско племе, а това, че точно това племе е обитавало столичната област показва, че зад споменатата група знаци се крият най-вероятно оногундурите. Движейки се подир непретенциозните и незабелязани досега от никого родови знаци, неочаквано попаднахме на следите на едно от най-великите български племена - племето на Кубрат и Аспарух. Оказва се, че това племе е имало като свой общ герб един от свещените символи на Слънцето – знакът **Y**, а многобройните негови родове са имали като свои гербове различни вариации на този слънчев знак.

---

[27] Вж. Л. Коковцов. Еврейско-хазарская переписка в X веке. Л., 1932, с. 91-92.

Същият знак се среща широко и в Старата Велика България, свидетелство за което са оставените многобройни следи в Хумаринското градище в Кавказ и многобройните стари крепости край Дон и Днепър, а също огромният петметров каменен обелиск от Тернопол, на който е изобразен един почти еднометров знак от този тип, заедно с други свещени символи. Сега вече разбираме, че древната слънчева вяра е съществувала сред българите още от епохата на Кубрат. Тя е била вградена дори в герба на тяхното главно племе – оногундурите - и затова дори 150 години след преселението на Аспарух кан Омуртаг продължава да отстоява тази древна религия, а неговият син Маламир осъжда заради нея дори родния си брат Енравота.[28]

По-нататък ще разгледаме и редица други интересни следи, свързани с древната слънчева и звездна вяра на древните българи. Но преди да се докоснем до тях, потребно е да опишем и още няколко големи класове от родови знаци, зад които се крият най-вероятно други стари племена, или най-малкото някакви големи племенни подразделения. Ето тези особени племена или подразделения, към които ни насочват откритите дълги поредици от сродни знаци:

2. Групата родове със символ във вид на стрела ↑. Досега са открити 35 различни вариации на този знак, от които най-разпространени са следните:

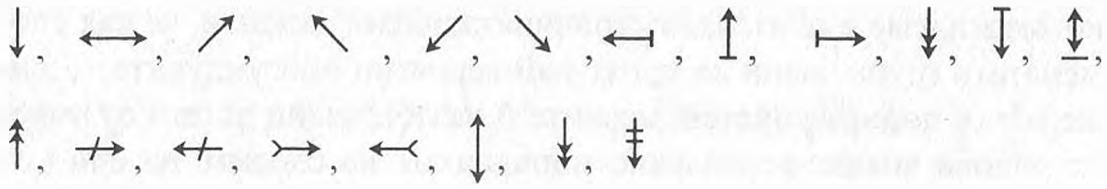

От така посочените разновидности една голяма част - общо 25 на брой - се срещат сред реликвите, открити в Плиска, което показва, че повечето родове от тази група са заемали видно място сред Аспаруховите българи. Характерно е, че варианти на този знак има на две места върху специалните мемориални родови паметници от Плиска (плочата и еленовото рогче), а също вър-

[28] Вж. Писмата на Теофилакт Охридски. ХИБ, т. I, с. 111-113.

ху паметниците от Преслав и с. Длъжко, Шуменско, което е белег както за многобройността, така и за същественото място на това второ племе или голямо племенно подразделение.

3. Групата родове със знаци във вид на права линия. Открити са над 30 вариации от този тип, част от които бяха разгледани по-горе, но към тях тук ще прибавим и цяла редица други често срещани знаци:

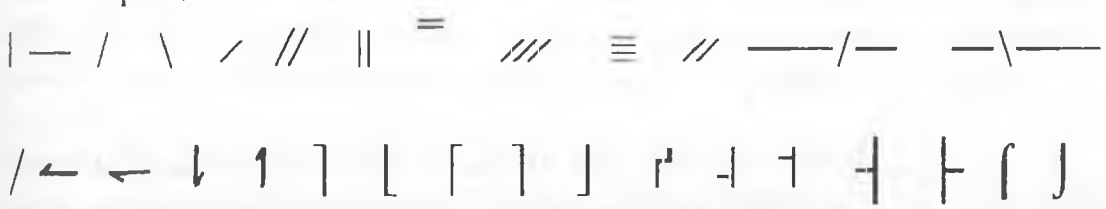

Характерно за този вид знаци е, че те също са представени в най-старата българска столица Плиска, което показва, че са принадлежали на някой от главните родове или може би дори на някоя по-голяма част от племе.

4. Групата родове с герб знакът *X*, свързан по своя произход с един от свещените символи на Слънцето – косия кръст.

Досега са открити 33 различни разновидности на този родов знак – 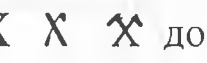 до и др., от които 17 се срещат в Плиска.

4. Групата родове със знаци от типа Λ:

Досега са открити общо 30 разновидности на този тип знаци, от които в Плиска са представени 25 вида.

5. Групата родове с герб от типа Ψ. Открити са 27 различни варианта на този знак – 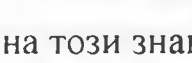 и др., от които 20 в Плиска, което показва, че в този род са влизали множество различни подразделения. Намерени са и 7 преобърнати разновидности на същия знак, които може би представляват гербове на някои по-отдалечени подразделения от рода. Характерно е също, че върху някои каменни плочи от Плиска са нарисувани една до друга

различни форми на този знак, което показва, че в Плиска са живеели някога няколко родствени части от тази родова група.

6. Групата родове с герб, който представлява комбинация от кръг и остър ъгъл. Познати са две големи групи родови знаци от този вид, всяка от които има по повече от десет разновидности:

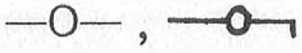 и др.

Характерно за този вид знаци е, че те се срещат многократно и в Старата Велика България, където са представени най-вече в сарматските материали и сред днешните ирански и картвелски народи от Кавказ. Няколко сходни знака има и сред родовите гербове на някогашните Боспорски царе от сарматската епоха в така наречения Боспор Кимерийски край Черно и Азовско море.

7. Групата родови знаци с форма на гребен или двузъбец. Представена е в 19 разновидности, повечето от които се срещат във Виница, Мадара и Преслав и само три са открити на територията на Плиска:

Този вид знаци също се среща твърде широко в Кавказ и по-специално върху стените на най-големия археологически паметник, принадлежащ на древните българи – Хумаринското градище. Характерно е също, че една от неговите разновидности в България почти винаги се придружава от рисунки на коне и елени – двете свещени животни на древните българи. Неотдавна, проучвайки данни от старите български земи в долините на Памир, се натъкнах на следната неизвестна досега особеност. Оказва се, че тамошните народи строят и до днес особени каменни съоръжения с форма на знака , които издигат така, че в точно на Нова Година лъчите на изгряващото слънце да преминат през образувания отвор. Тази особеност показва, че не

случайно знакът ⌐¬ в България се придружава от рисунки на коне и елени, т.е. именно на онези животни, които някога са били считани за символи на Слънцето. По всичко личи, че в представите на някогашните българи на символа ⌐¬ се е гледало като на своеобразен дом, в който трябва да влезе Новото Слънце, както това е и при сегашните народи от Памир. А следователно в основата на всички родови знаци от тази група лежи един от древните и най-специфични слънчеви символи.

8. Родовите знаци от типа: ⧖ ⋈ ⧗ ⧓ ⋉ ⋊

В тази група се наброяват 23 разновидности, от които 14 са представени на територията на Плиска.

9. Родовият знак от типа ⌒ и неговите производни:

◡ ⌒ ◡ ∩ ∪ ⋔ ⋓ ⊃ ⌢ ⌣ (и др.

Среща се в 22 разновидности, от които седем се откриват в Плиска.

10. Родовите знаци във вид на комбинации от прави черти с други елементи:

≅ ≌ ‖ ≙ ≀ ‖√ ‖∩ ≌ ⊪ ≙ ‖⌈ ⌉‖ ‖⊦ ‖⌈‖

‖ ‖└ ‖⊦ 1‖ ‖↓ ↓‖ ⊣‖ ⌋‖ и др.

Познати са общо 20 разновидности на тези знаци, от които 15 се срещат в Плиска, което показва, че групата родове, която е имала гербове от този тип може би е била родствена на група 3 по-горе, чиито знаци са варианти на правата линия.

11. Родовите знаци с форма на лък. ¢ ⊄ ⊅ ∈ ∉ ∌ и др. Този вид знаци е познат в 21 разновидности, от които 18 се срещат в Плиска.

Както се вижда от направения преглед, всеки от основните видове родови знаци в ранна България е представен в множество варианти, които образуват своеобразни съзвездия (констелации).

Това показва, че зад всяко подобно съзвездие от знаци стои някоя голяма група български родове, съставена от множество подразделения и колена. Съдейки по броя на откритите поредици (констелации) в ранна България са живеели не по-малко от 11 големи групи родове или по-вероятно части от стари племена, които са се състояли от по две десетки, а понякога и над три десетки патриархални семейства. А наред с тези големи формации е имало и множество по-малки групи, състоящи се от до десет или до петнадесет подразделения. От този тип са били родовете с герб във вид на правоъгълник, родовете с герб, подобен на буквата Т, който се е срещал в 11 различни форми, родовете с триъгълен герб, познат в 12 разновидности и още цяла редица други по-малки родове.

Благодарение на старите родови знаци днес ние научаваме нови и непознати доскоро истини за броя, състава и произхода на българите, които са положили някога основите на нашата държава. Те ни показват, че нашите български предци са били многоброен народ, който се е делял на множество големи подразделения, всяко от което е оставило след себе си десетки, а понякога и стотици следи в старите български крепости и селища. Разкрива се също и приликата на българските родови знаци със знаците на древните сармати и съвременните кавказки народи, което показва, че повечето български родове са пренесли своите родови гербове от древната българска земя между Днепър и Кавказ, известна като Старата Велика България.

На сходствата между знаците от Плиска и Преслав със сарматски и кавказки знаци вече са обърнали внимание някои български изследователи, като Л. Дончева-Петкова, а след нея и Н. Тулешков, който в своята книга за древното българско строителство цитира специално един древен знак от Източен Кавказ, сходен с находки от България .[29]

Но все още не е забелязано едно твърде важно обстоятелство. Налице са не само съвпадения на отделни български и сарматски знаци, но и самият графичен стил на българските и сарматски образци съвпада до най-малки подробности и тънкости.

[29] Н. Тулешков. Архитектурното изкуство на старите българи. С., БАН, 2001, 96 с.

Ако някой сравни голямата сарматска плоча от района на Херсон, изследвана от Л. П. Лавров и В. Драчук, ще открие например следния незабелязан досега детайл. В началото на плочата от Херсон са начертани няколко десетки родови знаци, в които основен графичен елемент е правата линия. А в началото на колоната от Плиска стоят повече от десет знака представляващи също различни вариации на правата линия – хоризонтална, наклонена наляво, наклонена надясно и т.н.

Защо плочата от Плиска започва точно с този вид знаци, с който започва и плочата от Херсон и дали херсонската плоча е сарматска или древнобългарска, това тепърва ще трябва да се изяснява. Но несъмнено е едно – родовите знаци, характерни за българите, доведени от Аспарух,са били пренесени на Балканския полуостров от старата българска земя между река Днепър и Кавказ, където и до днес са запазени множество техни близки подобия.

В заключение ще отбележа, че в събраните досега материали се наброяват общо 312 вида знаци на древни български родове и техни подразделения. От тях около една трета (115 на брой) са възникнали на базата на свещените български символи, а останалите не са свързани пряко с религиозната символика. Този втори вид знаци е значително по-голям и представа за него може да се получи най-вече от таблици I-VI от цитирания каталог на древнобългарските знаци.

Главната полза от проучването на този изобилен материал е, че той ни дава нови и неочаквани познания за нашите древни предци. От него за първи път ясно се вижда, че те не са били някакво малобройно племе, а народ със сложен състав, който се е делял на цяла редица племена или части от преселени племена и вероятно е наброявал стотици хиляди души. Сведения, че древните българи са били многоброен народ, са оставили цяла редица стари източници – хазарският каган Йосиф, споменат по-горе, анонимният *Баварски географ*, византийският източник *Деянията на Св. Димитър Солунски*, *Унгарският аноним* и др. Но сега за първи път вече не на базата на словесни твърдения, а на базата на изчисления върху родовите знаци, може да надникнем отвъд завесата и мъглата на противоречивите хипотези и да проверим коя от

двете теории в историческата книжнина е вярна - тази ли, която рисува древните българи като една малка дружина от десетина хиляди души или тази, която базирайки се на преките сведения в летописите, поддържа, че те са били многоброен народ.

Оказва се, че древните българи не са били никак малко на брой, а това обяснява и защо, преселвайки се отсам Дунава, легендарният Аспарух помолил шест от славянските племена да напуснат обитаваната от тях Дунавска равнина и да се преместят на север и запад от своите предишни местоживелища. Причината за това голямо разместване е свързана очевидно не с някаква неприязън към славяните, както доста неточно твърдят напоследък някои наши автори, а поради естествената потребност да осигури достатъчно земя за доведените от Аспарух многобройни преселници. Защото след като откритите досега в България стари знаци на племена и родове възлизат на повече от 300 различни модификации, то ясно е, че народът, който ги е оставил, не е бил никак малоброен. Време е да се вслушаме по-внимателно в скрития шепот на старите български родови знаци и гербове и тогава вероятно ще разберем защо в два стари български надписа, оставени на гръцки език, Омуртаг и Пресиан са наречени с израза "владетел на многото българи", при това и в двата случая става дума за българите от корена на Аспарух и Кубрат, а славяните са споменати като отделен народ.

Противно на нашата днешна склонност да рисуваме себе си като малък народ и да сравняваме земята си с възможно най-дребните неща, подражавайки на нашумелия някога стих ("земя като една човешка длан"), древните българи на Аспарух, са живеели със съвсем други представи за себе си и за българската държава. И най-дълбоката причина за това не е бил само техният висок боен дух, но и реалната тяхна многобройност на фона на съседните с тях балкански народи. Ето защо голям исторически грях е да вменяваме на тях – гордите и многобройни някогашни българи превратната измислица, че те са били някаква дребна и незначителна варварска дружина, наричана произволно със странното име "ордата на Аспарух". Стотиците знаци на старите български племена и родове вече цял век крещят срещу тази наивна и

лъжовна историческа басня и време е най-после да видим истината в нейния чист и достоен вид. Защото народ, който от глупост или невежество смалява и принизява своите предци, в крайна сметка смалява и принизява самия себе си и трудно може да разчита на уважение в света.

Глава седма

ЗНАЦИТЕ ВЪРХУ ЕДИН МРАМОРЕН САРКОФАГ

Особено място сред реликвите, оставени от старите български родове, заемат четири големи каменни саркофага, открити в Плиска. Върху капака на единия от тях са нанесени следните знаци, представени по-долу в компютъризиран вид:

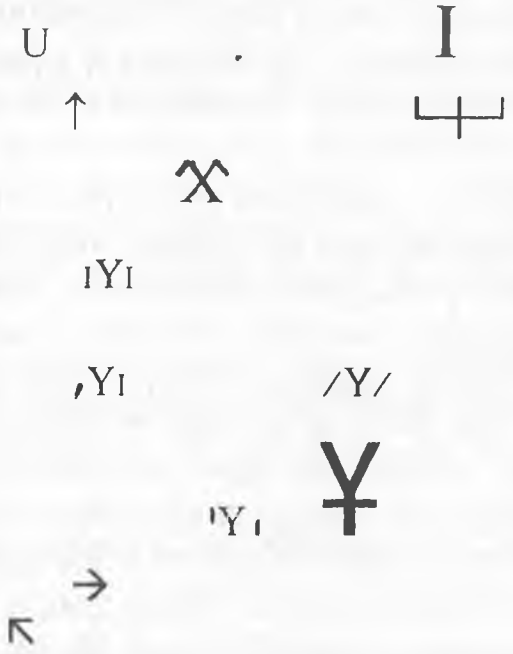

Хвърля се в очи свободният и дори разхвърлян начин, по който са начертани тези знаци – нещо, което е една типична особеност, характерна не за свещените символи, а за родовите знаци и гербове. Вижда се също, че нито един от откритите знаци не съвпада напълно с другия – нещо, което също показва, че пред нас са стари белези на родове. Не е трудно да се досетим и защо

върху мраморния саркофаг се е появило това особено съзвездие от родови знаци. Те са били нанесени върху него най-вероятно като знак на почит към погребания покойник от страна на вождовете на няколко големи български рода.

В центъра на това голямо съзвездие от родови гербове стои едро начертан знак, подобен на кръста с разклонения връх, изсечен под Мадарския конник. Върху всяка клонка на големия знак са начертани различни модификация на знака **I Y I**, а нагоре и надолу се виждат множество други знаци на родове. Това, че знакът **I Y I**, който е свързан с почитта към седемте небесни светила, тук се явява в три различни разновидности показва, че този свещен символ е служил вероятно и като герб на някой голям български род, който в случая се явява с три различни клона. А причината, за да се долепят трите знака от този вид до големия централен знак, е лесно обяснима. Родовете, на които те са принадлежали, вероятно са били в близки приятелски или дори роднински отношения с погребания в мраморния саркофаг покойник, чийто родов герб несъмнено е големият знак в центъра на саркофага. Но най-интересно е, че едро начертаният централен знак, до който са наредени трите различни знака от типа **I Y I**, твърде много прилича на разгледания по-горе кръст с разклонен връх, нанесен в Мадара под надписа с името Крум или Крумесис.

Възниква въпросът: на кого е принадлежал централният родов герб върху саркофага? Или иначе казано: кой е погребаният покойник? Ако се съди по това, че редом с неговия герб са поставили своите знаци като израз на почит множество български родове, той сигурно е бил някакъв голям български държавник, чиято смърт е предизвикала някога в България голям народен траур. Несъмнен белег за неговия висок ранг е и приликата на неговия знак със символа, издълбан върху Мадарските скали в близост до надписа с името Крум или Крумесис. В. Бешевлиев, който пръв забеляза знака от Мадара, с основание посочи, че макар той да прилича на кръст, всъщност е някакъв старинен български знак, образуван от съчетанието на два стари източни символа на Слънцето – добре известния символ **Y** и равнораменния кръст, характерен за някои стари източни религии като митраизма. Но най-ин-

тересно е, че почти същият кръст с разклонен връх като този при надписа с името Крум, стои и в началото на един погребален надпис на Омуртаг – в чест на велможата Корш, което показва, че това е някакъв общ за тези владетели знак.[30] Като се знае съпротивата на Омуртаг срещу християнството, изключено е той да е белязал гроба на своя починал велможа Корш с християнски символ. По-скоро може да се предположи, че Омуртаг го е начертал като продължение на някаква традиция, започната от баща му Крум.

Трите знака от този вид – Мадарският, Омуртаговият и знакът от саркофага – се оказват брънки от една обща верига, в основата на която стои знакът, начертан под надписа с името Крум, изсечен под Мадарския конник. Това, разбира се, не означава, че конникът от Мадара е Крум, защото там има и други по-стари надписи от времето на Аспарух и Тервел. То значи само, че особеният кръст с разклонен връх, който виждаме в Мадара и върху саркофага, е бил царски символ на Крум, наследен и от сина му Омуртаг.

Всичко това в крайна сметка показва, че ***погребаният в саркофага покойник е бил един от най-великите български държавници за всички времена – могъщият и мъдър Крум***. Но тази особеност е останала незабелязана досега главно поради недостатъчното проучване на оставените върху саркофага родови знаци.

В заключение ще разгледаме и някои особености на описанието, направено от откривателя на саркофага археолога Стамен Михайлов, които по косвен път потвърждават току-що направения извод.

"Този саркофаг – пише Ст. Михайлов – се намира малко северозападно от другите три саркофага и стои като отделен от

---

[30] Този кръстовиден знак стои в началото на надписа, оставен в чест на военачалника, наречен О КОРСИС О КОПАНОС (копанът Корсис, наричан не съвсем точно Окорш) и представлява кръст с разклонени горни краища, съединени отгоре с дъга. Опитът да се тълкува този знак като християнски монограм е повече от съмнителен както по форма, така и по съдържание, тъй като добре е известно отрицателното отношение на Омуртаг към християнската религия.

тях. Той е положен много по-дълбоко от останалите – основата му лежи в здравата жълта пръст… Коритото на саркофага няма нищо общо с коритата на останалите три саркофага. То се отличава както с фината си изработка, така и по материала, от който е направено. То е от мрамор с отвесно изсечени стени както отвътре, така и отвън. Отгоре стените са отсечени много равно… Горната повърхност на плочата (каменният капак на саркофага б. м. П. Д.) е изпъстрена със знаци – 11 на брой, от които 9 са разположени в западната част – при главата и 2 – в източната. Върху една от тесните стени е гравирано с тънко острие конче (един от символите на Слънцето б. м. П. Д.)… Между знаците се виждат и три кръста, два от които са едромащабни. Тук тези кръстове не са свързани помежду си, те не са употребени като обособен мотив (т.е. както в типичните християнски паметници б. м. П. Д.). Това обстоятелство заедно с наличието на посочените знаци може да се тълкува като известно указание за една сравнително ранна датировка на плочата и на извършеното в саркофага погребение – не по-късно от средата на IX в. Донякъде основание за подобна датировка ние виждаме в това, че през десети век надгробните плочи се сигнират вече с три кръста като специален мотив, както се вижда от Самуиловата надгробна плоча, а също от плочата върху един гроб, открит в църква 29 на Външния град в Плиска" – завършва своя обзор Ст. Михайлов.[31]

Както виждаме, по своята изящна изработка, а също и по своята старинност, мраморният саркофаг, твърде съществено се отличава от останалите саркофази в Плиска. Той е изработен от много по-хубав материал и е оставен в една твърде ранна епоха – "не по-късно от първата половина на девети век", т. е. между 800 и 850 г. Не е известно дали саркофагът е бил направен от български майстори или е бил трофеен предмет, както предполага Ст. Михайлов, но при всички случаи той се оказва една твърде ценна историческа реликва – това е засега най-красивият саркофаг, открит в българската столица Плиска, в епохата преди покръстване-

[31] Ст. Михайлов. Каменните саркофази до Голямата базилика в Плиска. В: Плиска – Мадара –Преслав. Т. I, С., БАН, 1979 с. 50-55.

то, когато там са живели прочутите български канове. Характерно е също, че това е единственият саркофаг, чийто капак е белязан с многобройни знаци на стари български родове. По другите саркофази от Плиска знаците са значително по-малко – върху саркофаг №2 те са четири, върху саркофаг 3 – само един, а върху саркофаг 1 няма дори никакъв родов знак. Покойникът от саркофаг 4 явно е стоял много по-високо по ранг от всички други покойници, погребани в центъра на Плиска. И ако тази особеност беше забелязана по-рано, може би великата тайна на този саркофаг щеше отдавна да възкръсне и България отдавна щеше да узнае къде е погребан един от нейните най-достойни и нравствени държавници.

Сега ние вече знаем къде е бил гробът на великия Крум и главна заслуга за неговото разпознаване има прозаичната наглед работа върху древните български знаци. Ето защо, струва ми се, че по-пълното запознаване на нашите исторически среди с особеностите и тънкостите на някогашните български знаци е един твърде належащ проблем. Ако повече хора в България се научат да разпознават различните видове стари знаци, сигурен съм, че в скоро време ще може да се разкрият и други вълнуващи и съкровени тайни, които мълчат, погребани под старите неразгадани символи.

Глава осма

ОЩЕ ДВЕ СЪЗВЕЗДИЯ ОТ ДРЕВНИ ЗНАЦИ

Откритите в Плиска саркофази показват, че през първите векове на българската държава е съществувал обичаят на гроба на всеки виден държавник или герой да се чертае неговият родов знак. За това говорят и две други старинни реликви - саркофазите 2 и 3. Върху първия от тях са нанесени следните родови знаци: [32]

[32] Вж. Л. Дончева-Петкова, цит. съч., таблица XXV.

Централният знак, който виждаме тук, е несъмнено родовият герб на погребания покойник. Той не е бил от главния български род, което личи от това, че в герба му липсва символът Y , а също и от това, че пред неговия гроб са се поклонили само три други рода, двата от които може би са били клонове на едно и също племе (вж. ромбовидните гербове отдолу).

Три от знаците върху саркофаг №2 имат частични подобия в светилището при Мадара, където се срещат следните символи: ⋈, ◇, □.

На другия саркофаг (№3) има само един знак По всичко личи, че погребаният в него покойник не е бил от висок ранг, затова на гроба му е нанесен само неговият собствен родов герб.[33] Подобни гербове се срещат и върху други паметници – например знаците < и <, нанесени върху колоната от Плиска. Но интересно е, че най-пряко подобие на така начертания знак се открива върху един глинен съд от Кнежа. Причината за това съвпадение се дължи най-вероятно на това, че в района на Кнежа са живеели близки роднини на погребания в Плиска велможа. Възможно е също той да е дошъл в столицата от земите край Кнежа и поради това да не е имал край себе си достатъчно много роднини, които да сложат знаците си върху неговия гроб.

Тази особеност - всеки виден българин да почива под знака на своя род - заслужава специално внимание, защото не е забелязана досега. По своята същност тя е сходна с обичаите на покъсните европейски рицари, за които най-святото нещо е бил гербът на рода. Ето защо, ако съдим по знаците върху старите гробо-

[33] Ст. Михайлов, цит. съч. с. 50-59.

ве, някога и България е имала своите високи традиции на честта, само че споменът за тях е изчезнал навеки в дългите векове на робства и погроми.

Освен тези старинни саркофази в центъра на Плиска е открит и още един каменен саркофаг. Той е бил намерен по-рано от другите и затова е вписан под номер 1. В саркофага е бил погребан един някогашен велможа, който е носил византийската титла О КАНДИДАТОС (кандидат) и се е наричал ТУРДАЧ (по гръцки О ΤΥΡΔΑΤΙΣ). Това е отбелязано в един доста дълъг надпис на гръцки език, който е гравиран върху капака на този саркофаг. От разбора на надписа вече е установено, че името Турдач, може би произлиза от известното арменско име ТИРДАТ, характерно за източните арменски говори. В западните арменски диалекти, характерни за арменците в България, същото име звучи като ДРТАД. В арменската история има много царе и герои с подобни имена, включително и цар Тирдат III Велики, при когото в 301 г. арменците са станали първият християнски народ на света. От особената титла КАНДИДАТ личи, че велможата Турдач, първоначално е служил във Византия, където е придобил това звание, а после е преминал в България, където явно се е проявил доблестен воин, защото е бил почетен с най-достойното възможно погребение – редом с най-изявените българи в центъра на Плиска.

Върху каменния саркофаг на Турдач - за разлика от останалите саркофази - липсват родови знаци. Не е отбелязан дори и един-единствен знак, който да посочи неговия собствен род. Тази особеност не е случайна. Тя показва, че Турдач като чужденец не е имал свой родов знак. От това произтича един твърде важен извод. Оказва се, че обичаят всеки мъж да има свой родов знак или герб е бил присъщ в България само на Аспаруховите българи, но не се е срещал при арменците, а също във Византия, където първоначално е служил погребаният в Плиска чужденец. Дори когато Турдач е получил византийската титла КАНДИДАТ, той не е придобил правото да има някакъв специален родов или личен герб, което показва, че този обичай не се е практикувал широко не само сред арменците, но и сред византийците.

Тази особеност обяснява защо по количеството на откритите единични родови знаци и символи, България изпреварва всички балкански страни, включително и Византия – нещо, което дълго време беше трудно да се обясни. В България всеки глава на род някога е имал честта да носи свой личен или родов знак, докато във Византия това е било привилегия на малцина хора. Причината за тази разлика трябва да се търси както в това, че ***древните българи твърде много са държали на своето достойнство и чест, така и в това, че в България за разлика от Византия основната маса от населението се е състояла от свободни и независими стопани. България, както вече беше изяснено в една по-предишна книга, е била първата европейска страна, която е премахнала масовото робство, характерно за Рим и дори за древните гръцки републики и същевременно не е въвела феодалните и полуфеодални форми на зависимост, характерни за някогашна Византия***.[34] За едно общество, състоящо се най-вече от свободни хора, надпреварващи се на полето на труда и доблестта, е било напълно естествено всеки род да има свой особен знак, а всеки мъж да го отстоява като висш символ на честта от люлката до гроба.

Ето защо не бива да се учудваме, че в България днес се откриват необикновено много старинни знаци на родове. В тях е отразена завинаги честта и гордостта на хиляди и стотици хиляди древни българи. Отразена е и особената уредба на някогашната държава, чийто главен приоритет е била свободата на населението, а всеки човек е зависел единствено от своите лични качества, а не от благоволението на някой високопоставен благодетел. Това, което е имала България преди много векове като особен и дълбоко демократичен ред е изпреварвало не само съвременните с нея стари държави, но и много самовлюбени в себе си, но кухи съвременни демокрации. Но тъй като тази тема вече широко е развита в досегашните мои публикации[35], тук ще се ограничa да отбележа само, че всичко, което е имала България преди векове, е запечатано по най-блестящ начин в знаците на нейните много-

[34] П. Добрев. Европа започва от България. С., 2001.

[35] Вж. и П. Добрев. История на българската държавност. С., 1994

менни демокрации. Но тъй като на тази тема вече широко е развита в досегашните мои публикации[35], тук ще се ограничa да отбележа само, че всичко, което е имала България преди векове, е запечатано по най-блестящ начин в знаците на нейните многобройни свободни родове, издълбани по каменните колони и плочи и върху гробовете на нейните герои. Тези знаци са една велика българска книга на свободата и доблестта, която ние трябва да се научим отново да четем, за да се възродим и въздигнем.

Глава девета

БЕЛЕЗИТЕ НА ДРЕВНАТА МАЙСТОРСКА ЧЕСТ

Освен свещените символи и родовите гербове, в Плиска и останалите стари български крепости се откриват и други, по-особени знаци. Някои от тях са издялани в каменоломните преди поставянето на големите каменни блокове, а други са вдълбани по тухлите и другите материали, от които са строени българските дворци и светилища. По своята същност знаците от този вид се делят на два вида. Една, сравнително неголяма част, представляват стари римски и византийски маркировки, които съдържат най-често латински букви и са се появили в Плиска поради това, че при нейното строителство е използван частично материал от съседните стари римски крепости. Друга, значително по-голяма част от знаците, открити в Плиска, е от старинен български тип. Това личи не само от формата на самите знаци, но и от особеностите на някои видове керамични и тухларски материали, върху които те са оставени, тъй като по своите размери последните се различават съществено от византийските и римски стандарти.

Материалите, върху които са нанесени тези знаци, се делят на три основни вида – каменни блокове, тухларски изделия и керамични (грънчарски) изделия. Към последните принадлежи и един особен и изчезнал вече керамичен артикул – произведените от български майстори големи глинени тръби, използвани някога

[35] Вж. и П. Добрев. История на българската държавност. С., 1994

представляват специален интерес, защото те са оставени най-вероятно от майсторите-каменоделци, които са изсичали в каменоломните тези големи блокове.

Досега тези най-интересни образци остават непроучени и неразтълкувани. В известните досега три каталога (на К. Шкорпил, Кр. Миятев и най-подробния – на Л. Дончева-Петкова) те не са отделени в специална таблица, поради което по-долу предлагаме един първи опит за тяхната систематизация *(вж. Таблица 2.)*

Таблица 2.

Типове знаци, открити върху вътрешната страна на каменните блокове в Плиска

Видове знаци	**Аналози в други надписи от Плиска**
→, ⫛	↑, ↓, ⫛
Λ	Λ
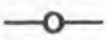	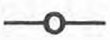
⊄	
⊃	
↑	↑
→⅂	→
X	X
¥	¥
✱	✱
IYI	IYI
T	T

При ползването на горната таблица следва да се има предвид, че знаците в нея са представени в силно умален вид. В натуралните си размери те варират от 23 до 47 см височина.

Както се вижда, част от тези знаци, открити върху вътрешните страни на каменните блокове (квадри), по нещо приличат на родовите знаци, разгледани в предишната част. Тази особеност може да се обясни само по един начин – с това, че между майсторите и каменоделците, които са работили в каменоломните и при строежа на Плиска, е имало хора от древните български родове. Като правило техните знаци са издълбани така, че да се виждат ясно и отдалеч, което показва, че хората, които са ги изсекли в каменоломните и на строителната площадка, са имали някаква сериозна причина за това. Същевременно, това че при строителството голяма част от тях е попаднала в зазиданата и невидима част на градежа, а не върху лицето на каменните блокове показва, че те са играели някаква роля само при подготовката на строителния материал, а не в пряката строителна работа.

Унгарският учен Геза Фехер, чиито заслуги за изследването на старата българска строителна култура все още не са оценени по достойнство от българската наука, предположи още преди повече от 70 години, че тези знаци са поставени върху камъните като средство за отчитане на направения от една или друга група каменоделци строителен материал. Според него, след завършването на своята работа, хората, които са изсичали големите каменни блокове, са нанасяли специални знаци, за да се знае кой майстор колко работа е извършил със своята строителна дружина.[36]

Интересно е също, че тези знаци в по-голямата си част съвпадат със знаците на обитаващите столичния район български родове, а други имат прилика с български родови знаци, открити извън българската столица. Това показва, че строителството на Плиска и работата на нейните майстори са били пряко свързани с особената родова организация на някогашната българска държава. Възможно е поради голямото количество труд, което изисква

[36] Г. Фехер. Паметници на прабългарската култура. ИБАИ, III, 1925, с. 53-55.

изсичането и гладкото полиране на големите каменни блокове, всеки български род да е бил натоварван със задачата да изработи със свой собствен труд известна част от потребния за строителството материал, което е ставало чрез отделянето на известен брой хора от рода и изпращането им в каменоломните и на строежа. Приключвайки своята работа, работниците от рода или от отделните негови подразделения са маркирали изработените от тях строителни блокове със знака на своя род или фамилия, за да се знае точното количество на извършената работа.

По своя начин на градеж Плиска твърде много прилича на голямото Хумаринско градище в Кавказ, което в стари времена е било наричано Хумар. Интересно е, че град с подобно име е имало и в Самуилова България – това е голямата крепост Химар недалеч от българската крепост Балши в Албания, край която е намерен надписът за покръстването на българите, оставен от Борис I.

Също като крепостта Хумар в Кавказ и Плиска е изградена от големи каменни блокове, полагани без замазка един върху друг. И също като Плиска крепостта Хумар в Кавказ има върху стените си многобройни знаци, каквито рядко имат другите видове старинни градежи. Разликата е само, че стените на Плиска са дебели до 2,5 метра, докато стените на Хумар имат 5-6 метра дебелина и са високи десет метра. Ето защо интересно е да сравним Плиска с нейния по-голям кавказки брат – Хумар, още повече, че според убедителните доказателства на изследователите на Хумар, тази голяма някогашна крепост е била построена и обитавана от някогашните кавказки българи.

Според дългогодишния научен ръководител на разкопките в Хумар, Х. Биджиев, една от особеностите на този строеж е големият брой знаци, нанесени върху каменните стени. Само върху източната стена на крепостта Х. Биджиев е открил над 100 старинни знака, някои от които според него са принадлежали на древни български родове. Една част от тези многобройни находки е показана на *Илюстрация 2* .

Илюстрация 2

Знаци от стените на Хумаринското градище в Кавказ

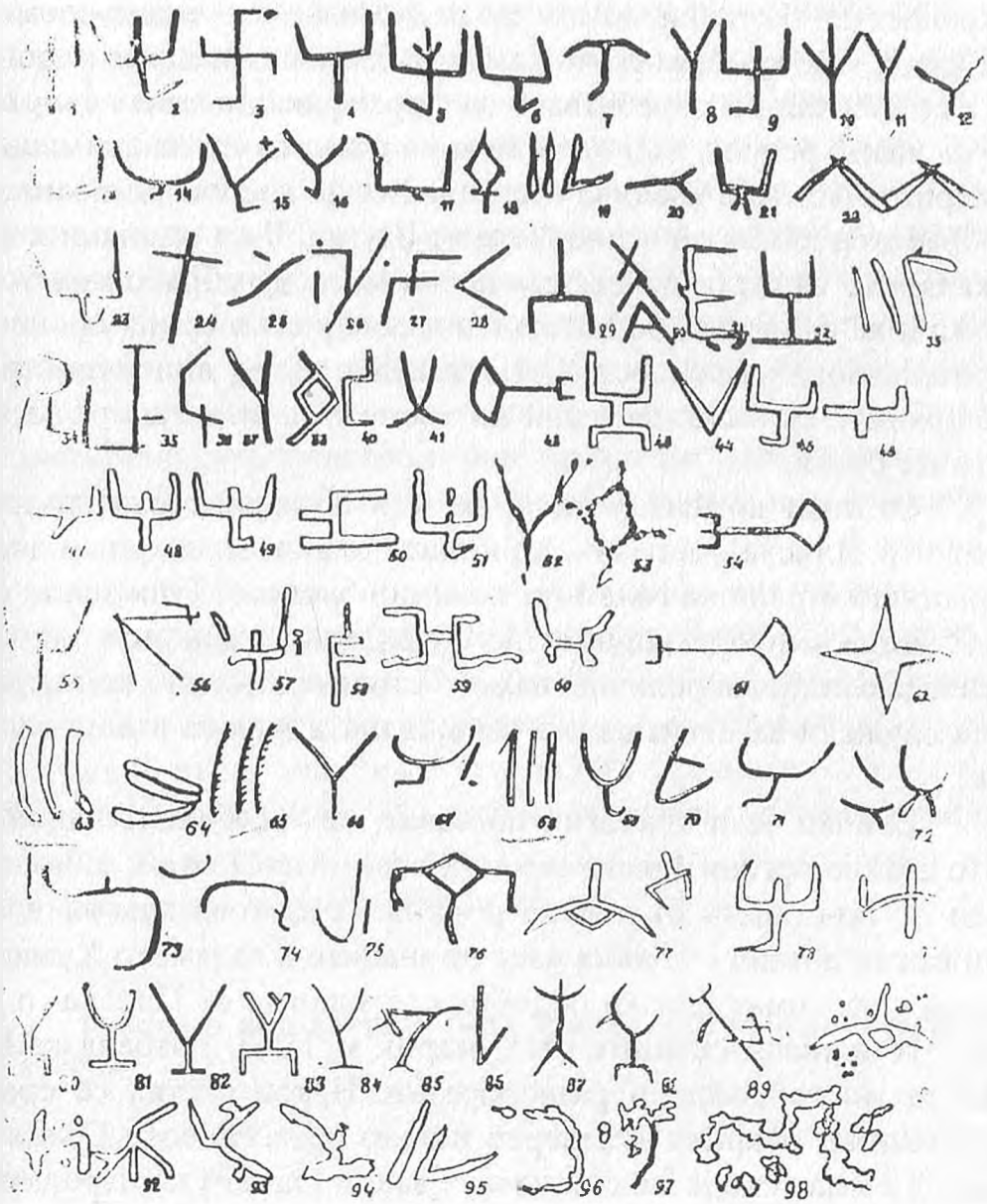

Наблюдава се и още едно интересно съвпадение – също като при строителството на Плиска, каменният материал за строителството на Хумар се е добивал в специални кариери, където според Х. Биджиев е ставало не само изсичането на големите строителни блокове – квадри, но са били нанасяни с длето и особени знаци, част от които днес се откриват високо върху стените на крепостта. "Едва ли можем да се съмняваме – пише споменатият автор – че хумаринските каменни блокове (квадри) специално са се изсичали и обработвали за фортификационните съоръжения на тази крепост, тъй като вече са открити от нас каменните кариери, от които е извличан материалът за крепостта и запасите от обработен камък по склоновете на Шугар. Част от знаците върху квадрите са били нанесени по времето на обработването на камъка и не са играли по-нататък никаква роля в самия процес на строителството на крепостта. Но знаците върху лицевата страна на блоковете са били нанесени по времето на издигането на крепостните стени."[37]

От този коментар личи, че и в Хумаринското градище, както и в Плиска, част от старинните знаци се откриват върху вътрешната страна на големите каменни блокове. Тези знаци според Х. Биджиев се различават по функции от външните знаци и не са играели пряка роля при самото строителство, но най-вероятно са служели за отчитане на извършената работа в каменоломните.

Всички тези аналогии показват, че особеният начин, по който е било организирано строителството на Плиска, е бил пренесен от по-старата българска родина. А за това говори и още един важен детайл – голяма част от знаците в голямото Хумаринско градище имат близки подобия със знаците от Плиска и Мадара. "Тези знаци (знаците от Хумар б. м. П. Д.) отбелязва Биджиев са многобройни и разнообразни. Някои от тях се срещат сред знаците, открити в Северен Кавказ през Ранното Средновековие. Те имат сходства с родовите знаци (тамги) на народите от Кавказ, Средна Азия, Крим, Поволжието. Някои имат аналогия с

[37] Х. Биджиев. Хумаринское городище. Черкесск, 1983, с. 92.

руните на старотюркската руническа писменост. Но най-близки аналогии те имат сред знаците на салтово-маяцката култура и Дунавска България. Те в много отношения са тъждествени със знаците на Саркел, Маяцкото градище и Плиска. Възможно е причина за това да е участието на някакви еднакви родове сред населението на посочените райони, които някога са влизали в едно и също племенно обединение, в което всеки род е имал свой общ родов знак. Може да се предполага, че в резултат от някакви политически и етнически процеси е станало разчленяване на племената и родовете, които някога са имали едни и същи родови знаци и с течение на времето те са се оказали сред населението на различни територии" – завършва това свое интересно сравнение на знаците от Плиска и стария кавказки град Хумар Х. Биджиев.[38]

Като цяло материалите от могъщата крепост Хумар с нейните високи 10 метра и дебели над 5 м стени показват, че още преди преселението си на Балканите древните българи са имали организирано строителство и още през онзи период са имали навика да бележат изработваните от тях строителни материали или грънчарски изделия със знаците на своите родове. В някои случаи тези знаци са играели ролята на специфични нагледни свидетелства за извършената работа от представителите на един или друг род в каменоломните. В други случаи чрез тях се е маркирало участието при издигането на стените, но тогава знаците са били нанасяни върху външната страна на каменните блокове в процеса на самия строеж. По-долу е представена една специална подборка от втория вид знаци – тези, които се откриват върху външната страна на крепостните стени:

Таблица 3.

Няколко характерни типа знаци, оставени от строителите на Плиска

1.

2.

3.

4. 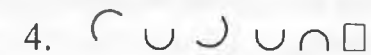

[38] Х. Биджиев. Хумаринское городище. Черкесск, 1983, с. 91-92.

Общото за всички тези особени серии от знаци е, че те са нанесени върху стените на Плиска по времето, когато в България все още не е била въведена кирилската писменост. По своята графична форма те са древнобългарски, а не гръцки или славянски знаци. Ето защо чрез своята многобройност те разкриват нагледно една твърде важна историческа истина – това, че в строителството на Плиска са участвали същите български родове, които някога са създали българската държава.

Глава десета

ЗА КАКВО ОЩЕ РАЗКАЗВАТ ЗНАЦИТЕ НА СТАРИТЕ БЪЛГАРСКИ РОДОВЕ

Освен върху камъните, от които е изградена Плиска, голямо количество старинни знаци се открива и върху тухлите и керемидите, от които са били строени нейните дворци, а също върху грънчарските изделия, с които си е служело нейното население. Част от тях са били нанасяни преди изпичането на тухларските и грънчарски изделия, а това показва, че не само майсторите-строители, но и другите занаятчии, които са работили в Плиска, са имали навика да си служат със специални знаци. По своята форма повечето образци от този тип имат прилика с родовите знаци и гербовете, разгледани по-горе. Тази особеност разкрива пред нас едно важно явление. Оказва се, че освен родови символи знаците на старите български родове са играели и една допълнителна роля – с тях майсторите от различните занаяти са си служели като със своеобразни фирмени печати, когато е трябвало да бележат своята продукция. На тази особеност вече се натъкнахме в строителството, но тя се оказа разпространена и в другите някогашни занаяти. Ето защо не е излишно да погледнем какви примери на употреба на родови знаци като фирмени гербове ни поднасят предметите, изработени от останалите занаяти.

Исторически най-ранни по време са откритите знаци върху грънчарските изделия от некропола в Нови Пазар. В основата

им стоят три основни знака – **Y, X** и ↓ , всеки от които се среща в две или три успоредни форми – като **Y** и ⅄ или ↓ и ↖ и т.н. Ако се съди по тези знаци, в района на Нови Пазар са живели някога три различни български рода, всеки от които е бележел по свой особен начин изработваните и притежавани от него предмети.

Друга интересна находка от стари български родови знаци беше открита при проучването на стопанските материали от един голям някогашен строеж –двореца на Омуртаг. В този стар български център, изграден от кан Омуртаг в 822 година, се откриват множество запазени стари знаци, оставени най-вероятно от българите, които са създали дворцовия комплекс. Едни от тях са нанесени върху тухлите, керемидите и каменоделските изделия. Други са вдълбани дори върху тухлената настилка, с която е бил покрит подът на двореца. Ето основните знаци, характерни за този археологически обект:

1. Серия от знаци, образувани с помощта на символа **Y** (4 различни вида: **IY, YI, У** и **IYI**);

2. Серия от знаци, образувани с помощта на символа ↑ (↑, ↥ и др.).

Срещат се също пет разновидности на знака **V**: обикновен, заоблен и др, като < и **VI** , както и знаците: ^, /, **X** ↓ ,**Y**, ⊃⅂, **T,** повечето от които са познати и в други стари български селища.

За широкото използване на специални знаци при маркирането на най-различни предмети, произведени или принадлежащи на древните български родове, говорят и находките в друг голям занаятчийски център от осми-девети век, открит при днешното село Виница, недалеч от Преслав. Върху тамошните многобройни грънчарски изделия и други предмети е открита една особена поредица от знаци, напомнящи по форма гребен с три зъба или схематична рисунка на конско чесало. Подобни знаци, но само с

два зъба, са открити и на още две места в България – при с. Гиген и в Хасково, а общо на територията на България има на различни места 17 знака от този особен вид.[39] Но най-интересното при тези находки е, че множество техни близки аналози са намерени и в земите на север от Черно и Азовско море, които са влизали някога в територите на Старата Велика България. Най-древните образци от този тип са открити сред знаците на сарматските племена, обитавали древното Боспорско царство – предшественик на по-късната Стара Велика България и са публикувани от цитирания вече изследовател В. Драчук като сарматски родови знаци.[40] Един по-късен знак от същия тип, твърде близък по форма до днешната буква Ш, е намерен и при разкопки в някогашната крепост Саркел, обитавана от древни българи и хазари.

От различните форми, в които същият знак се явява в находките от Виница личи, че там е живеел някакъв особен български род, свързан по своя произход с някогашните сарматски племена от земите край Черно и Азовско море. Сред мъжете от този род е имало множество майстори-грънчари, всеки от които си е служел със свой особен майсторски герб, образуван от общия герб на рода и някакъв специален белег, нанасян най-често като допълнение към знака Ш. Някои клонове от този древен занаятчийски род са се преселили по-късно в други български краища и са си създали свои особени знаци, в които като правило се изпуска средната част на първоначалния герб. Но това, че най-многобройни образци от този тип се откриват в района на Виница, показва, че там почти всички майстори-грънчари са произхождали от този голям някогашен род, докато в другите стари занаятчийски центрове той е имал значително по-малко свои представители.

Проучването на големия производствен център във Виница откри пътя и за някои допълнителни сравнения, свързани със старите български родови знаци, които в много случаи са се използвали и като знаци на майсторите, произхождащи от един или

[39] Вж. Л. Дончева-Петкова, цит. изд., табл. XXVIII, образци 11а-22а, б, табл. VI, обр. 17 и табл. XI, обр. 13.

[40] В. Драчук. Дорогами тысячелетий, цит. изд. с. 195.

друг древен род. Стана възможно да се съпоставят знаците от Виница и от друг голям район, обитаван от древните българи - района около днешния град Девня. В този ранен български център са открити множество образци, белязани с особени древни знаци, нехарактерни за византийците, траките и славяните. Но интересно е, че сред тамошните изделия не се забелязва нито един грънчарски съд, белязан с масово разпространените във Виница знаци от типа на гребен, сходни с буквата Ш, описани от нас по-горе, нито другият специфичен знак от Виница - ∅. В големите погребални находки от некрополите край Девня се среща най-често един особен вид знаци, наподобяващи по нещо буквата Ж, а понякога и звезда с шест прави лъча. Има също и два вида знаци, в основата на които стои свещеният символ Y, но същевременно липсват каквито и да е следи от особените маркировки, характерни за майсторите от Виница.[41]

Това показва, че в земите край Девня майсторите са произхождали от други български родове, които не са били пряко свързани с родовете от Виница. Причината за това не е трудно да се обясни. Тя е свързана най-вероятно с това, че Виница е отдалечена от Девня на около 80 км – едно твърде голямо за Ранното Средновековие разстояние. Същевременно в съседния с Виница гр. Преслав се откриват близки подобия на грънчарските знаци от Виница. Там същият гребеновиден знак е нанесен върху една керемида, открита при Патлейна. [42]

В старите български знаци са запечатани наред с другото и някои специфични особености на стопанския живот в ранната българска държава. Чрез тяхното по-нататъшно систематизиране може да се проследят както пътищата на разпространение на някои видове изделия и продукти, така и особеностите на контактите на големите центрове за производство на занаятчийски изде-

[41] Установено на базата на материала, публикуван от Л. Дончева-Петкова, цит. изд. , табл. IX, обр. 20, 21, 22, табл. XIII, обр. 37, табл. XIV, обр. 6 и табл. VI, обр. 6.

[42] Вж. Л. Дончева-Петкова, цит.съч., табл. XXVI, обр. 10

лия с отделните български райони и живеещите в тях стари български родове.

Ето защо за всеки, който иска да се задълбочи в конкретните особености на ранната българска история, тези знаци са една истинска златна мина. И дано към тях да насочат своето внимание повече млади учени, защото по този начин най-старата българска история най-после ще се превърне от царство на хипотезите в царство на реалните исторически факти.

Раздел II

НАЙ-ГОЛЯМАТА ТАЙНА НА ПЛИСКА – ДУМИТЕ, НАПИСАНИ С ДРЕВНИ БЪЛГАРСКИ РУНИ

Глава първа

РЕЛИКВИТЕ, КОИТО ЧАКАХА СВОЕТО ОБЯСНЕНИЕ ЦЯЛ ВЕК

По-горе видяхме, че част от многобройните знаци, оставени в Плиска през VII-X в., са свещени български символи от епохата преди покръстването. Те се разпознават по характерната си форма и по еднообразното повторение в дълги еднакви редици.

Видяхме също, че други големи кохорти от стари знаци са служели като родови гербове на старите български родове. Те се разпознават по това, че се срещат в множество успоредни варианти, съответстващи на броя на подразделенията в големите родове.

Тези две особености ни позволиха да си обясним до голяма част смисъла на оставените в Плиска многобройни знаци.

Но същевременно отдавна е забелязано, че освен свещените символи и родовите гербове, в Плиска има и един по-особен вид находки от знаков тип. Те представляват сложни комбинации от свещени символи и други, по-обикновени знаци, чийто смисъл остава все още неразгадан. Ето най-характерните примери от този тип:

Надпис 1: [43]

Надпис 2: [44]

Надпис 3: [44]

---

[43] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., табл. XXI, обр. 33.

[44] Пак там, табл. XXIII, обр. 27; табл. XXV, обр. 11а, 11б.

Както се вижда от тези примери, тук редом със свещените символи **Y** и **IYI** се явяват знаци, които не са познати като свещени и религиозни атрибути. В първия надпис това е знакът **V,** който кой знае защо е вмъкнат след символа **Y,** а във втория виждаме срещу символа **I Y I** цяла поредица от други знаци, които в този си вид не са познати нито като религиозни знаци, нито като родови гербове. Още по-интересен е третият надпис, който е нанесен върху добре известната седмолъчна бронзова розета, открита в Плиска. В него централно място заема също свещеният символ **I Y I,** на който е отделена едната страна на розетата. Но върху другата нейна страна има седем кратки надписа от по два знака, нанесени поотделно върху всеки отделен неин лъч *(вж. Приложение, фиг. 9а, 9б).* Произходът на тези многобройни знаци също остава неизвестен. Известно е само, че знаците Ѫ , **Э, F** не са свещени, нито родови знаци, а не са познати и като астрологични символи, което показва, че най-вероятно са някакви особени буквени означения. Освен върху розетата едно от седемте означения върху нейните лъчи **Y <** се явява и при входа на пещерата край с. Калугерица, където стои следният надпис от три реда.

Надпис 4 (Калугерица): [45] **X I Y I**

I Y I

Y <

Интересното в този надпис е, че и в него, както и на розетата, главно място заема свещеният символ **I Y I,** чрез който древните българи са изразявали почитта си към седемте небесни светила. Но под този символ, който на розетата служи като общ знак на седемте лъча и затова е нанесен самостоятелно върху нейната лицева страна, в надписа от Мадара стои особеното знаково съчетание **Y <** , с което на розетата е маркиран само един от нейните седем лъча, т. е. лъчът, посветен на някое строго определено небесно светило *(Вж. Приложение, фиг. 9а, 9б).*

Може да се предположи, че чрез горното съчетание от знаци е записано името на някое от седемте небесни светила, по-

[45] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., табл. XXV, обр. 2

читани от древните българи. А това загатва, че и върху останалите лъчи на розетата са написани имена на небесни светила.

Освен в Плиска надписи с особени и необяснени досега съчетания от знаци са открити и на редица други места, например в с. Аспарухово (Кърки жаба) в областта Монтана, където е намерен следният интересен образец.

Надпис 5 (от Аспарухово)[46]: **I Ł⊐ I Y I**

В този надпис пред свещения символ **I Y I** стоят три особени знака, които определено не са от религиозен характер, а не се срещат и сред гербовете на старите български родове.

Интересна находка от този тип е открита и върху дъната на глинени съдове от с. Попина, Силистренско:

Надпис 6 (от с. Попина) [47]: **Y ◊ I Y I**

И тук пред символа **I Y I** стоят два особена знака, вторият от които определено не е религиозен, нито родов знак, а следователно би могло да се допусне, че чрез тези два знака е записана някаква кратка дума, свързана с вписания отзад религиозен символ - може би някакво обръщение или възхвала на седемте небесни светила.

Далеч на запад – на територията на днешна Югославия и Македония също има подобни старинни надписи. Между тях най-интересен е един надпис от Клетовник, Македония, публикуван от В. Бешевлиев по данни на македонската авторка С. Алексова. Надписът е открит върху голям каменен блок, подобен на квадрите от Плиска и се състои от две части *(Вж. по-долу)*:

[46] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., табл. XXIII, обр. 28

[47] Пак там, табл. XXIII, обр. 25

Надпис 7 (Клетовник, Македония) [48]

В долната част на този надпис стои добре известният символ **I Y I**, чиято дясна хаста ˌ е силно скъсена, докато лявата ¦ е по-дълга, както при един от вариантите на родовите знаци, съдържащи този символ, отбелязани върху каменния саркофаг от Плиска (вж. по-горе, Първи раздел). Тази особеност показва, че човекът, който е оставил някога този символ може би е произхождал от същия род, който е оставил знака върху каменния саркофаг в българската столица. Над този интересен знак се вижда кратък старинен надпис, който очевидно е свързан с него, защото на камъка той почти докосва свещения български символ.

Какво значи надписът над стария български символ, който в случая е употребен като герб на някой уважаван род, все още никой не се е опитал да установи. Но най-вероятно е, че чрез четирите рунически знака на този надпис е записана някаква дума от езика на Аспаруховите българи или на техните близки роднини - Куберовите българи в Македония.

Една интересна находка, в която символът ᛁᛉᛁ е придружен от други, при това ясно четливи думи, беше открита неотдавна в Североизточна България, недалеч от морето, от художника Ал. Алексиев-Хофарт. Тя представлява голям каменен кръст, върху чиито рамена е нанесен двукратно старият български символ ᛁᛉᛁ, а в средата има надпис с кирилски букви, в чиято втора част се чете изразът ИЖИ ПРѢ ᛁᛉᛁ ХНДРЄ

Особената дума **ХНДРЕ**, която липсва в славянските езици, показва, че човекът, който е оставил този надпис вероятно е

---

[48] вж.V.Beschevliev. Die Protobulgarische Inschrift...In: Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik. 42 Band.Verlag des Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien, 1992, Fig. 7.

бил от древнобългарски произход.[49] Но това, че символът ⟟⟟ е вписан в случая между редица думи, записани с кирилски букви, позволява да си обясним защо този символ се явява и в руническите надписи, посочени по-горе заедно с поредици от други рунически знаци. Очевидно чрез руническите знаци, вписани редом с него, са отбелязани някакви древни думи, както това е и в кирилския надпис по-горе. А следователно тези рунически знаци не са били само някакви графични символи, а са играели ролята на ранна българска писменост. Втората тайна, която разкрива неотдавна откритият израз ИЖИ ПРѢ ⟟⟟ ХНДРЄ е, че древният символ ⟟⟟ вероятно не е бил само религиозен знак, подобен на християнския кръст, но е имал и звуково значение – т. е. произнасял се е като особена съкровена дума. Защото едва ли този символ щеше да бъде записан по-горе между особените думите **ИЖИ**, **ПРѢ** и **ХНДРЄ**, ако самият той не можеше да се прочете като отделна дума. Това обяснява защо още преди появата на кирилската азбука този символ масово се среща заедно с други поредици от рунически знаци, чрез които са били записани явно някакви старинни български думи. Причината за това е, че и той открай време се е четял като дума, а не е бил само графично изображение, както се предполагаше в някои досегашни публикации. Руническите поредици от знаци, в които се съдържа този символ, се оказват старинни български надписи, оставени още преди въвеждането на кирилската азбука. Те са най-старите български надписи – по-стари от откритите официални дворцови надписи от времето на Омуртаг, написани на гръцки език И това, че тези старинни рунически надписи са намерени на няколко различни места в старата българска столица Плиска, е един категоричен белег както за тяхната ранна поява, така и за тяхната пряка връзка с древните българи, доведени от Аспарух.

[49] За повече подробности около тази находка вж. П. Добрев, М. Добрева. Древнобългарска епиграфика. С., Тангра-Тан-нак-ра. 2001, раздел III.

Още първите изследователи на Плиска - братята Карел и Херман Шкорпил - са изказали през 1910 г. предположението, че сходството на откритите на различни места в Източна България знаци показва, "че те са старобългарски". По този повод 11 години по-късно те формулират и една смела за времето си хипотеза: "Когато се събере по-голям материал за руните (черти и резки), с които са писали древните българи - отбелязват те - ще може да се изясни как нашите вероучители (св. св. Кирил и Методий) са съставили нашата азбука. Възможно е тя да е била съставена от руните и гръцката азбука (к. м. П. Д.)"[50]. Малко след тях Геза Фехер също предположи, че някои от старите български знаци са имали буквено значение и се опита да разкрие техния смисъл чрез маджарската (секелска) и тюркската руническа писменост, но след направените сравнения стигна до извода, че те "не са съвсем еднакви" и си обясни откритите разлики с това, че "пратюркската и маджарска азбука с течение на вековете са се изменяли."[51] Сега вече виждаме, че хипотезата, според която някои от руническите знаци са играели ролята на ранна българска писменост, вече напълно се потвърждава. Пред нас наистина е една ранна българска писменост, предхождаща писмеността на светите братя Кирил и Методий и време е тя да бъде изследвана внимателно и грижливо.

Глава втора

ЗАЩО ВЕЧЕ Е НЕСЪМНЕНО, ЧЕ ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ СА ИМАЛИ СВОЯ ПИСМЕНОСТ

Освен споменатите автори, предположение, че старите български знаци са изпълнявали ролята не само на родови гербове, но и на буквени знаци, т. е. на вид писмо, са изказали и Ив.

---

[50] Х., К. Шкорпил. Двайсетгодишна дейност на Варненското археологическо дружество. - в: Известия на Варненското археологическо дружество. Т. VII, 1921, с. 84.

[51] Г. Фехер. Паметници на прабългарската култура. Известия на българския археологически институт. 1925, с. 53 – 54.

Велков в 1934 г., ст. н. с. акад. Ив. Гошев в 1961 г., акад. Емил Георгиев в 1962 г., ст. н. с. Вера Антонова в 1965 г. и чл. кор. В. Бешевлиев в 1979 г. Акад. Е. Георгиев отбелязва: "Когато прабългарските знаци се явяват по няколко заедно, те започват да приличат на писмо."[52] А чл. кор. В. Бешевлиев се произнася още по-определено, подчертавайки, че така наречените първобългарски знаци не само понякога приличат на писменост, но че са играели ролята на писменост, с която са си служели подбрани хора, и чиито букви са се използвали понякога и за магически цели.[53]

Идеята, че древните българи са имали своя азбука, чрез която са записвали думи от своя език, дълго време буквално се носеше из въздуха в българските образовани среди, но липсваше решаващото доказателство, от което да проличи, че откритите подълги и разнородни по състав поредици от знаци представляват вече не просто свещени символи или гербове на български родове и фамилии, а ранна българска писменост. Окончателното доказателство беше открито, едва когато свещеният символ IYI беше намерен в най-различни поредици от думи, записвани както с рунически, така и с кирилски букви, от което пролича, че руническите знаци, от които той се състои не са били само графични символи, а са се произнасяли и четели. Така за първи път ясно изпъкна, че древната българска писменост е била една несъмнена културна реалност, която явно е съществувала преди покръстването, защото на нея са оставени надписи, свързани с древната българска вяра в Слънцето.

За съществуването на тази ранна писменост говори и още едно обстоятелство. На много места в България са открити поредици от рунически знаци, в които едни и същи руни се повтарят без строго определен ред. В пещерата на Мадара е открит следният старинен надпис:[54]

Надпис 8.

[52] Е. Георгиев. Разцвет на българската литература в IX и X в. С., 62, с.14.
[53] В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979, с. 21.
[54] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., табл. XXV, обр. 3.

Върху един блок от Плиска е издълбана следната поредица от знаци:[55]

Надпис 9. У // У Х

Особеното в тези примери е, че начинът, по който варират знаците, е различен от този, характерен за редиците от свещени символи (в които всички знаци са еднакви), а също и от този, характерен за групите родови знаци (в които няма практически нито два еднакви знака). В приведените по-горе случаи липсва както еднотипността, характерна за редовете от свещени символи, така и специфичния индивидуален характер на всеки знак, характерен за групите от родови знаци и гербове. В този трети вид находки се наблюдава само частично повторение на отделни еднакви знаци без някакъв специален ред, а подобно частично и лишено от строга периодичност повторение на едни и същи знаци е характерно като явление единствено за писмените паметници. То се среща само когато имаме работа с някакъв вид писменост и е особено разпространено при писмеността от буквен тип. Към приведените по-горе доводи, че древните българи са имали писменост, се прибавя следователно и един довод от областта на структуралистиката, надеждно проверен от палеографската наука. Очевидно е, че в случаите, като посочените по-горе, когато се наблюдава периодично повторение на напълно еднакви писмени знаци, пред нас са кратки надписи, а не някакъв друг вид древни знаци.

Интересни примери за кратки надписи ни поднасят и някои старинни битови предмети. Така например върху дръжката на една стомна от Девня е нанесен след изпичането и следният надпис: Х ↓ . Върху два глинени съда от Плиска и Нови пазар са врязани с острие следните знаци: ∧ ∨ , ↑ ♁ Ψ.

Наглед би могло да се допусне, че това са родови знаци на притежателите на тези стомни и амфори. Но от това, че върху всеки предмет са нанесени по два-три знака, ще излезе, че една и съ-

[55] Л. Дончева-Петкова, цит. съч., табл. XXIII, обр. 29.

ща стомна или гърне е била собственост на два или три рода, което практически е невъзможно. Ето защо и в този случай имаме работа вероятно с някакви кратки надписи.

На същото явление се натъкваме и при някои тухларски изделия. Така например върху керемидите от Плиска и Мадара се среща многократно двойката знаци , а в Калугерица - дори поредица от три знака[56] 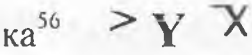

Трудно е да се допусне, че това са знаци на родове, тъй като едва ли е възможно едни и същи керемиди да са били притежавани от два или три рода едновременно, ето защо и в този случай може би имаме работа с кратки надписи.

Естественият въпрос, който трябва да си поставим по този повод, е: от коя писмена система произлизат особените знаци: , и т. н., които често се откриват в кратките надписи, оставени в Плиска и другите най-стари български твърдини. За да решим този въпрос, нужно е да насочим своето внимание към един още по-широк и благодатен за изследване вид материал – дългите надписи, оставени някога от Аспаруховите българи, които не са никак малко на брой. Известно е, че едно от златните правила на епиграфиката и палеографията е да се използват като основа за разгадаването на непознатите древни писмености най-вече големите и богати на знакови находки надписи. За щастие българската наука вече разполага точно с този по-ценен вид находки. Затова може да се предположи, че чрез тяхното разгадаване ще успеем да разкрием тайните и на горните кратки надписи.

[56] Л. Дончева-Петкова, цит. съч.,табл. XXII, обр. 32.

Раздел III

ДЪЛГИТЕ НАДПИСИ НА ЕЗИКА НА АСПАРУХ

Глава първа

СТРАННИТЕ НАХОДКИ В ЕДНА ТЕБЕШИРЕНА КАРИЕРА

Както вече беше посочено по-горе, освен разгледаните многобройни кратки рунически надписи, оставени в Плиска и други стари български крепости, в ранна България има и множество по-дълги надписи от същия тип. Те се откриват най-вече в Северна Добруджа – първата територия на Балканите, на която са стъпили някога дружините, доведени от Аспарух.

Най-голямото находище на тези редки находки се намира край селото, което днес носи румънското име Басараб, а през миналия век се е наричало Мурфатлар. То е разположено на 18 км на запад от Кюстенджа, а до него са се намирали в римско време най-големите кариери за мек варовик (тебешир) на Балкански полуостров. През епохата, когато древните българи са се заселили отсам Дунава, тебеширените кариери вече са били запустели, а в техните широки галерии и циркуси са живеели ранни християнски отшелници и монаси. Новодошлите българи донесли в този откъснат от света пещерен лабиринт своята древна вяра в Слънцето и седемте небесни светила. Ето защо и до днес по стените на някогашните кариери в Мурфатлар се откриват рисунки на слънчеви и звездни символи и особено най-характерният древнобългарски слънчев символ – спиралата с три рамена (трискелестът).[57]

Второто голямо оживление на тази запустяла местност настъпило след покръстването на България. Тогава в нейните

[57] За тези особени надписи вж. П. Добрев. Каменната книга на прабългарите. С., Проксима, 1992, гл. II

подземни зали и пещери били изградени множество малки скални църкви и паракилиси, в които се заселили стотици монаси и отшелници.

Има следи, от които личи, че още преди да се появят църквите и манастирите на Преслав, Мурфатлар вече е съществувал като духовен център.

Не е известно как са наричали някогашните българи това църковно средище, защото след завладяването на Източна България от византийците през 971 г. то отново запустяло и старото му българско име навеки изчезнало от света. В празните мрачни галерии се заселили диви твари и змии, а няколко века по-късно недалеч от тях се появило турското село Мурфатлар, чиито жители избягвали да се качват в тъмния лабиринт, защото го считали за свърталище на магьосници и вампири. Но тъкмо безпощадното запустение и непривлекателният вид на старите подземни църкви позволило да се запази едно велико богатство, което никой разбойник не можел да открадне. Напуснати и изоставени от всички, тези подземни църкви запазили по своите стени десетки старинни рисунки и надписи – много повече, отколкото са могли да оцелеят във варварски разрушените центрове Плиска и Преслав.

Днес в това старо духовно средище се откриват над 50 стари български надписа, част от които са с кирилски и глаголически букви, но повече от половината са написани чрез руническите знаци на древните българи.

Най-интересните находки от този тип са показани в приложенията към тази книга (*вж. Приложение, фиг. 1, 2, 3, 4, 5, 7).*

Както личи от представените репродукции, в надписите от Мурфатлар се среща същият вид рунически знаци, както и в разгледаните по-горе образци от Плиска. При това Мурфатларските надписи са значително по-дълги – повечето от тях наброяват от 10 до 23 писмени знака.

Интересна особеност на тези находки е, че сред тях има понякога дори паралелни текстове на два вида писменост – кирилската и по-старата руническа писменост. От този тип са надписи 5 и 7, представени в Приложението отзад. На първия от тях – № 5- се вижда отдолу изразът БЛАГОСЛОВЕН ЕСИ ВСЕ-

ДЪРЖАТЕЛЮ, написан с кирилски букви, а над него има рунически надпис, който вероятно предава същия израз на древнобългарски език. За връзката между двата надписа можем да съдим по това, че древнобългарският текст е вмъкнат в една крайно неудобна за писане площ, което е белег, че той е бил добавен допълнително като своеобразно пояснение към кирилския надпис.

Същата особеност личи и при надпис 7, където са нанесени в непосредствена близост кирилският израз ДЛЪЖЕНЪ ЕСМЬ (длъжен съм) и поредица от древнобългарски рунически знаци, на които ще се спрем специално по-нататък.

И така, пред нас са очевидни примери, при които древната българска писменост е била използвана за записване на сравнително дълги надписи. При това налице е дори едно още по-интересно явление – оказва се, че тази стара писменост не само е съществувала, но се е употребявала известно време успоредно с въведената в края на IX в. и чрез нея са били записвани понякога дори религиозни християнски изрази.

Наглед изглежда някак необичайно, че една руническа писменост, която е служила първоначално за целите на старата българска слънчева вяра, по-късно е послужила и за записване на изрази от християнското богослужение. Но посочените по-горе успоредни надписи явно показват, че подобно явление реално е съществувало. И за да проникнем по-дълбоко в него, нека сравним руническите надписи от Мурфатлар, представени на фиг. 5 и 7, с надписа върху свещената седмолъчна розета от Плиска, свързан със старата вяра в седемте светила *(Приложение фиг. 9)*.

Още от пръв поглед се вижда, че между знаците от розетата и надписите от Мурфатлар има твърде голямо сходство. От общо 14 знака, нанесени върху розетата от Плиска, 11 се срещат и в надписи 5 и 7 от Мурфатлар, което показва, че розетата и образците от Мурфатлар, макар и да са възникнали в различни епохи, съдържат знаци от една и съща писменост.

В България пръв обърна внимание на руническите надписи от Мурфатлар чл. кор. Веселин Бешевлиев в една специална студия, поместена преди 25 години в Известията на Варненския

народен музей.[58] Анализирайки тези ценни находки, той забеляза една твърде важна особеност – това, че в различните надписи се повтарят често едни и същи графеми (знаци), при това без строго установен ред. Това наведе В. Бешевлиев на мисълта, че тези незабелязани дотогава в България находки представляват ранна форма на писменост, защото, както вече посочихме по-горе, само на писмеността е присъщо повторението на едни и същи знаци без строго определен ред.

След този първи научен пробив, оставаше само да се уточни какъв е бил видът на древната български писменост, т.е. дали тя е била буквена писменост (азбука) или е принадлежала към някоя от другите стари писмени системи – например сричковото писмо, при което всеки знак представлява отделна сричка, или още по-сложните системи като идеограмите и йероглифите, при които всяка рисунка или знак представлява отделна дума или понятие.

Някои български автори, явно незапознати с анализа на В. Бешевлиев, предположиха, че старите български знаци са били идеограми, а други започнаха да търсят сред тях ранни китайски йероглифи, но за съжаление тези хипотези не са съобразени с един съвсем елементарен детайл – споменатото вече често повторение на едни и същи знаци. ***Работата е там, че честото повторение на едни и същи знаци е присъщо най-вече на буквените писменост поради малкия брой на знаците в тях, докато за йероглифните и идеографски писменост то е абсолютно нехарактерно, тъй като броят на знаците в тях е огромен и вероятността да се повтори многократно един и същи знак е твърде ниска***. Мисля, че ако някой беше си дал труда да надникне в грижливия анализ на проф. В. Бешевлиев, теорията, че древните българи са имали идеограми или китайски йероглифи изобщо нямаше да се появи. А това, че някогашната българска писменост не е била йероглифна, личи и от още едно съществено обстоятелство. В най-ранните кирилски надписи, оставени в нашата страна, се наблюдава едно твърде интересно явление – в някои

[58] V. Beschevliev. Beobachtungen über die protobulgarischen Runeninschriften bei Basarab. Известия на народния музей Варна. XIII, 1977.

случаи в тях вместо правилните кирилски букви се появяват древни рунически знаци, еднакви с тези от Плиска и Мурфатлар.

Тази особеност - случайното вмъкване на рунически знаци вместо кирилските букви окончателно показва, че древната българска писменост е била вид буквено писмо, т. е. ранна форма на азбука, защото ясно е, че ако руническата писменост се състоеше от йероглифи, тогава изобщо нямаше да бъде възможно да се употреби някой неин знак като заместител на буквен знак. По-подробно за тази любопитна замяна читателят ще бъде осведомен в следващите глави, а тук ще отбележа само, че след като този факт вече е установен, можем да бъдем напълно сигурни, че древната българска писменост е била вид азбука, а не йероглифно, нито пък идеографско писмо.

След като съществуват надеждни критерии, от които личи, че древната българска писменост е била от буквен тип, веднага изниква втори съществен въпрос – в каква посока трябва да се четат оставените от древните българи надписи – дали отляво надясно, както в днешната наша писменост, или отдясно наляво, както се четат знаците в редица източни писменост – иврит, естрангело, пешита, арабица, фарси, а също в руническите писменост на маджарите и древните тюрки. Някои автори предположиха, че старите български руни трябва да се четат отдясно наляво, но опитите им да разгадаят смисъла на надписите не доведоха до убедителни резултати. Ето защо липсата на надеждно доказан ориентир при четенето на старите български надписи с основание се сочи от Л. Дончева-Петкова и други автори като един от най-важните нерешени проблеми при разчитането на старите български надписи.

Най-мащабният засега опит за четене на надписите отдясно наляво, предприет от полския историк Е. Триарски, се оказа дълбоко противоречив.[59] Получиха се като резултат множество подчертано проблематични словоформи, които нямат аналогии в нито един известен език и поради това повечето от тях бяха обявени от него за имена на неизвестни християнски светци, невпи-

[59] Ed. Tryarski. Die Runnenartigen Schriften Sudosteuropas. In: Runnen, Tamgas und Graffiti aus Asien und Osteuropa. Wiesbaden.1985

сани в църковните книги. При този подход стана така, че едно непознато нещо – съдържанието на древните български надписи – се обясняваше с друго непознато нещо (предполагаемите незаписани или сгрешени имена на светци), а това с основание предизвика съмнения в точността на направения прочит, на които с основание обърна внимание у нас проф. Казимир Попконстантинов.[60]

Същевременно, ако се вгледаме по-внимателно в многобройните надписи, оставени от древните българи, ще забележим, че не е никак трудно да се определи посоката, в която те трябва да се четат. Всеки, който си даде труд да прегледа тези надписи, ще открие, че в тях твърде често в най-лявата част на реда стоят едро написани знаци, наподобяващи главни букви, което е един твърде красноречив белег, че писането е вървяло отляво надясно. Особено ясно това личи от надписа върху рисунката на едно старо българско светилище в Мурфатлар – където най отляво едро е нанесен знакът ☓ , след което следват два по-дребно написани знака:[61]

[60] Вж. Palaeographia Protobulgarica. Сборник в чест на проф. Веселин Бешевлиев. В. Търново, 1992.

[61] Вж. V. Beschevliev, op. cit. и П. Добрев. Каменната книга на прабългарите. С., 1992, с. 46

Ето още два примера от този тип: [62]

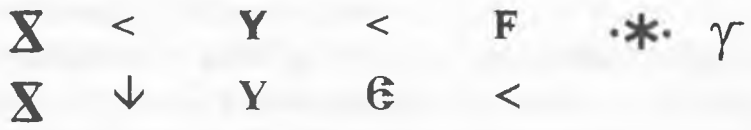

Очевидно е, че нанасянето на знаците е вървяло не отдясно наляво, както е допуснал Е. Триарски, а тъкмо в обратна посока – отляво надясно, а същото личи и от редица други надписи.[63] Характерно е и това, че в някои надписи знаците в лявата част на реда са правилно и грижливо начертани, докато знаците в десния край стават значително по-дребни, а често и нечетливи, което показва, че колкото по-надясно са отивали пишещите, толкова повече те са бързали – нещо, което практически се наблюдава само тогава, когато писането върви отляво надясно. Тези графологични детайли също сочат, че посоката на писане и четене на надписите е вървяло не отдясно наляво, а в посоката, в която пишем и днес. Особено ясно това личи на надписи 3а, 3б и 4а от Приложението към тази книга.

От тези системно проявяващи се белези категорично се вижда, че знаците в древните български надписи са се писали и четяли отляво надясно, но странно е, че тази ярко изразена особеност е останала незабелязана досега. След като тя е вече надеждно установена, можем да пристъпим и към най-сложния проблем, свързан с древната българска писменост, а именно да се опитаме да разчетем знаците в руническите надписи, а след това и думите, написани с тях.

---

[62] За двата надписа вж. V. Beschevliev, op. cit. и П. Добрев, Каменната книга, Приложение 3.2. фиг. 8, 11. Интересно е, че с подобен едър знак отляво започва и един смесен руническо-кирилски надпис, до който се вижда рисунка на куче :

[63] Вж. V. Beschevliev, op. cit и П. Добрев. Каменната книга на прабългарите. Приложение

Глава втора

В ТЪРСЕНЕ НА КЛЮЧА ЗА РАЗШИФРОВКА

За разчитането на всички видове непознати писменост науката разполага с редица ефикасни средства, между които особено важни са компаративният и аналитичният метод. Компаративният метод се базира върху сравнението на непознатите писмени знаци с букви или графеми от добре познати писменост и е особено ефикасен, когато се открият текстове, написани паралелно с неизвестната писменост и с някоя добре позната писменост. Едно от върховите постижения на този метод е разчитането на древната египетска писменост с помощта на паралелни текстове (билингви), извършено от известния френски учен Ф. Шампольон преди близо два века.

Но особеност на откритите досега древнобългарски надписи е, че в тях има само два кратки образеца, които носят характера на билингви *(Приложение 5 и 7),* при това нито един от тях не съдържа паралелно записани лични имена – главния ключ в метода на Шампольон.

При това положение решаващото средство за разгадаване на непознатите древнобългарски руни трябва да се търси чрез аналитичния метод, който изисква много повече усилия и труд. Една сравнително добра възможност за приложението на този метод ни дава това, че някои от древните български надписи са придружени от рисунки, илюстриращи тяхното съдържание, което поне отчасти облекчава работата по разгадаването на смисъла на написаните думи. Така например споменатият по-горе надпис от четири знака

ъ у е нанесен върху чертеж, изобразяващ схематично български храм, който по своите контури твърде много прилича на светилищата, открити в Плиска, Мадара и Хумар, наподобяващи два вписани един в друг четириъгълника. Това под-

сказва в каква посока следва да се търси смисълът на надписа, но същевременно още не позволява да си обясним каква точно дума е записана върху него.

Друг кратък надпис *(вж. Приложение, фиг. 2)* стои над рисунката на християнски духовник с нимба около главата, което показва, че тук е написано някакво свещено християнско име или дума. Но и в този случай ни трябва допълнително условие, за да разгадаем напълно надписа.

На трета рисунка е изобразен светец с високо вдигнат кръст над главата, а върху него стои надписът: **Y ⊄ ⊢** . Може да се предположи, че рисунката е посветена на св. Йоан Кръстител, който единствен в църковния канон се изобразява точно по този начин - с високо вдигнат кръст. Но за да се прочете надписа окончателно, трябват също допълнителни опорни точки.[64]

И така отделните надписи с рисунки загатват за скрития смисъл на редица думи, но за да ги разгадаем, това само по себе си не е достатъчно.

Има обаче един още по-интересен кръг от находки, който позволява доста по-точно и еднозначно да се разчетат част от старите български знаци. И тъй като той също е останал незабелязан досега, ще се спрем малко по-подробно върху него. Находките от този вид представляват ранни кирилски надписи, в които на места вместо правилните кирилски букви са вмъкнати рунически знаци. По-горе вече споменахме за тези смесени надписи във връзка с това, че чрез тях съвсем ясно се вижда, че ***старата рунческа писменост е била буквено писмо, а не идеографска или йероглифна писменост.*** Но тук заслужава да се спрем на тях по-подробно, защото неволното вписване на рунически знаци вместо кирилски букви може да помогне да разгадаем смисъла на доста много знаци от старата писменост. За да добием представа за това твърде интересно явление – случайното вписване на рунически знаци вместо кирилски букви, добре е да разгледаме една неотдавна открита находка – Охридските абецедари. По-долу е пред-

[64] П. Добрев. Каменната книга на прабългарите, цит. изд., с.140-141 и илюстрации.

ставен единият от тях – така наречениият Първи Охридски абецедар:

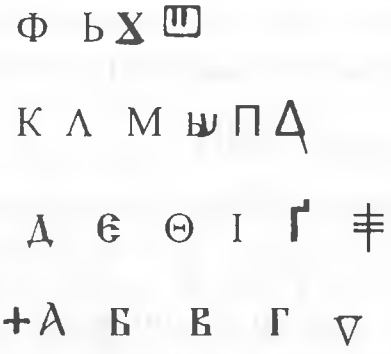

Както виждаме, в този ранен азбучник между кирилските букви се срещат навсякъде и други писмени знаци, някои от които са вписани вместо правилните кирилски букви, а други ги дублират. Така например между буквите **І** и **К** в него стоят два рунически знака , които са написани по-едро от другите и явно не са попаднали тук случайно. Вместо буквата **Р** стои знакът и пр. Всичко това показва, че в ранна България твърде често се е случвало вместо кирилските букви да се записват някои от древните рунически знаци.[65]

Подобни случаи на замяна на кирилски букви с рунически знаци се срещат в изобилие и в Източна България, затова не е никак излишно да ги разгледаме.

Така например на една ранна християнска рисунка от с. Равна, Провадийско, е изобразено символично мъченичеството и възнесението на папа Климент Първи, а в левия ъгъл на рисунката е написано свещеното пожелание АМИН в следната форма:

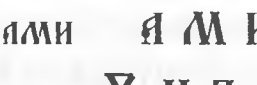

[66]

---

[65] Пълно описание на двата Охридски абецедара с всички техни особени знаци се съдържа в неотдавна издадената книга П. Добрев, М. Добрева. Българска епиграфика. С., 2001, с. 277-280.

[66] Вж. B. Yehuda. English-Hebrew Dictionary. First Edition 1961, p. 12

Графологичният анализ показва, че човекът, който е оставил този надпис, е започнал първо да пише с дребни букви думата АМИНЪ, но не я е дописал, след което е решил да напише същата дума с по-едри букви, но вместо в обичайния вид – като АМИNЪ, той я е записал на два реда - като АМИ

ꙮNЪ *(вж. Приложение, фигура 11а и 11б)*. Какво означава допълнителната руническа буква ꙮ, вмъкната на втория ред, не е трудно да отгатнем, ако си припомним, че по староеврейски думата АМИН е звучала като АМИЕН. Очевидно прибавеният рунически знак се е произнасял в старата българска писменост като Е, защото той стои точно там, където би трябвало да стои кирилската буква **Е.**

Има и още една находка, която показва, че този знак се е четял като Е. Това е руническият надпис в *Приложение фиг.1*, на чийто най-долен ред е нанесен същият особен знак. По своята конструкция руническият надпис, в който като последна дума е вписан знакът ꙮ *(вж. непременно Приложение 1)* наподобява един кратък погребален надпис, оставен на древнобългарски език с гръцки букви, който съдържа в края си кратката дума Е. Ето този сходен по конструкция надпис:

ZENTY
ΑΣΟ
Ε

Както виждаме от сравнението на двата надписа, точно там, където в надписа от *Приложение 1* стои знакът ꙮ, в надписа с гръцки букви стои буквата **Е.** А следователно няма да сгрешим, ако прочетем и в този случай стария български знак ꙮ като **Е**. Във връзка с тези примери заслужава да се отбележи, че абсолютно същият по форма знак се е срещал някога и в една от грузинските писмености - ранните форми на азбуката "Мхедрули". В нея на последно място е стояла буквата ꙮ, която се е четяла като особено дълго Е.[67]

[67] Вж. K. Faulmann. Buch der Schrift. Wien, 1880, p. 94

Да продължим търсенето на подобни примери по-нататък. В една от църквите на Мурфатлар има рисунка, придружена от надпис, в който част от буквите са кирилски, а други – от рунически тип. На рисунката е изобразен кръст, окръжен отвсякъде с небесни светила - общо 12 на брой.[68] Едно от тях не се забелязва на снимката в *Приложение 12б*, поради което прилагаме като допълнение и снимката 12а. Нанесените около кръста светила са свързани несъмнено със старата българска звездна вяра. Те са толкова на брой, колкото са 12-те съзвездия, през които минава годишният път на Слънцето и 12-годишният път на Юпитер. Но най-интересно е, че до рисунката е написана думата СЛОВО, в която вместо буквата О стоят два ъгловати знака: СЛ<В< (12б, ляво).

Тези особени знаци се срещат твърде широко в старите български рунически надписи. А това, че в случая те са вписани вместо буквата О, показва, че в старата българска азбука те са се произнасяли като О. Същата особеност се открива и в още един кирилски надпис от Мурфатлар, където думата ОКТОМВРИ е записана като < КТ<БРЕ – пак с особения знак < вместо О.[69] Друг интересен пример на замяна се открива в един надпис на древнобългарски език с гръцки букви, открит в Плиска, където вместо обичайната гръцка буква А стои знакът ↑ , на който пръв обърна внимание В. Бешевлиев.[70] Защо този рунически знак е изместил гръцката буква А, не е трудно да се досетим, след като той многократно се среща в старите български надписи от Плиска и Мурфатлар. Очевидно българинът, който го е вписал, неволно е заменил гръцката буква с него, а от това научаваме, че в старата българска писменост буквата А се е записвала като ↑.

Следващият пример от този тип се открива в един надпис от Преслав, посветен на българка с име *Тудора*. Забелязва се, че в този ранен кирилски надпис вместо обичайната кирилска буква Ѣ

---

[68] Вж. тук, Приложение, 12 и К. Попконстантинов, О. Кронщайнер, цит. съч., с. 222

[69] V. Beschevliev, op. cit, Addenda.

[70] Вж. В. Бешевлиев. Първобългарски надписи. С., 1979, с. 42-43.

(Е-двойно) стои знак, подобен на двукратно записаната върху розетата от Плиска руническа буква[71]

Същият особен знак се явява двукратно и върху известната розета от Плиска, датираща от времето преди покръстването, което показва, че не случайно той се е появил като заместител на кирилска буква в по-късните надписи от Преслав.

Интересен пример на вмъкване на стари рунически знаци в кирилски текст ни поднася и цитираният по-горе надпис върху Големия кръст от Североизточна България и по-специално изразът ИЖИ ПРѢ ІУІ ХНДРЄ .[72]

Съдейки по това, че в този израз руните **І У І** са начертани между думи, написани с кирилски букви, очевидно те са се възприемали от ранните български книжовници като равнозначни на кирилските букви **І** (ижица) и **У**. А това, че руническото **Y** се е произнасяло като **У**, личи и от една често срещана в ранните кирилски надписи замяна. В много от тях вместо стандартния начин на записване на гласната **У** – като **ОУ**, заимстван от гръцкия правопис се среща знакът **Y**, характерен за старата руническа писменост. От откритите досега словесни паралели научихме произношението на пет стари български знака – 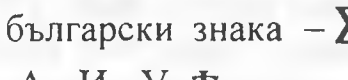 . Те се четат като: Е, О, А, И, У, Ѣ

Последният знак се среща освен върху розетата от Плиска и в един дълъг рунически надпис от Мурфатлар, който ще разгледаме специално в по-нататъшното изложение.

Още един случай на употреба на стар рунически знак вместо кирилска буква се открива в един голям надпис от Перник, публикуван от К. Попконстантинов и О. Кронщайнер. Там вместо кирилската буква Ъ навсякъде се явява особеният знак , който

[71] Вж. К. Попконстантинов, О. Кронщайнер, цит.съч. с. 172-173.

[72] Вж. П. Добрев, М. Добрева. Древнобългарска епиграфика. С., 2001, раздел III

явно се е схващал от съставителя на надписа като равнозначен на буквата **Ъ**.[73]

Проучването на най-старите кирилски надписи позволи да се открият и още много други случаи на неволна замяна на кирилски букви с рунически знаци, от които ще изредим най-типичните и повтарящи се примери:

а) В един ранен кирилски надпис от времето на цар Симеон (921 г.) вместо обичайната буква Ж е употребен често срещаният в Плиска и други стари селища рунически знак ᚼ без вертикална частица между горните рамена. Подобен знак, но без долна черта, се открива и в надгробния надпис на княз Персиян – внука на Самуил от 1061 г. заедно с други рунически знаци.[74]

б) Върху цитираната по-горе рисунка, посветена на папа Климент I, наред със съкращението ХС (Христос) се открива и съкращението ᚼ С, в което вместо буквата **Х** стои широко разпространеният рунически знак ᚼ [75]. Същият знак се открива и в един от най-дългите надписи от Мурфатлар, където с негова помощ е записано съкращението ХЕ (Христе), което ще разгледаме специално по-надолу.

в) Има случаи, когато вместо кирилската буква **Ш** се откриват форми от типа на ᚿ , сходни с някои от широко разпространените рунически знаци. Примери за това има в надписите върху старинните оловни амулети и особено върху амулета, намерен при с. Одърци (Добричко), ранният произход на който личи от особеното съкращение $\overline{\text{ГИ}}$ $\overline{\text{ѲЎ}}$ $\overline{\text{ХЕ}}$, т. е. Господи Теу Христе, съдържащо гръцката дума Теос (Бог), проникнала в България през най-ранния период на българското християнство (най-вече между 870 и 893 г.).[76]

---

[73] Пак там, с. 134-136.

[74] Вж. П. Добрев, М. Добрева, цит.съч., раздел III.

[75] Вж. Казимир Попконстантинов, Ото Кронщайнер, цит. изд., с. 216.

[76] К. Попконстантинов, О. Кронщайнер, цит.съч., с. 112.

г) В някои стари кирилски надписи се срещат и две особени форми на буквата **Е** и **Л**, които съвпадат с рунически образци. Това е така нареченото опашато Е, на което обърна внимание и проф. К. Попконстантинов, а също буквата **Л** с черта отгоре $\overline{\Lambda}$, широко разпространена като рунически знак. По всичко личи, че в старата българска писменост е имало два вида Е – кратко и дълго, всяко от което е имало своя отделна буква.

д) В някои ранни кирилски надписи вместо кирилската буква **Н** е вписан руническият знак ᚴ. Примери за това се срещат в двата старинни списъка от букви (абецедари), открити в църквата "Св. София" в Охрид.[77]

е) Особеност на ранните Охридски абецедари, единият от които е поместен по-горе, е и това, че вместо кирилските букви Е, О, Й, Р С и Ш са вписани следните рунически знаци ᛇ, ᚴ, ᛆ, ᚢ, ᚼ

Първите три от тях имат прилика с разчетените вече рунически букви О и И, а останалите са вписани вместо буквите Р, С и Ш и на знаците от Плиска и Мурфатлар **Ь**, ᚢ , ᚿ.[78]

ж) В един кратък надпис от Плиска между руните **I** и **Y** е вмъкнат знакът **V**, вследствие на което надписът е придобил следния вид **I Y v I**[79] Причината, за да се появи особеният знак v е свързана най-вероятно с това, че древната свещена дума **I Y I** е имала две различни произношения в древния български език, в едното от което е звучал някакъв допълнителен звук, записан като **v** . По своята форма вмъкнатият знак наподобява най-вече руническата буква В, характерна за надписите от Старата Велика България, а също за иберийската и ликийска писменост.[80] Ето защо може да се предположи, че вторият вариант **I Y v I** се е четял като ЙУВИ, а знакът **V** - респективно като В.

---

[77] Вж. П. Добрев, М. Добрева, цит. съч., Послеслов.
[78] Пак там, Послеслов.
[79] Вж. Л. Дончева-Петкова, цит.съч., табл. XXI.
[80] K. Faulmann. Buch der Schrift. Wien, 1880, 159-160.

з) В един от преславските надписи, проучени от К. Попконстантинов[81] вместо обикновената буква Е е вписан един особен знак който се среща твърде често в руническите надписи. В споменатият случай този знак е вмъкнат като втора буква в името Н Р А Д Ъ (Нерад), което показва, че чрез него е било записвано най-вероятно някакъв звук от типа на неудареното Е, близко по произношение до звука И, докато обикновеното ударено Е се е записвало чрез знака От това още веднъж проличава, че в старата руническа писменост е имало два различни вида Е - нещо, което е характерно най-вече за писмеността от района на Кавказ като арменската и грузинската.[82]

и) Един често срещан рунически знак в Източна България и Македония е знакът и неговото близко подобие Характерно за този знак е, че той се среща над десет пъти между старинните свещени български символи, нанесени върху плочите от Крупище и Клетовник, при това на едно място с негова помощ е образуван един комбиниран знак който наподобява по конструкция ранните Христови монограми.[83] В старите писмености на Изтока с подобен знак се е записвал един особен звук – звукът КХ. В арменската азбука за тази цел е служела буквата, наричана "КХЕ", а грузинците са имали дори две букви за този звук, наричани КХАН и КХАР, втората от които почти напълно съвпада с

---

[81] К. Попконстантинов. Руническите надписи от Средновековна България. В: Studia Protobulgarica. (в чест на проф. Веселин Бешевлиев.) В. Търново. 1993, с. 156-157.

[82] В арменската писменост стоят двете различни букви за звука Е, едната от които носи името "Е", а другата се нарича ЕТХ. А в старата грузинска писменост същата роля са изпълнявали буквите "ЕНИ" и "Е". К. Faulmann, op. cit., 92-94.

[83] Вж V. Beschevliev. Die Protobulgarische Inschrift von Direkler. In. Jahrbuch von Osterreichischen Byzantinistik.1992, 42 band, fig 7.

горния рунически знак.[84] Характерно е също, че точно с този особен знак КХ в езиците на старите християнски народи от района на Кавказ се записва името на Христос – като Кхристи.[85] По всичко личи, че тази особеност е изиграла решаваща роля, за да се превърне старият източен знак КХ в свещен религиозен символ. А следователно в България този знак, а също почитта към него са били пренесени от изток – от старите земи край Кавказ. Както личи от това, в езика на древните българи наред с обикновеното К, което ще разгледаме по-нататък, е съществувал и особения звук КХ. За записването на това особено древнобългарско КХ в тази книга ще използваме специалния знак К', за да го различаваме от обикновеното К, характерно за съвременния български език.

Като цяло разгледаните по-горе примери позволяват да се разгадае смисълът на близо 20 знака от старата българска писменост и едновременно показват, че тази специфична писменост някога е била разпространена във всички български земи.

Интересно е също, че голяма част от тези току-що разчетени рунически букви се откриват и в по-старата българска държава – Кубратова България, където са намерени древни рунически надписи, сходни с тези в нашата страна. Още преди повече от 30 години беше публикувано едно интересно изследване на акад. Георгий Турчанинов, от което личи, че в руническите надписи, открити в северните части на някогашната Кубратова България, край р. Днепър и Дон са се срещали следните знаци, еднакви с разчетените по-горе от нас.[86]

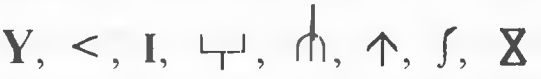

[84] K. Faulmann, op. cit., 92-94

[85] Вж. K. Faulmann, op. cit., 92-94 ; T. and I. Gvarjaladze. Georgian-English Dictionary. Tbilisi, 1974. и В. Миллер. Язык осетин. Санкт-Петербург, 1888, с. 173. При осетинците името на Христос се произнася по два начина – като Христи и Кхристи, вторият от които съвпада с арменското и грузинско произношение.

[86] Г. Турчанинов. Древние письменности Восточной Европы. М., 1971г.

Характерно е също, че не само по своята форма, но и по начина, по който са се произнасяли тези старинни знаци от Кубратова България, разшифровани от Г. Турчанинов, напълно съвпадат със съответните знаци, оставени от Аспаруховите българи в нашата страна. Така например знакът Ꙋ се е четял в Кубратова България като У, знакът ⋖ - като О, знакът I – като И, знакът, ⋔ – като Х, знакът ↑ - като носово А (АН), а дългото Е се е означавало като Ѯ

Пълното съвпадение на цяла серия от знаци, открити в нашите земи със знаци от Старата Велика България е един твърде знаменателен факт. Той показва, че още преди да се преселят отсам Дунава древните българи са имали своя писменост, която заедно с тях е била пренесена в новите български земи. Но към това трябва да се прибави и още един важен детайл. Освен посочените по-горе знаци, чието четене вече е установено, в старата българска земя се откриват близки подобия и на повечето неразчетени все още рунически знаци и по специално на руните

ᒣ, Х, Ь, ✱, ⍋, ᛤ, ⋖✱, ¢, ⌙⌟, ⌜⌝, ϟ [87]

Забелязва се също, че между тези знаци се откриват и прообразите на редица по-късни букви от кирилската и глаголическа азбука като **Ь, ⍋, Ꙋ, Ш, Щ** и др., по повод на което Г. Турчанинов е съставил дори специална таблица за сходството между откритите между Днепър и Кавказ рунически знаци и кирилската и глаголическа писменост.[88]

Тази особеност – необикновената прилика на някои кирилски букви с по-ранни по време рунически знаци - вече е забелязана от редица български изследователи. При това за разлика от Турчанинов, който ограничава своите изследвания само върху материалите, открити между Днепър и Кавказ, у нас своевремен-

[87] Вж. Г. Турчанинов. Памятники письма Восточной Европы. М., 1971 табл. XXX, XXXVII.

[88] Пак там, табл. XXXI, 3.

но е разкрито и сходството на някои от основните рунически знаци на Аспаруховите българи със специфичните негръцки букви в кирилската писменост. Специално внимание на този проблем обърна в 1977 г. чл. кор Веселин Бешевлиев, който констатира, че цяла редица знаци от Плиска и Мурфатлар като ↑, **Ь**, ✱ и др. имат прилика с по-късни кирилски букви, при това точно с буквите, които означават специфични български звукове, които не се срещат в гръцката азбука. В по-ново време същата интересна особеност беше посочена и от проф. Казимир Попконстантинов и Ото Кронщайнер в "Старобългарски надписи", където са отбелязани следните най-характерни аналози: знаците ✱ , ┗┛ , ┼┐ , ↑, **Ь, Ъ**. **Ѣ** [89] Към тях ние бихме прибавили и руническия знак с форма на **Б**, който се среща в Мурфатлар (*вж. Приложение 7)* а също знака, сходен с по-късната буква **Ѫ** , прототипът на който се среща сред руните на Плиска и надписа от Варош, Македония.

Оказва се, че почти всички кирилски букви от негръцки тип имат близки подобия в руническите надписи от Старата Велика България и днешните български земи – една особеност, която засега само ще отбележим, тъй като нашата пряка цел в тази част е да изясним как трябва да се четат старите български знаци. Интересно е и това, че макар Г. Турчанинов да не е знаел по време на разчитането на надписите от Старата Велика България за съществуването на руническите надписи от Плиска и Мурфатлар, той е достигнал по свой собствен път до същия прочит на общите за Кубратова и Аспарухова България рунически знаци, до който доведе и приложеният от нас дотук подход, базиращ се върху субституцията на кирилски букви с рунически образци. Станало е също така, че поради затъмнението, в което отначало бяха скрити надписите от Аспарухова България, разшифровайки образците от старите български земи, споменатият учен дълго време не е могъл да установи от кой точно древен народ са оставени надписите от

[89] К. Попконстантинов, О. Кронщайнер, цит. съч., раздел "Мурфатлар", с. 63.

Кубратова България и поради наличието на ирански и кавказки думи в тях е предположил, че техни създатели са били аланите и касогите - два съседни с Кубратовите българи народа.[90] Фактът, че същият вид надписи се откриват обаче нашироко и в държавата на Аспарух, показва, че главни създатели на обследваните от Турчанинов рунически надписи от района на Кубратова България са били самите древни българи, чийто език, както пролича от досегашните наши изследвания, е бил сроден с този на древните алани и поради това е бил възприет като алански. Ето защо незабелязаната дълго време верига, която свързва нашите надписи от Плиска и другите стари български средища с надписите от Кубратова България днес най-после може да се скачи. А чрез нея пред нас вече изпъква предисторията на българската писменост, започнала в старите български земи край Кавказ.

Заслужава също да се отбележи, че голяма част от руническите знаци от Аспарухова и Кубратова България имат близки аналози и в иберийската писменост в Кавказ, където буквата А се записва като ↑, буквата **О** – като ≺, буквите **И** и **У** – като **I** и **Y**, буквата **Х** – като ⋔, буквата **Н** - като ʕ и пр.[91] Тези двойни съвпадения с иберийските материали показват, че не случайно в древна Иберия още в първи век е имало царе с имена Аспарух и

---

[90] Причината, поради която Г. Турчанинов не е знаел за руническите надписи от нашата страна, е свързана главно с това, че първата подробна студия за тях беше публикувана у нас от В. Бешевлиев в 1974 г. - три години след отпечатването книгата на Г. Турчанинов за находките от района на Кубратова България. Със снимкови материали от нашите надписи Г. Турчанинов се запозна през 1979 г. по инициатива на пишещия тези редове. Силно заинтригуван от тях, той беше любезен да сподели, че има голяма прилика между знаците от Кубратова България и дунавските земи и изрази желанието си, ако може да се запознае лично с надписите на Аспаруховите българи "*in situ*". За съжаление нашите тромави академични институции не можаха да осъществят тази възможност, което забави задълго разгадаването на нашите надписи.

[91] Вж. K.Faulman. Buch der Schrift. Wien, 1888.

Кардам.[92] Очевидно съществувало е някакво династийно и културно родство между древните иберийци и старите кавказки българи, в основата на което са стояли преселилите се в Иберия древни ирански племена от сарматския кръг.

Еднаквите резултати при разчитането на старите рунически знаци, получени по метода на Турчанинов и чрез приложения тук подход, а също съвпадението на голяма част от тези знаци с иберийски букви, позволяват да съставим вече една специална таблица на разчетените рунически знаци, в която да включим всички разтълкувани досега образци. На този проблем ще бъде посветена следващата част.

Глава трета

КРАТКА РЕКАПИТУЛАЦИЯ НА ПЪРВИТЕ РАЗШИФРОВКИ

В палеографията за най-трудни се считат случаите, когато трябва да се разчетат надписи, оставени на непознат език с непозната писменост. Задачата, пред която ни изправят руническите надписи на Аспаруховите българи, принадлежи към този най-сложен вид проблеми. За щастие голяма част от старите рунически знаци са били вмъквани някога като заместители на букви от кирилската азбука, което позволява да се установи точно и безпогрешно техният смисъл. Друго благоприятно обстоятелство е, че в кръга на разчетените по този начин знаци влизат всички гласни букви и част от най-често срещаните съгласни. Това позволява да приложим към неразчетените все още знаци методите на ситуационния анализ, които са едно мощно средство за разгадаване на трудно податливите за тълкуване знаци.

В таблицата по-долу са представени всички разчетени от нас рунически знаци на Аспаруховите българи, смисълът на които беше разкрит благодарение на това, че са били използвани в края на IX и началото на X в. като заместители на кирилски бук-

[92] Вж. История Грузии. Учебник для X-го класса. Тбилиси, 1957.

ви. Голяма част от същите знаци е открита и в надписите от Старата Велика България, разшифровани от Г. Турчанинов. При това налице е пряка кореспонденция между графичните форми и произношението на знаците от нашата страна с тези от Старата Велика България, което показва, че разкритият от Г. Турчанинов материал може пряко да ни подпомогне при четенето на някои рядко срещани у нас знаци. С оглед на това като добавка към нашата таблица са поместени и част от знаците, дешифрирани от Г. Турчанинов чрез материали от Старата Велика България.

Таблица 4. **Списък на разчетените рунически знаци**

Знаци, разчетени от автора по аналитичния метод

Древнобългарска руна	**Буквено значение**
ᛏ	А
ᚡ	В
ᚷ,ᛯ	Ж
ᛝ	Е
ᛩ	Ѣ
ᛁ, ᛚ, ᛙ	И
ᛘ ᛠ	КХ (К’)
ᛦ	Л
ᛇ ᛊ	Н, НГ
ᚲ	О
ᚣ, ᚤ, ᚧ, ᚧ	У

Х

Р

Он

Ъ

Ѣ

Рунически знаци, от земите на Старата Велика България, разчетени от акад. Г. Турчанинов по компаративен път [93]

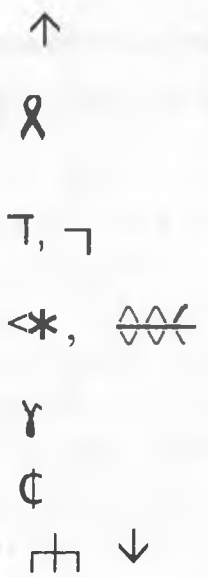

носово А ($А^{Н}$)

лабиално А (УА)

Д

М

ГЬ

О’ /носово О = $О^{Н}$/

Ш , Щ

З

С

К

Ф

[93] Г. Турчанинов. Древние письменности, Приложения.

Общо в горната таблица са представени 23 дешифрирани древнобългарски знака, между които се съдържат почти всички букви, чрез които са били означавани гласните звукове в старата българска писменост, както и цяла редица съгласни. Особеност на дешифрираните знаци в първата част е, че те са двойно, а често и тройно проверени, благодарение на съвпадението им на писмени знаци от Кубратова България и Иберия, а това създава една добра изходна основа за по-нататъшното дешифриране. Добре е известно, че когато е известен основният блок от знаци в някоя непозната азбука, това може да служи като специфичен лост за разкриването на смисъла и на останалите знаци, стига само да има достатъчно много надписи, записани на нея. За целта широко могат да се използват някои добре отработени методи като групиране на известните и неизвестни знаци, на които ще бъде отделено внимание в следващата част.

Глава четвърта

РАЗГАДАВАНЕ НА СМИСЪЛА НА НЯКОИ НЕИЗВЕСТНИ ЗНАЦИ ЧРЕЗ МЕТОДА НА СИТУАЦИОННОТО ГРУПИРАНЕ

Известно е, че за разчитането на която и да е неизвестна азбука особено значение има идентифицирането на знаците, чрез които се записват гласните звукове, тъй като гласните имат най-висока честота на употреба в езика. След като знаците на гласните са разпознати, става възможно да се приложат редица методи на ситуационно групиране, чрез които да се разчетат постепенно и знаците за съгласните звукове. За да разберем как става това, ще разгледаме някои конкретни примери. Нека си представим, че разчитаме някакви древни надписи, в които гласните А, Е, О, И, У, Ъ се записват със следните букви:

Нека също да си представим, че в надписите, които се опитваме да разчетем, се съдържат следните групи от букви:

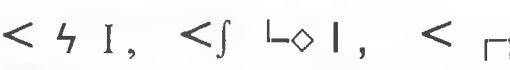

Не е трудно да се досетим (след като вече се знае, че горните шест знака са служели за записване на гласни), че знакът ᛋ от първата група < ᛋ I би могъл да бъде само някаква съгласна - друга алтернатива просто не съществува: първо, защото гласните по дефиниция вече са разшифровани и второ, защото дори ако условно предположим, че знакът ᛋ е гласен звук, в съчетанието < ᛋ I ще се получи веднага една поредица от три гласни една след друга, което твърде рядко се среща в реалните езици. Същото ще се установи при дадената ситуации и за знака ᚴ от третата група < ᚴ X тъй като той е заграден от гласните < и X и ако допуснем, че е гласен звук, ще се получи също поредица от три гласни. Както виждаме от тези примери, познаването на знаците за гласни звукове е едно твърде силно оръжие в разшифровката. Ето защо в тази част ще се опитаме да се възползваме от тази именно възможност.

От голямата таблица по-горе личи, че почти всички знаци, чрез които древните българи са записвали гласни звукове, вече са ни известни - нещо, което е мечта за всеки изследовател на древни азбуки. Тази благоприятна особеност ни позволява да приложим директно току-що разгледания метод и да определим чрез анализа на различните групи от знаци всички букви, чрез които са били записвани съгласни звукове в старите български надписи. За решаването на този проблем разполагаме и с едно допълнително облекчение, а именно с откритите по-горе буквени означения на цяла редица съгласни благодарение на това, че някои от тях са били употребени като заместители на кирилски букви в най-ранните християнски надписи от нашата страна. Ето защо това, което е потребно за по-нататъшния напредък на нашата работа е само да се вглеждаме внимателно в групите знаци, от които се състоят нашите стари надписи, и те сами ще ни подсказват кои букви от тях са служили за записване на съгласни звукове. Проф. В. Бешев-

лиев някога доста находчиво и своевременно обърна внимание на тази прекрасна възможност, но за съжаление смъртта му попречи да я реализира. Затова по-долу ще разгледаме цяла серия от нагледни примери, които позволяват еднозначно да се определи характера на някои все още не разчетени или проблематични знаци.

Върху кръста, изобразен на кориците на тази книга, най-отпред стои съчетанието:

В него крайните два знака вече са ни познати от разгледаните по-горе примери, където те се явяват в ролята на гласни звукове. Ето защо средният знак между тях е някакъв съгласен звук. По своята форма той напомня една от разновидностите на особената съгласна КХ в споменатите по-горе кавказки писменост, което също потвърждава извода, че това е съгласна.

Вторият ред от същия надпис започва със съчетанието:

Тук вторият и третият знак са добре известните гласни А и Е. А следователно първият знак може да бъде само някаква съгласна. И действително, по своята форма той е сходен с буквата М, открита в надписите от Кубратова България, което показва, че същият смисъл той е имал и в надписите, оставени от Аспаруховите българи.

На третият ред стои съчетанието 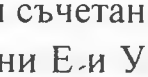 , в което между добре познатите ни съгласни Е и У стои особен знак с форма на сърп - , който несъмнено също е съгласна буква. По своята форма той стои най-близко до вметнатата в Охридските абецедари руническа буква Н, а също до някои форми на буквата Н от Кубратова България. Всичко това показва, че пред нас е несъмнено една от разновидностите на буквата Н в старата българска азбука.

Боравейки с този метод, можем не само да установим кои от неразшифрованите все още знаци са били съгласни букви, но и

да уточним значенията на някои вече разчетени съгласни букви в надписите от Плиска и Мурфатлар.

Така например в една от запустелите подземни църкви край Мурфатлар е начертан следният кратък свещен надпис:[94]

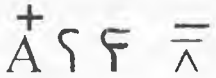

Особеното в този надпис е, че той представлява една интересна смесица от кирилски букви и рунически знаци, каквато би могла да възникне в България само през най-ранния период от употребата на кирилската азбука.

От малкото кръстче, начертано над буквата А, личи, че с тези знаци е записано някакво свещено християнско понятие. В него след кирилската буква А стои рунически знак, сходен с една от формите на буквата Н, сред което има отново знак от кирилски тип и накрая следва добре известната руническа буква Л. Вижда се, че чрез горните знаци е записана някаква свещена християнска дума, започваща със сричката АН и завършваща на ЕЛ, а от този тип в повечето християнски езици има само едно понятие – думата АНГЕЛ. Съдейки по това, че думата пред нас е написана с четири знака, а не с пет, твърде е вероятно вторият знак ᛊ да се е произнасял не като обикновено Н, а като палатално Н (т. е. като НГ). Това обяснява и защо в старите надписи се срещат две успоредни форми на съгласната Н. Едната от тях – знакът с форма на ченгелче – се е произнасяла най-вероятно като обикновено Н, а другата – тази подобна на сърп – се е четяла като НГ.

Следващата поредица от знаци, която заслужава да разгледаме, има следния вид :

На нея специално внимание е обърнал В. Бешевлиев, който констатира, че тя се явява на две места - в надписите: [95]

---

[94] Вж. V. Beschevliev, op. cit. и П. Добрев. Каменната книга... Приложение 3.2, надпис 5.

[95] V. Beschevliev, op. cit; К. Попконстантинов, О. Кронщайнер, цит. съч, с. 67. П. Добрев, цит. съч., Приложение, 3.1.4..

и в надписа:

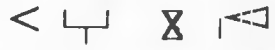

Последният знак от втория надпис е сходен с една от формите на буквата Ц в иберийската писменост, което показва, че пред нас е някакво християнско понятие, което започва с буквата О и завършва със сричката ЕЦ: О...ЕЦ

В християнски речник има само една дума от този тип. Това е думата ОТЕЦ. И доколкото надписът е оставен след българското покръстване и след въвеждане на кирилската азбука може да се предположи, че в него е била записана добре известната църковна дума ОТЕЦ. Същевременно остава нерешен един последен въпрос: защо на рисунката е изобразен човек с високо вдигнат кръст – нещо, което е характерно единствено за изображенията на Йоан Кръстител. Отговорът на този въпрос идва от по-големия надпис, съдържащ четирите последни знака:

В този надпис пред думата ОТЕЦ стои познатата ни вече буква Е, зад която е нанесен знакът ↑, който е познат и от надписите от Старата Велика България, разчетени от Г. Турчанинов. В най-старите български надписи този знак се е четял според Г. Турчанинов не като обикновено А, а като носово А (АН), а това показва, че чрез двата първи знака е записана думата ЕАН. Какъв би могъл да бъде смисълът на тази дума личи от високо издигнатия кръст в ръцете на църковния отец. В християнския канон по този начин е прието да се рисува св. Йоан Кръстител. В първите векове след покръстването едно от най-често срещаните църковни имена в България е било името **ΙΑΝ** (ІАН) , свързано несъмнено с Йоан Кръстител. То се среща в Преслав, Мурфатлар и други християнски средища, а интересно е, че още преди покръстването

името ІАН носи един от двамата най-високи по ранг военачалници във войската на Крум – Вардан и Яни.[96]

От всичко изложено става ясно, че в горния надпис стои изразът ЕАН ОТЕЦ, в който първата дума ЕАН е несъмнено една от формите на името на Св. Йоан Кръстител. А това на свой ред показва, че особеният знак ⊔ между гласните **О** и **Е** се е четял в древнобългарската писменост като **Т**. Този знак се среща и в надписите от Кубратова България, където Г. Турчанинов го е разшифровал по свой независим път също като Т.[97]

Следващата интересна група от знаци се открива в един от надписите, издадени от К. Попконстантинов и О. Кронщайнер.[98]

Това е съчетанието: ⋎ ⋔ ⋎

Първият и третият знак в тази група е една от разновидностите на руническата гласна **У**. А следователно знакът в средата е най-вероятно някаква съгласна – иначе би се получило някакво странно съчетание от три поредни гласни букви – нещо, което крайно рядко се среща в реалните езици. По своята форма средният знак наподобява буквата Ш от руническите надписи в Старата Велика България, което показва, че пред нас е някаква особена форма на буквата Ш. До същия извод стигаме и чрез още един пример – съчетанието, което следва по-нататък в същия надпис:

⋔ ⋎ ⋔

В него от двете страни се вижда особената съгласна, която току-що беше разчетена като **Ш**, а в средата напълно закономерно

---

[96] Специално внимание в тази връзка заслужава и следният надпис от Мурфатлар, съобщаващ, че в църковната обител дошъл отец ІАН (Ян), който запазил свещ пред олтара: **Я ІѦН ОТЕЦ ПѢТЕМ ИДЄ СВЕЩИЦЯ ПОЛЯГАЯ ЗА СВОИ ГРЄСИ**. От надписа се вижда, че идването на споменатия ЯН ОТЕЦ е било голямо събитие, защото съобщението за него е написан не от самия Ян, а от поп Дамян

[97] Вж. Г. Турчанинов, цит. съч., табл.XXVI- XXX

[98] К. Попконстантинов, О. Кронщайнер, цит. съч., с. 68, надпис 2.отгоре

стои добре известната ни гласна У. Тази тройка от знаци следова-

телно също ни показва, че знака е съгласна.

Получава се пълна синхронност на двата разгледани примера. Сега вече можем да погледнем и към съседните с тези съчетания знаци. Те образуват следния израз:

Тук вече са ни добре познати четирите предпоследни зна-

ка:

Те започват с гласната У и завършват със съгласната Ш. Пред гласната У би трябвало да стои най-вероятно някаква съгласна. И действително там виждаме познатата ни вече съгласна (Л). Да погледнем сега към края на горната поредица. Предпоследният знак в него е съгласната Ш, поради което може да се очаква, че последният знак е най-вероятно някаква гласна. И действително в края стои знакът , който съвпада с разчетената от Г. Турчанинов носова гласна ОН и с подобния на нея рунически знак от розетата в Плиска. Както виждаме, ситуационният метод позволява да се разгадаят доста знаци, чиито значения не могат да се установят с помощта на други методи. След неговото приложение неясни остават практически само следните рунически знаци:

Първият от тях се среща в един кратък надпис от църквите в Мурфатлар, чрез който вероятно е било записано някакво свещено понятие. Ето този надпис: [99]

Вторият и третият знак в горния надпис са добре познатите ни букви И и Ж, които са общи за руническата и по-късната

[99] V. Beschevliev. Op. cit. Addenda.

кирилска писменост. И доколкото първата от тях е гласна може да се предположи, че чрез знака ⸆ е записан някакъв съгласен звук. По своята форма този знак прилича най-вече на някои разновидности на буквата Ч от Кубратова България, което навежда на мисълта, че горното съчетание се е четяло като ЧИЖ. В старите български земи в Източен Кавказ с подобни думи се наричат свещените камъни, а също направените от тях муски (амулети), ето защо може да се предположи, че с горните букви е записано това именно особено понятие. А в такъв случай знакът ⸆ трябва очевидно да се дешифрира като Ч. По всичко личи, че в древната българска азбука той е служел за записване на този именно съгласен звук. Твърде широко се среща в старите рунически надписи особеният знак F, който по форма прилича на латинската буква Ф, но за разлика от нея често е обърнат на другата страна. Този знак се открива както сред символите, нанесени върху свещената розета от Плиска, така и в няколко дълги надписа от Мурфатлар (*вж. Приложение фиг. 1, 3а, 3в, 7*). На единия от посочените надписи (3в) той стои между два гласни звука – У и О, а на друг стои в началото на текста пред гласната У. Това показва, че зад него се крие най-вероятно някаква съгласна, тъй като малко е вероятно да се съберат в средата на една дума три гласни звука, както и това да започне някоя дума с два гласни звука. В древната ликийска писменост, сродна с някогашната иберийска писменост в Кавказ, с подобен знак се е записвал звукът В. Но засега липсват други паралели, които да пояснят неговия прочит.

Следващият неизяснен досега знак е интересен с това, че макар да се среща в старите рунически надписи, напълно съвпада по форма с кирилската буква Б. При това и той подобно на предишния знак стои пред гласни звукове, което показва, че и зад него се крие най-вероятно някаква съгласна. Коя е тази съгласна, не е трудно да се определи, след като вече установихме, че цяла серия от стари рунически знаци са били заимствани в кирилската азбука, при това, преминавайки в кирилицата, почти всички те са запазили своя предишен смисъл, т. е. въведени са били за записва-

не на същите звукове, както и в руническата азбука. (Старият знак за Ф е продължил да се произнася като Ф и дори е запазил древното си българско име ФРЪТЪ, старите знаци за носовото А и О са преминали в новата азбука като означение на носовите звуци ОН и ЕН и са запазили старото кавказко име ЮС и т.н.). Предвид на тази особеност най-вероятно е и старият рунически знак Б да е запазил в кирилицата своя предишен смисъл. А това по обратен път ни подсказва, че и в руническата писменост той се е четял най-вероятно като **Б**.

Известни въпроси пораждат и знаците от типа:

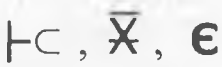

Първият от тях наподобява комбинация между руническата буква **О** и буквата **І** (Й), което показва, че зад него се крие най-вероятно някакъв дифтонг от типа на ЙО. Вторият знак се явява в един надпис от Мурфатлар между два гласни звука в съчетанието: [100]

Ето защо той е най-вероятно някаква съгласна – може би някаква особена форма на буквата и е различен от знака , който е форма на Ж .

Последният особен знак, който заслужава да разгледаме – знакът **Є** – на пръв поглед твърде много прилича на една от двете паралелни форми на руническото Е - знака

Но струва ми се, че няма да е точно да го отъждествим с него. В един от надписите, публикувани от К. Попконстантинов и О. Кронщайнер, знакът **Є** е вписан пред буквата Е-двойно, което подсказва, че той едва ли се е четял като Е, защото в случая би се

[100] Вж. К. Попконстантинов, О. Кронщайнер. Цит. съч., с. 70.

получило струпване на еднакви гласни.[101] А още по-показателно е това, че на кръста, изобразен на външната корица на тази книга, същият знак е вписан в следното руническо съчетание: **Χ Є Χ**

Съвсем очевидно е, че макар да прилича на кирилско Е, този знак не би могъл да бъде нито Е, нито дори гласен звук, защото би се получило едно странно струпване на три гласни. Ето защо струва ми се, че неговата тайна се крие в една от формите на гръцката буква сигма, зафиксирана в древните надписи от Проконесос и Милет.[102] В споменатите архаични разновидности на гръцката азбука буквата Σ се е записвала не в сегашния ъглов вид, а в закръглена форма, която изцяло съвпада с посочения знак. С оглед на това твърде е вероятно и в древната българска руническа писменост той да е служел за записване на съгласната С, или може би на някаква специфична нейна разновидност, различна от тази, която се е записвала чрез руническия знак с форма на Х, разшифрован от Г. Турчанинов.

В заключение на тази част трябва да се отбележи, че една от характерните особености на старата българска руническа писменост е, че в нея стилът и формите на записване на различните знаци са варирали в доста широк диапазон. Откриват се по две успоредни форми на записване на някои букви, но като правило всички те имат за основа някакъв единен изходен модел. Така например, редом с основния знак за буквата Ж , приличащ на шестолъчна звезда, се срещат и форми без горна средна част или без долна средна част. Редом с обърнатото надясно F се откриват и обърнати наляво разновидности, а има и различни варианти на буквите **М**, **Н** и **У**. Тези разнообразни начини на записване на една и съща буква напомнят по нещо вариациите на знаците на старите български родове, показани по-горе и не е изключено да са възникнали под директното влияние на някои от родовите знаци. Твърде е възможно например различните форми на буквата Ж да са се появили под влияние на това, че хората от родовете, които са имали като символ звездата без среден горен лъч,

---

[101] К. Попконстантинов, О. Кронщайнер. Цит. съч., с. 69.
[102] K. Faulmann. Buch der Schrift. Wien, 1880, s. 169

неволно са започнали да записват и съответната буква от руническата азбука без средна горна чертичка, а родовете, които са имали като символ звезда без средна долна черта, неволно са записвали буквата Ж като звезда без средна долна половинка – така, както са чертаели и своя родов символ. Подобни вариации се откриват и при някои други рунически знаци – например знаците **Ү** и **Ш**, което говори за тесните връзки между старата българска писменост и родовите знаци.

Само народ, който е имал множество родови гербове от рунически тип, е можел да си създаде и подобен разнообразен начин на записване на писмените знаци. А следователно, противно на мненията, че старите надписи от Плиска и Мурфатлар са някаква случайна смес от рунически и кирилски букви, те се оказват изцяло продукт на древната българска култура и дори носят върху себе си отпечатъка на някогашната родова символика, при която всеки родов знак е имал множество успоредни форми, въведени като символи на различните родови подразделения. По-долу привеждаме една специална таблица, в която са включени всички знаци, разчетени по ситуационния метод:

Таблица 5.
Древнобългарски знаци, дешифрирани чрез ситуационния метод:

Ƃ	Б
F	В
⌙◇	П
Ӿ, ǂ	Ж
Ү	КХ
ʕ	Н
⌐◅	Ц
Є	С

Ч

ЙО

дълго О

Ш

Както виждаме ситуационният метод позволява успешно да се довърши работата по разшифроването, чието начало беше положено чрез събраните по-горе примери на замяна (субституция) на кирилски букви с рунически знаци, които създадоха една надеждна основа за разчитане на древната българска писменост. В приведената по-горе таблица са прибавени 12 писмени знака, разпознати с помощта на ситуационния метод, 10 от които се срещат в Източна България, а последните 2 – в Македония, където те бяха открити в Охридските абецедари.

В заключение ще отбележим, че освен единичните писмени знаци, в някои стари български надписи се откриват и специфични свързани знаци – лигатури. Особено често се наблюдават съчетания, образувани с помощта на знака I, а една от най-типичните лигатури е лигатурата (ИШ), образувана от съединяването на знака **I**, който в случая се записва пред буквата Ш в силно умален вид. Подобни лигатури, образувани с помощта на знака **I**, са открити и в руническите надписи от района на Кубратова България, изследвани от акад. Г. Турчанинов, което е още един белег за еднаквостта на писмените традиции на Аспаруховите и Кубратовите българи.

Общо чрез двата приложени по-горе метода са разшифровани 37 старинни рунически знака, характерни за древната българска писменост, а това позволява да пристъпим и към заключителната част на нашето проучване, а именно да разчетем запазилите в нашата страна многобройни рунически надписи. В "Каменната книга на прабългарите" беше дешифрирана част от древните рунически надписи и беше положено началото на дешифри-

рането на старата българска писменост. Сега вече можем да разчетем и останалите старинни надписи, което ще ни позволи да добием още по-широка представа за езика на нашите древни български предци и за тяхната дълго, време незаслужено пренебрегвана култура.

Глава пета

РАЗЧИТАНЕТО НА ДОБРЕ ЗАПАЗЕНИТЕ ОБРАЗЦИ

Представата, че преди азбуката на Св. Св. Кирил и Методий в България не е имало друга писменост, толкова силно се е вкоренила у нас, че дори когато бяха открити старинните надписи от Плиска и Мурфатлар, някои автори измислиха теорията, че те представляват някаква късна смес от кирилски и глаголически букви, към която са добавени произволно измислени допълнителни знаци. Оказа се обаче, че така наречените произволни знаци се срещат и в старата българска земя – Кубратова България, а следователно те са съществували много преди да възникнат кирилската и глаголическа писменост. Нещо повече – сред знаците на Кубратова България и съседната с нея кавказка Иберия се откриха всички особени букви, чрез които в кирилицата се записват звуковете, липсващи в гръцкия език. Тези букви явно също са съществували в старата българска земя, откъдето са били пренесени на Балканите, за да влязат векове по-късно в кирилската писменост. А това, че те са дошли от изток, личи и от особените имена на повечето от тях –ГЕРВ, ФРЪТ, ХЕРЬ, ЦИ, ША, ШТА, ЮС, ЯТЪ, ОТЪ, ЕР и ЕРЫ (което значи буквално ЕР и И, т. е. ЪИ).

Една интересна особеност на тези названия е, че някои от тях съвпадат с думи, които се срещат и до днес в Кавказ, където се е намирала някога южната част на Старата Велика България. Така например особената дума ЮС, която фигурира в имената на буквите Голям ЮС и Малък ЮС, се среща в Източен Кавказ, сред вейнахските народи (чеченци, ингуши, бацбийци), където

понятието ЮС означава просто "буква".[103] Народите, сред които е оцеляла тази старинна дума са известни с това, че имат в езика си цяла редица древни български понятия, като например КАНО (вожд), БОИЛА (господар) БАХОИН (воин, багаин), БАН (войскови началник), ЖОПАН (отговорник, пълномощник) и др. Ако се съди по това, твърде е вероятно и думата ЮС в смисъл на буква да е някакво древнобългарско понятие. А в такъв случай сложният писмен знак, наричан някога Голям ЮС, е означавал буквално "голямата буква". Характерно е също, че в някои стари кавказки писмености (като агванската), а също в руническите надписи от Кубратова България, буквата Р са е записвали със знак, подобен на нашата днешна буква Ъ, а това обяснява откъде е дошло особеното название ЕР, с която се нарича в кирилската писменост този буквен знак. Интересно е също, че особените и необяснени досега думи ФРЪТЬ и ША, с които се наричат нашите днешни букви Ф и Ш имат близки подобия в езика на иранските народи край Кавказ. Първата от тях означава на осетински "брадва", а втората ША – означава в талишкия и кюрдски език царска корона, а също гребен. Интересно е също, че и особените и непознати на славяните думи ХЕРЬ, ЦИ, ЯТ, ОТ имат твърде прозрачен смисъл сред същия кръг източни народи и особено сред техните най-близки роднини – народите от памирската група.

Като се има предвид, че в старите български земи в Кавказ се откриват и две такива съществени понятия, свързани с културата и писмеността като КЪНИГА, ШАРЪ (боя и мастило) и ПЕЧАТ, споменатите особени имена на буквите от втората част на кирилската азбука представляват твърде съществен интерес.

Несъмнено е, че техните названия са били пренесени в България от изток, тъй като в славянските езици не са познати думи като ФРЪТЪ, ХЕРЬ, ЦИ, ША, ЮС и др. п. А причината, за да попаднат тези имена на букви в кирилската азбука, може да бъде само една - в това, че ***при създаването на кирилицата са били използвани някои от руническите знаци, характерни за древната българска писменост.***

---

[103] Вж. А. Мациев. Чеченско-русский словарь. Цит. изд, с. 387.

По-горе видяхме, че между руническите знаци, които са служели за записване на буквите Ъ, Б, Ж, Ц, Ч, Ш и др. и кирилските букви, чрез които се записват тези липсващи в гръцката азбука звукове, има голяма прилика. По своята форма тези специфични и липсващи в гръцката азбука букви са почти пълно подобие на старите български писмени знаци. Но никой досега не е забелязал, че не само формите, но дори и имената на голяма част от тези букви са от древен източен произход, което показва, че те са били пренесени в готов вид от старата българска писменост в новата кирилска писменост. Ако древните българи не бяха имали своя собствена стара писменост, тогава едва ли в създадената от Кирил азбука почти всички по-особени букви щяха да носят не славянски, а особени източни имена, характерни за древните български земи край Кавказ и Памир.

Чрез тези особени имена на букви, а и чрез самите техни форми, завинаги е запечатан един удивителен факт – това, че ***при създаването на днешната наша писменост директно е била ползвана по-старата българска писменост, при това ползвана е в едно строго определено направление – като модел, от който са извлечени знаците за липсващите в гръцката писменост звукове – Б, Ж, Ц, Ч, Ш,Ъ и т.н.***

Отдавна е забелязано, че в нашата днешна азбука всички звукове, които съвпадат с тези в гръцкия език, се записват по същия начин или почти същия начин като в гръцката азбука и единствено звуковете, които липсват в гръцкия език имат в нашата азбука свои особени форми. Но причината за този двояк характер на нашата азбука оставаше дълго време неизяснена. Сега вече виждаме скритият фактор, на който се дължи тази особеност: той се състои в това, че при създаването на кирилицата са били ползвани два паралелни и различни по-стари източника – гръцката писменост, от която са били заимствани формите на над 20 стандартни букви и древната българска писменост, от която са били извлечени формите на всички нетипични за гръцката азбука знаци.

Този двояк начин на създаване на кирилицата, по всичко личи, е бил добре известен на някогашните най-просветени бъл-

гарски книжовници преди десет века, затова интересно е да разгледаме как е описал процеса на създаването на кирилицата Черноризец Храбър, който ясно различава в новата азбука две части – гръцка и негръцка част. Ето какво пише той за начина, по който била сътворена от Константин Кирил Философ новата азбука, предназначена за славяните: "И сътвори им Л писмена и осмь, ова ѥко по уинов҃ грьчьскихъ писменъ, ова же по словенстѣи рѣуи, от пръваго начень по грьчьскоѵ҃." [104]. ("И направи им 38 букви, едни по формата на гръцките букви, други по словенски, но отпърво започна по гръцки" т. е. от гръцките образци б. м. П. Д.). Интересно е, че никой не е обърнал внимание на втората част от този пасаж, в която директно е посочено, че създавайки своята азбука Кирил "започнал първо от буквите, които се срещат в гръцката азбука" (от пръваго начень по грьчьскоѵ҃). А същата мисъл е развита подробно и в следващия пасаж, където са посочени директно буквите, взети от гръцката азбука (24 на брой) и буквите, чрез които са записани звукове, нехарактерни за гръцкия език (14 на брой).

"Я от сихъ сѫть КД̅ подобна грьчьскимъ писменамъ Я К Г Д Є Ꙁ И Ѳ І К Л М Н Ѯ П Р С Т Ѹ Ф Х Ѱ Ѡ. а ДЇ̅ по словенскомѹ ꙗзꙑкѹ иже сѫть сїа: Б Ж Ꙁ Ц Ч Ш Щ Ъ Ꙑ Ь Ѣ Ю Ѫ Ѧ." [105] (т.е. 24 кирилски букви са подобни на гръцките, а 14 не са подобни на тях – Б, Ж, ДЗ и т. н. - б. м. П. Д.)

Оказва се, че противно на мнението, че Кирил е сътворил глаголицата, а не кирилицата, тук Черноризец Храбър директно описва като азбука, създадена от самия Кирил Философ, не глаголицата, а кирилицата, т. е. писмеността, с която си служим и до днес. Вижда се също, че Черноризец Храбър определено е гледал на кирилицата като на сбор от два компонента, а именно от ползваните като изходни модели букви от гръцката азбука и от добавените 14 букви, служещи за записване на липсващите в

[104] Черноризец Храбър. О писменех. С., БАН, 1980, с. 116-117.
[105] Пак там, с. 121

гръцкия език звукове. Самият Черноризец Храбър не е посочил откъде са взети буквите за тези негръцки звукове, но това, че прообразите на всички тези особени букви се срещат в руническите надписи, оставени в Кубратова България и нашите земи, показва недвусмислено, че като втори източник за създаването на кирилицата е била използвана писмеността на Аспаруховите българи. Ако св. Кирил беше използвал някаква по-стара славянска писменост, каквато без успех търсят от много години руските и чешки учени, тогава названията на буквите в негръцката част на азбуката щяха непременно да бъдат славянски, но ето, че вместо със славянски имена цялата втора част от азбуката, е изпълнена с източни названия на букви, каквито биха могли да донесат единствено Аспаруховите българи.

Сега вече става окончателно ясно, че като пряка първооснова за създаването на кирилицата е послужила не търсената от дълго време по-стара славянска писменост, а руническата писменост на древните българи. Но непознаването на старата руническа писменост задълго е потулило този съществен факт. И дори, когато той най-после беше открит, на мнозина изглеждаше невероятно, че руническата писменост е повлияла върху кирилската и поради това възникна странната идея, че надписите от Плиска и Мурфатлар били някаква механична смес от кирилски и случайно измислени знаци. Ако тези надписи бяха някаква случайно възникнала смес, тогава защо точно онези букви, които съвпадат в кирилската и руническата писменост, носят старинни източни имена, а не гръцки или славянски названия. И защо всички тези общи за кирилската и руническа писменост знаци се срещат векове преди създаването на кирилицата в старите български земи на север от Кавказ. Не показва ли това, че причината за появата на руническите надписи от Мурфатлар не е в случайното замърсяване на кирилската писменост с някакви произволно измислени елементи, а в това, че по-старата руническата писменост е била използвана като един от двата основни извори за създаване на кирилското писмо, откъдето е дошла и появата на множество сходства помежду им.

Ако държим сметка за всички посочени по-горе факти, повече от очевидно е, че не руническите надписи от Мурфатлар и Плиска представляват смес от кирилски букви и произволно добавени знаци, а кирилската азбука е създадена като смес от гръцката азбука и древната българска писменост, чиито корени са скрити още в Старата Велика България край Кавказ, а може би и още по на изток.

Но за да се открои още по-ярко ролята на древната българска култура за създаването на сегашната наша азбука, добре е като завършък на този анализ да се опитаме да разчетем оставените в Мурфатлар дълги надписи с рунически знаци, особено най-добре запазените от тях.

Между оставените от народа на Аспарух рунически надписи най–голям интерес представляват два надписа, в които са отразени паралелно двата езика на ранна България – древнобългарският и славянският език. Първият от тези надписи е изобразен в *Приложение фиг. 7* и се състои от две части. В горната част е написан с кирилски букви изразът **ДЛ'ЪЖЄНЬ ЄСМЬ** (т. е. *Длъжен съм*). А отдолу под тези думи стои кратък текст, написан с древнобългарски знаци, който отдавна привлича вниманието на науката, но е останал неразчетен досега. Проф. К. Попконстантинов е обърнал внимание, че броят на знаците в древнобългарския надпис отдолу – общо 12 - е почти еднакъв с броя на буквите в славянския надпис (11 на брой заедно с двете свързани букви в лигатурата ЪЖ). От тази особеност личи, че в писмеността на древните българи всеки знак е служел за записване на отделен звук – нещо, което вече беше установено и чрез разбора на отделните знаци в предидущите раздели.

Да видим сега как е звучал по древнобългарски изразът ДЛЪЖЕН СЪМ. При разчитането на древнобългарския образец специално удобство представлява това, че по средата на руническия надпис след най-сложния по начертание знак, означаващ М, има нанесена точка. Тя показва, че надписът се е делял на две думи, втората от които е започвала след знака М. Сега вече можем да прочетем и целия надпис. Ако заместим древнобългар-

ските знаци с откритите по-горе звукови стойности, получаваме следния прочит:

БЊРЊНУМ УОВРЕ

Тук кирилската буква Ѣ (Е двойно) съответства на руни-

ческия знак ᛝ в съответствие с направената вече по-горе разшифровка. Може да се предполага, че у древните българи този знак се е произнасял като нещо средно между Е и Я, подобно на широко отвореното Е в днешните келтски езици и английския език. От прочита се вижда, че в надписа е отразен някакъв особен език, различен от славянските езици. И доколкото почти всички негови знаци (включително знакът Ь, с който в него е записана буквата Р) са се срещали в Старата Велика България, имаме всички основания да считаме, че хората, които са оставили този надпис са били от Аспаруховото племе. Естествено, най-интересният въпрос, който възниква по този повод е: откъде са се взели особените думи, които виждаме по-горе и има ли ги и в някой друг древен или съвременен език. Преди да потърсим отговор на този въпрос, нужно е да натрупаме допълнителен материал, затова заслужава да разчетем още един двоен надпис, оставен паралелно на славянски и древнобългарски. Тази рядка находка се намира също в една от старите скални църкви край Мурфатлар и е представена от нас в *Приложение, фиг. 5а и 5б.*

На приведените изображения виждаме един поклоннически надпис на славянски език, започващ с израза **БЛЯГОСЛОВЄНЬ ЄСИ ВСЄДРЪЖИТЄЛЮ**, от който е оцеляла изцяло думата БЛАГОСЛОВЕНЬ, а от думата ВСЕДРЪЖИТЕЛЮ се е запазил само фрагментът ДРЪЖИТ. Над славянския текст е добавен отгоре следният кратък надпис на древнобългарски език, който до днес е останал непреведен.

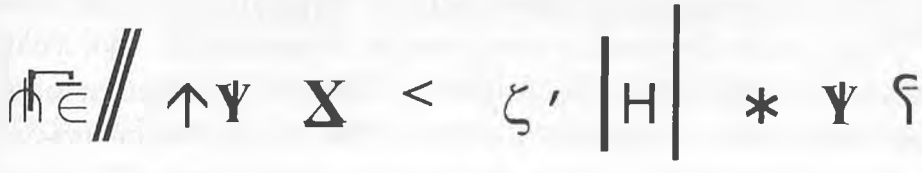

Особеното в този надпис е, че той е вмъкнат в едно тясно и крайно неудобно за писане място, от което личи, че човекът, който го е оставил, е държал на всяка цена да го прибави към написания под него славянски текст. Първите два знака са вписани отляво на една голяма и дълбока черта, която ги е отделила от останалата част. Следващите части от надписа са вместени между голямата черта и две по-малки грапавини, между които има един-единствен знак – знакът Н. Вижда се, че неравният и разпокъсан терен е създавал сериозни трудности при писането и ако все пак надписът е бил направен точно върху него, това несъмнено се е дължало на някаква специална причина. Интересен е и буквеният материал в този надпис. След първите четири букви, които са ясно и четливо написани следва един по-особен пасаж

Първият знак в тази поредица наподобява една от специфичните форми на буквата **У**, а вторият – е добре познатата ни гласна **О**. Последният знак също е добре познат. Той е една от често срещаните в надписите от Кубратова България, а също в старите кавказки азбуки разновидности на буквата **І**, разшифрована от Г. Турчанинов. Остава да изясним само смисъла на междинния знак , който е вписан между гласните **О** и **И**. Някои автори отъждествяват този знак с гласната **Е** - , но струва ми се, че в случая се допуска неточност, тъй като двете гласни, които заграждат този знак подсказват, че той не е гласна, а съгласна. Единствената съгласна, близка по форма до знака е руническата буква Н (*вж. таблицата по-горе*). Подобни форми на буквата Н се срещат в единия от Охридските абецедари и в други стари надписи, което показва, че няма да сгрешим, ако прочетем горния знак като Н. След тази група следва буква с форма на звезда, която по-горе беше разшифрована като знак за буквата Ж. Тук този знак е начертан в своя пълен вид, докато в някои рунически надписи се явява без част от средната черта (*Вж. примерите по-горе*).След буквата Ж следва добре познатата ни вече буква К' (КХ),

което показва, че в края на надписа стои най-вероятно някакъв гласен звук. По своята форма знакът, вписан там, макар и частично изтрит, наподобява един от знаците, чрез който се записва звукът Е – знакът

Сега вече може окончателно да разчетем този труден надпис. Той гласи:

ХС АК'УОНИ ЖК'Е

С тълкуването на този и другите надписи ще се заемем специално по-надолу. А тук ще отбележим само, че чертата съединяваща първите две рунически букви е един добре известен християнски знак. Това е така наречената "тилда", която в църковните надписи се поставя над съкратено записаните свещени думи и имена като например (Христос), (Бог) и т. н. От употребата на този църковен знак в горния рунически надпис личи, че той е несъмнено с християнско съдържание и е оставен от някой покръстен древен българин. Заслужава също да добавим и това, че абсолютно същото такова съкращение , се среща и в още един старинен надпис от Мурфатлар (*вж. Приложение 4б*). В този близък по съдържание християнски надпис на древнобългарски език се съдържат следните означени с тилди думи:

които образуват несъмнено някакъв дълъг християнски израз. В съответствие с горната таблица те се четат като , , и на техния смисъл ще се спрем малко по-нататък. Като цяло добре запазената част от този втори надпис гласи:

НИШЕ АНУЕМ

След тази четлива част надписът е значително по-лошо запазен, поради което засега ще разгледаме само преведения по-го-

ре откъс. На тълкуването на така разчетения надпис ще се спрем специално също по-нататък.

Следващият запазен надпис е представен в *Приложение 3а.* Характерно за него е, че в средата му има двоеточие, което в старите български надписи е играело ролята на разделителен знак. Тази особеност показва, че надписът се състои от две думи, първата от които завършва с руническия знак Е, а втората започва от знака О. Всички съдържащи се в надписа рунически знаци имат преки кореспонденции в таблицата на древните български букви, поради което той може да се прочете изцяло без затруднения.

Особеност на надписа е двукратната употреба на знака ⊄ , който има преки аналози сред надписите от Кубратова България, където е разчетен от Г. Турчанинов като АН или ОН. Отчитайки това, че в надписите от нашата страна знакът АН има най-често формата ↑, трябва да приемем като по-надежден вторият вариант на прочит ОН, който ще означим като О'. Получава се следната разшифровка:

ЛОНГВЕ ОНСЕИН

Останалите два надписа на *фиг. 3 (3б и 3в)* са запазени само частично, поради което като завършък на тази част ще разчетем един сравнително четлив надпис, представен по-долу в *Приложение, фиг. 1.* Особеното в него е, че всяка дума е нанесена на отделен ред, както в някои от надписите, оставени на древнобългарски език с гръцки букви. Най-отдолу е начертан голям християнски кръст, което показва, че надписът е най-вероятно погребален.

На представената по-долу репродукция тази находка е в оня вид, в който е поместена в изданието на К. Попконстантинов и О. Кронщайнер "Древнобългарска епиграфика", С., 1996. Същевременно на по-ранните снимки, публикувани преди 25 години от В. Бешевлиев, от лявата страна има допълнителни букви, които неотдавна са изчезнали поради разрушаване на част от стената (*вж. следите от тази повреда в Приложение 1*). В началото на втория ред на по-старата репродукция ясно се виждат изчезналите вече знаци **Y** >, а в началото на третия ред – дори три изчезнали

знака - **X I >** . Тази особеност своевременно е отбелязана в цитираната студия на К. Попконстантинов, където надписът е реконструиран в първозданния си вид.[106] Но има една съвсем малка неточност, която се забелязва при сравнението на поместената реконструкция с най-ранната репродукция, публикувана от В. Бешевлиев. На третия ред отдолу предпоследният знак вместо повредения знак ᒪ е стоял знакът ᓬ, наподобяващ по нещо руни-

ческия знак за буквата Ч, разгледан по-горе. Отчитайки това, по-долу привеждаме окончателната реконструкция на този надпис в следния вид:

ᛝ ᛅ ᛏᛁ ᛝ

Y > ᛝ ᛅ **F** ᛑ ᛊ

X I < ᛅ ᛑ ᛊᓬ ᛊ

ᛏ ᛝ

Прочит: ЕЛТЕ УК ЕЛВОН
СИО ЛОНЧЕ
Е

Заслужават внимание и два по-кратки надписа, които също са неразчетени досега. Първият от тях е издълбан в меката варовикова стена над входа на една от църквите в Мурфатлар и се състои от следните знаци:[107]

< **Ь** ᛏ ᚷᛏ

[106] Вж. К. Попконстантинов. Руническите надписи...В: Studia Protobulgarica (В. Търново, 1992г.)

Ако заместим знаците с открити вече по-горе техни значения получаваме следната кратка дума:

О Р Ъ Ж Ъ

Другият надпис се състои също от пет знака:[108]

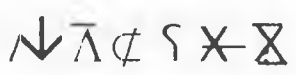

Първият знак е най вероятно лигатура от знаците **I** (И) и ↓ (Ш). Подобни слети знаци (лигатури), в които участва в умален вид буквата I, са открити и в руническите надписи, оставени в земите на Кубратова България, което показва, че в случая пред нас е най-вероятно лигатурата ИШ. Всички останали знаци са вече добре познати от таблицата на разчетените букви и образуват следният древнобългарски израз:

ИШ ЛО' НЖЕ

Както виждаме, съставените таблици на разшифрованите знаци *(Вж. стр. 99 и 111)* вече дават някакъв практически резултат. С тяхна помощ започваме постепенно да разгадаваме скрития глас на неразчетените и неразтълкувани досега надписи, оставени от древните българи. Ако съберем заедно всички разчетени надписи, получаваме за първи път една съвкупност от древнобългарски изрази и думи, оставени преди много векове. В тези надписи е скрита тайната на езика, на който са говорили създателите на България - българите на Аспарух. Затова следващата стъпка, която трябва да направим, е да проучим има ли днес в някои източни езици думи и изрази от този тип.

---

[107] Пак там, с. 254

[108] V. Beschevliev, op. cit.1977.

Глава шеста

ОБЩ ПРЕГЛЕД НА РАЗЧЕТЕНИТЕ РУНИЧЕСКИ НАДПИСИ

В резултат от извършената досега работа разполагаме със следните сравнително добре запазени и четливи надписи:

1. БЕРЕНУМ УОВРЕ

2. Х᷑С АК᷑УОНИ .. ЖК᷑Е
3. НИШЕ СП Ъ᷑Ъ Х᷑С АНУЕМ
4. ЛОНГВЕ ОНСЕИН

5. О ЕЛТЕ
   УК ИЛВОН
   СИО ЛОНЧЕ
   Е

6. ОРЪЖЪ
7. ИШ ЛОНЖЕ

Всички тези старинни надписи са намерени в запустелите български светилища и храмове от Северна Добруджа, изоставени след византийския погром в 971 г. и недокосвани близо хиляда години от човешка ръка. Ето защо чрез тях достига ехо от една забравена вече българска реч, която е звучала в самата зора на нашата история.

Още при първия прочит на така разчетените изрази се вижда, че в тях звучи някакъв особен език, различен от езика на българските славяни, макар че времето, когато са написани повечето от тях, съвпада с епохата на въвеждането на кирилската азбука. Явно е, че народът, който е оставил тези свещени някогашни думи, е играел видна роля в българската държава, защото някои от тях са написани паралелно на неговия старинен език и на езика на българските славяни. Едва ли следва да се питаме кой е този виден някогашен народ, който след въвеждането на кирилската азбука е писал паралелно на двата езика. Такъв народ са

могли да бъдат единствено древните българи – създателите на българската държава. Еднаквостта на писмените знаци в горните надписи с тези от надписите в Плиска, показани във втори раздел, също води към този извод. Ето защо няма никакво съмнение, че токущо разчетените надписи от Мурфатлар са един малък прозорец към света на древните българи и особено към техния загадъчен и почти непознат език.

В следващото изложение разчетените надписи ще бъдат разгледани в оня ред, в който те бяха представени по-горе. Между тях най-интересни са несъмнено двата двойни надписа, в които текстовете са написани паралелно на древнобългарски и славянски език. Първият от тези паралелни надписи гласи БЕРЕНУМ УОВРЕ и е преведен на славянски чрез израза ДЛЪЖЕН ЕСМЬ (длъжен съм), записан непосредствено под него. Това е един от малкото надписи, чийто превод ни е оставен от самите древни българи и затова единственото, което ни остава, е да проверим къде по света се срещат близки подобия на двете древнобългарски думи, свързани с дълга.

Направеният от нас сондаж показа, че най-преки паралели на тези думи се срещат при един малък и почти неизвестен народ от иранско потекло, живеещ недалеч от източните склонове на Кавказ – талишите. В езика на този народ, обитаващ долината на р. Булгар чай, се среща думата БЕЕРИН (пише се beһрин), която означава *"отдавам на някого дължимото, принасям полза"*.[109] Втората дума от надписа - ОВРЕ – е едно твърде особено понятие, което трудно се открива в проучените над нас над 60 езика от Азия и Европа. Но интересно е, че в талишкия език тя има цяла серия от звукови подобия, като например ОБРЮ - *чест*, ОБУРЭ – *грижа*, откъдето се образува изразът ОБУРЕ ОМЕ – *огорчавам*, букв. *"попадам на грижи"*, ОБЫРЕ - *отделям, стрижа*.[110] От тези многобройни звукови паралели най-близко по контекст до думата БЕЕРИН стои думата ОБРЮ – *чест* (пише се ОБРУ), с чиято помощ изразът БЕРЕНУМ ОБРУ може да се преведе като: "ОТДАВАМ ДЪЛЖИМОТО НА ЧЕСТТА".

---

[109] Л. Пырейко. Толышэ-урусэ лугэт. М, 1976, с. 34-35.

[110] Пак там, с. 158.

Полученият превод, стои твърде близко по смисъл до славянския израз ДЛЪЖЕНЬ ЕСМЬ, а чрез това се потвърждава хипотезата на проф. К. Попконстантинов, че руническият текст е възниквал заедно със славянския и в пряка връзка с него. От надписа се вижда също, че в живота на древните българи понятията дълг и чест са били неразривно свързани помежду си. Тази особеност директно е отбелязана в ранните летописи на готите от шести век, но сега вече имаме и пряко българско свидетелство за това.[111]

Характерно за посочения по-горе израз е, че в него към корена БЕРЕН е прибавено окончанието "УМ". Тази особеност има също своите паралели в талишкия език, където при спрежението на глаголите най-често срещаните окончания за първо лице единствено число са ЕМ и УМ. Както в лексикално, така и в граматично отношение изразът БЕРЕНУМ ОВРЕ има най-близки аналози в езика на талишите от района на р. Булгар чай.

Следващият паралелен надпис на̀ древнобългарски и славянски (надпис 2 в горния списък) гласи:

Х С АНК'УОН ... ЖК'Е

Както беше посочено, този неясен израз е написан над славянските думи БЛАГОСЛОВЕНЪ ЕСИ ВСЕДРЪЖИТЕЛЮ, което показва, че той е близък по смисъл до него (*вж. Приложение 5а, 5б)*. Това личи и от началото на надписа, в което стои Христовото име, записано на древнобългарски като По-нататък ясно се чете думата АК'УОНИ, съдържаща особения звук К' (КХ), която вероятно е също някакво свещено понятие. Направените справки в езиците на някогашните близки съседи на древните българи от района на Кавказ показват, че там се срещат и до днес някои религиозни думи от този тип. Между тях особено внимание заслужава осетинските думи КУУОН - *моля се* и КУВАНДОН - *светилище, храм*.[112] Близка до нея е и кюрдската дума

[111] Вж. Enodius. Opera Omnia., а също: ХИБ, т. I, с. 70-78.

[112] В. Миллер, цит.съч., 106.

К'ЭWANDIN (чете се къуандин), която значи "*пречиствам с огън*" и е свързана вероятно с древните персийски храмове на огъня.[113]

В талишкия език от същия тип е думата К'ЭБИН, която значи *свещенодействие, венчавка.*[114] За това, че и у древните българи са съществували подобни свещени думи, говори и един византийски източник – хрониката на Теофан. В нея се разказва, че когато българския трон безвременно опустял поради бягството на предателя Сабин, българите се събрали на КУВЕНТ и избрали за свой държавен глава младия и енергичен кан Телесис (Телец).[115] Какво значи думата КУВЕНТ, Теофан не е обяснил, но още от пръв поглед се вижда, че тя е близка до осетинската дума КУВАНДОН и означава най-вероятно свещено събрание или клетвен съвет. Тази старинна българска дума КУВЕНТ, записана още в 760г., подсказва, че свещените понятия КУУОН и КУВАН – *моля се* – са се срещали не само сред прадедите на осетинците – аланите, но и сред нашите български предци.

Остава да си изясним какво означава буквата А, който в нашия надпис стои пред корена КУУОН. За да разберем неговия смисъл, добре е да разгледаме няколко живи осетински примера. От глагола VARDIN – *пазя, вардя* - в осетинския език се образува производната дума AVARDIN, подобна на нашата дума ОВАРДВАМ. От глагола DARZIN – *дразня* – се образува формата ADARZIN – *раздразвам* (буквално "*одразвам*"). От корена MON – *моля* – се образува производната форма AMON. А от глагола КУУОН – *моля се, свещенодействам* - по същия начин се образува формата АКУУОН – *освещавам.*[116] В случая след думата АКУУОН стои суфиксът И, който показва, че пред нас е най-вероятно някаква производна форма от глагола АКУУОН - най-вероятно причастие. Съдейки по това, думата АКУУОНИ означава най-вероятно "*молещ се, свещенодействащ*" и по своя смисъл стои доста близко до славянската дума БЛАГОСЛОВЕН. Сега вече става ясно

---

[113] Курдско-русский словар. М., 1957, с. 209-211.
[114] Толэше-урусэ лугэт, цит. съч. с. 95.
[115] За думата "кувент" вж. ГИБИ, т. II-VII., Показалци.
[116] В. Миллер, цит. съч. с. 99-101.

защо под тази древнобългарска дума стои славянският израз БЛАГОСЛОВЕН ЕСИ. Очевидно в тях е вложен приблизително еднакъв смисъл. След споменатата дума стои един силно повреден пасаж, в който се вижда само един не съвсем ясен знак, сходен с буквата Н. Той е вместен между две големи грапавини и е силно пострадал от време. Отвъд втората грапавина има обаче три ясно начертани знака, които образуват една твърде специфична дума ЖК'Е, съдържаща особения звук К'(КХ), широко разпространен сред езиците на иранските и кавказки народи от района на някогашната Кубратова България.

На пръв поглед изглежда, че трудно ще може да се открият някакви близки подобия на тази дума. Но интересно е, че в езиците на някогашните български съседи има цяла редица понятия от този тип. Сред осетинците това е думата ДЖГЕ – *слава, мълва*, производна от глагола ДЖАГХИН (пише се JAγIN), който означава "*викам, пея*".[117] А сред талишите от този тип са няколко различни по смисъл думи като ЖЫГХЭ, ДЖЫГХЭ, ШЫГХЕ и ШЫКЫ, които се изговарят като ЖГХЕ и ДЖХЕ и ШГХЕ и ШКЭ поради това, че буквата Ы в талишкия език е един твърде кратък и почти нулев звук. (*вж. бележките за нейния изговор по-долу*).[118] Първата от споменатите думи означава *красив* (буквално "*кьдрав*").[119] Втората се среща и във варианта ДЖИККЕ и значи *пея, шумя*.[120]. Третата означава *роса* и *благодат*, а четвъртата, която се чете като ШКЪ и ШКЭ означава *благодарност*.[121] Ако съдим по сходството между осетинската дума ДЖГЕ (слава) и талишките ДЖХЕ и ДЖИККЕ - *пея, възпявам*, най-вероятно е

---

[117] В. Миллер, цит.съч, с. 185.

[118] Краткото и едва различимо произношение на буквата Ы е отбелязано специално в талишкия речник "Толыше- урусэ лугэт", цит. изд., с. 322, където пише: "Фонема Ы противостоит всем остальным гласным своей краткостью и качественной неустойчивостью." (Гласната Ы се отличава от всички други талишки гласни по своята краткост и качествена неустойчивост.")

[119] Пак там, 104.

[120] Пак там, с. 254-255.

[121] Пак там, с. 261.

древната българска дума ЖК'Е да е записана като знак за възхвала и прослава на Бога. А това позволява да запишем превода и на този втори надпис. Той гласи:

Х͞С АКУОНИ... ЖК'Е

Христос - Молещият се (за нас) възпявай

По своя смисъл полученият превод стои твърде близо до славянския текст БЛАГОСЛОВЕН ЕСИ, което показва, че сме на верен път. Но най-интересната особеност на разгледаните дотук паралелни надписи на древнобългарски и славянски език е, че тяхната древнобългарска част се оказва сродна с езиците на осетинците и талишите, т.е. точно с онези ирански народи, които някога са живели на общи с българите територии в района на Кавказ.

В тази връзка специална ценност придобиват сведенията на един ранен арабски книжовник – Якуби, който, описвайки древните народи при Кавказ, сочи, че древните българи и някогашните талиши, гилянци и алани – прадеди на осетинците – са синове на един и същ прародител – Тогарма. "Тези са синовете на Тогарма – пише Якуби около 870 г. - талиши, гилянци, дейлемци, българи, хазари, алани, даду (днешните дидойци в Източен Кавказ) и др."[122] Близък до тези сведения на Якуби е и добре известният списък на Захарий Ритор, който изреждайки народите при Кавказ, поставя редом едни с други българите, аланите и кавказкото племе даду, като съобщава, че всички те имат градове, т.е. представляват една по-културна група стари племена.[123]

Далечно ехо от същите сведения звучи и в един средновековен славянски ръкопис, известен по препис от 1627 г., в който българите са посочени като близки роднини на персите, т. е. на някогашните ирански народи на Изтока, част от които са били и споменатите по-горе сарматски племена. "**Я влъсви и перси и**

[122] Цит по J. Marquart. Ostasiatische una Osteuropaishe Strefzuge. Berlin, 1900.

[123] "Отвъд Каспийските врати живеят българи ... те имат градове. И алани – те имат 5 града. От тях Даду живеят в планините." – пише Захарий Ритор. ХИБ, I, с. 76.

болгаре едино сѫть и все те на тѫ ѕемлю пришелци" ("А влъхвите и персите и българите са едно и също нещо и всички те са пришълци на онази земя").[124] В пълно съответствие с изредените по-горе преки сведения, от разчетени паралелни надписи на древнобългарски и славянски личи, че българите на Аспарух наистина са били роднини на талишите, аланите, а в по-далечен план и на древните перси. Но да продължим с превода на разчетените надписи по-нататък.

Третият надпис от горния списък гласи:

НИШЕ СП ѢГѢ ХЄ АНУЕМ

В него, както виждаме, се съдържа добре познатото ни вече съкращение ХС Христос – пред което има и още две съкратено записани свещени думи. Пред нас е една твърде интересна редица от съкратени християнски понятия и за да разберем поне приблизително какво означава тя, добре е да разгледаме някои от най-старите български християнски паметници, оставени през девети-десети век. В началото на един от тях, открит при с. Одърци, Добричко, стои свещената формула ГИ ѲѶ ХЄ, която несъмнено означава Господи Боже Христе с тази особеност, че вместо обичайната дума БОЖЕ в нея е вписано гръцкото обръщение към Бога ѲѶ.[125] В този си смесен вид това тройно съкращение, както посочихме, е могло да възникне в една твърде ранна епоха от българското християнство, когато българските религиозни думи все още неволно са се примесвали с гръцки понятия. А употребата на подобни съкратени свещени изрази в ранните български кирилски надписи на свой ред показва, че е напълно възможно те да са се срещали и в руническите надписи на древните българи. В тази връзка остава да разгадаем какво означават двете непознати съкращения, записани по-горе пред името на Христос.

Произходът на едното от тях – ѢѢ - не е трудно да се разгадае, тъй като в една от църквите на Мурфатлар се открива,

[124] Вж. Б. Цонев. Опис на славянските ръкописи, С. 1926, т. I, 2.
[125] К. Попконстанинов, О. Кронщайнер, цит. съч. с.116.

записано в пълен вид свещеното понятие ЂФЂ (ЕФЕ), което несъмнено е някаква дума от древнобългарски произход. По този повод заслужава да си припомним думите на един от най-ерудираните познавачи на древните религии – арабският книжовник Ел-Балхи, който съобщава, че древните българи наричали Бога-Творец с особеното име ЕДФУ, за разлика от тюрките, които го наричали БИР ТЕНГРИ. Приликата на думата ЕФЕ с ЕДФУ показва, че тя е вероятно някакъв вариант на старото българско име на Бога и от това именно особено име ЂФЂ (ЕФЕ) се е образувало съкращението Ѓѣ , което откриваме в надписа от Мурфатлар. От начина, по който е начертана думата ЕФЕ, личи, че древните българи са влагали в нея твърде висок религиозен смисъл. Тя е написана с едри букви върху стената на едно старо подземно светилище, така както по-късно са били записвани думите БОЖЕ или БОЖЕ ГОСПОДИ.[126] По всичко личи, че тази дума е някакво обръщение към стария български бог, избликнало от душата на някой новопокръстен българин. В езика на талишите от района на Булгар чай, които в стари времена са били християни и до днес се срещат подобни обръщения като например МАРИАМЕ (О, Марийо), с която те споменават божията майка Мариам. А това позволява да си обясним защо в надписа от Мурфатлар името на стария бог звучи не като ЕДФУ, както го е записал Ел-Балхи, а като ЕФЕ. Можем да предположим, че причина за това е било особеното окончание Е, което и до днес се среща в старите български земи на Изток в обръщенията към боговете и дори към обикновените хора.

Под влияние на това особено окончание думата ЕДФУ (Бог) е била преобразувана на ЕДФЕ (Боже), а след това е била записана и в съкратен вид като Ѓѣ. Същото окончание Е се среща и до днес в българските обръщения и чрез него се образува звателният падеж – единственият падеж в нашия език - характерен за думата БОЖЕ и за множество лични имена (Петре, Иване, Иванке

[126] Вж. V. Beschevliev, op. cit, 1977.

и др.).[127] За скрития смисъл на думите ЕДФУ и ЕФЕ можем да съдим и по това, че в някои източноирански езици от района на Памир слънцето се нарича АФТОБ и ЭФТОБ.[128] Характерно е също, че денят на слънцето – неделята – се нарича в езика на най-големия памирски народ – пущуните – с името IT-WAR, в което втората дума ВАР значи ден, а първата - ИТ – е древно название на слънцето, свързано може би с едно от санскритските имена на Слънцето - АДИТЙА.[129] Тези примери показват, че зад името на загадъчния български бог ЕДФУ или ЕФЕ се крие най-вероятно богът на Слънцето, чийто старинни символи са открити на стотици места в ранна България.

Заслужава сега да разгледаме и другото съкращение СТП, което също има своята интересна история. Близко негово подобие се открива в най-стария християнски език край Кавказ – арменския език, където се среща свещеното понятие СУРП, записвано в съкратен вид като СТП. В арменската библия това понятие означава същото, което означава днешното наше съкращение Св. (Свети), а в обикновения език думата СУРП означава още "*светъл, ярък, блестящ*". Същата дума СУРП се среща под формата СУРХ и СУРФ сред християните от Осетия, а също и сред талишите, чиито прадеди някога са били християни. Тясната географска близост и силното влияние, оказано някога от арменците при разпространението на християнството сред аланите - прадедите на някогашните осетинци, а също и сред останалите кавказки народи, навежда на мисълта, че зад съкращението СТП в горния

---

[127] Интересното в този падеж е, че той не се среща сред славянските народи, които макар и да говорят на езици от падежен (синтетичен тип) не познават този особен падеж. Същевременно в старите български земи край Кавказ този падеж масово се среща сред талишите, осетинците и други народи, при които той е единственият вид падеж, както това е и в днешния български език. Тази особеност показва, че особеният маниер да се прикачват към обръщенията окончанията Е и О е възникнал в нашия език под влиянието на езика на древните българи – нещо, което специално ще разгледаме по-нататък.

[128] Таджикско-русский словарь. М, 1960, с. 60.

[129] Вж. Capt. H. G. Raverty. Dictionary of the Puk'hto. New Delhi, 1995, p. 7

рунически надпис се крие близко подобие на старинната арменска дума СУРП, преобразувана по-късно на СУРХ и СУРФ.

По всичко личи, че тази особена дума се е срещала някога и в религиозния език на нашите преки прадеди - древните българи. А това, че те са я познавали, личи и от още една особеност – и до днес у нас Новата Година се посреща с пожеланието СУРВА СУРВА ГОДИНА, което звучи някак не съвсем разбираемо, но явно е възникнало под влияние на източните думи СУРП и СУРФ – *свещен, благословен*. Странният за нас израз СУРВА СУРВА ГОДИНА е означавал вероятно за нашите древни предци СВЯТА, БЛАГОСЛОВЕНА ГОДИНА и затова те така настойчиво са го повтаряли в своите пожелания. Епитетът СУР в нашите народни изрази БЯЛ СУР ЕЛЕН или СУРА БОГА също е един далечен отглас от споменатите източни епитети, запазени и до днес в съседство с древните български земи при Кавказ.

След тези уточнения вече можем да преведем изцяло трите съкратени думи в средата на надписа. Очевидно е, че трите сигли СП ѢѢ ХС не са нищо друго освен съкращение на израза СУРП ЕФЕ ХРИСТОС, който на съвременен български език означава СВЕТИ БОЖЕ ХРИСТОС.

Пред този израз в надписа стои думата НИШЕ, която е позната най-вече в често споменавания тук талишки език. Тя е близко подобие на дума НИШО – *знак, религиозен символ*, която в членуван вид придобива формата НИШЭ – *символът, знакът* [130]. От същия произход е и думата НИШАН – *белег, знак*, запазена и до днес в българските народни говори. След като открихме близки подобия на почти всички думи от този надпис при талишите и техните близки роднини – осетинците, може да се очаква, че и последната дума АНУЕМ е позната в техния кръг. И действително – сред талишите се среща коренът АН – *издигам, въздигам*, от който се образува множество понятия съзвучни с думата АНУЕМ – например АНОЙЭТИ и ОНОЙЭТИ - *издигане на сграда*, ОНОМОН и АНОМОН – *организирам, подреждам* и др.[131]

---

[130] Толышэ-урусэ лугэт, цит. изд., 153.

[131] Толышэ-урусэ лугэт, цит. изд., с. 164-165.

Сходни по смисъл, но по-далечни по звучене са и осетинските думи AMAYEN и AMAIUN – *издигам, строя*, с които е свързано дори едно от названията на щастието в осетинския език - AMOND.[132]

Както личи от тези находки, за някогашните племена от българския кръг представите за щастие са били тясно свързани с разумното съзидание и особено с добрата държавна организация – нещо, което показва, че в тях от древни времена е живеел духът на една висока цивилизованост, неприсъща на съседните с тях номадски народи. За да си изясним окончателно смисъла на думата АНУЕМ, заслужава внимание и окончанието ЕМ, което в талишкия език се среща като глаголно окончание за 1 л. ед. ч. С оглед на това най-вероятно е думата АНУЕМ да означава "*издигам, въздигам*".

Опирайки се върху тези паралели, вече можем да преведем и целия надпис 3:

НИШЕ СТ҃Н Х҃С АНУЕМ

НИШЕ СУРП ЕФЕ ХРИСТОС АНУЕМ

Символът ти, Свети Боже Христос, въздигам.

Символът свещен, за който се говори в този надпис, е несъмнено Христовият кръст. А човекът, който се гордее, че го въздига е, несъмнено някой новопокръстен българин от Аспаруховото племе, приобщен с цялата си душа към новата Христова религия. Тази особеност показва, че сред ранните български разпространители на християнството е имало и хора от древнобългарски произход, а не само византийци и славяни, както се считаше досега. В заключение ще отбележим и един детайл свързан с думата ОНОМОН, която в езика на днешните талиши означава строеж и организация. Интересно е, че по своето звучене тази дума напомня по нещо името на главното българско племе, наричано в арменските източници ОНОГХОНДОР, оглавявало в течение на векове българската държава. Не е известно какво точно е значело името на това племе, но прави впечатление, че в неговата втора

[132] Миллер, цит. съч, с.161.

част се съдържа суфиксът ДОР, в талишкия език и сродните с него ирански езици означава буквално "държащ, притежаващ".

В тази светлина може да се предположи, че особеното и непреведено досега име на племето ОНОГХОНДОР е всъщност някакъв древен български израз, който означава буквално "*държателите на ОНОГОНА*", т. е. на държавния строеж или иначе казано "*господарите на държавата*", "*управляващото племе*". На същата мисъл навежда и това, че в някои стари източници централната област в българската държава е наричана ОНГЪЛ – едно понятие доста близко по форма до думата ОНОГХОН и нейното талишко подобие ОНОМОН – *устройство, организация*. Съдейки по тези примери, древните българи са имали своята стегната и развита държавна уредба още по времето, когато са живеели при Кавказ, а това обяснява защо тъкмо те са успели да съкрушат могъщата Византийска империя и да обединят под своя скиптър по-голямата част от някогашния Балкански полуостров.

Към следите от старата българска държавност принадлежи и талишката дума КАВХАН – *господар на дома*, а също и оцелелите до днес в Източен Кавказ стари български думи КАНА и КАНО – *вожд*, БОИЛА – *господа*р, БАХОИН – *конен воин*, БАН – *войскови началник* и др., но на този въпрос ще се спрем по-нататък, тъй като тук главната ни цел е да разгледаме старите български надписи. Четвъртият надпис, поместен в списъка по-горе, се състои само от две думи: ЛО'ВЕ ОНСЕИН

Макар и ясно и едро начертан, този надпис, оставен в една от църквите на Мурфатлар, не е превеждан досега. Мястото, на което той е открит, а също грижливият и прегледен начин, по който са написани буквите в него, показва че той съдържа някакви древни свещени думи, но какви са те, тепърва ще трябва да изясним. Първата дума от този надпис съдържа един особен знак – носовото О (О'), разпространен някога и в надписите от Кубратова България, където е разкрит и разчетен от акад. Г. Турчанинов. По своето звучене тази дума се е произнасяла като нещо средно между ЛОНВЕ и ЛООВЕ, със съвсем кратък носов звук, който се среща и до днес най-вече в някои източноирански и дардски езици. Откриването на близки подобия ни отне значително време. Но

в крайна сметка беше открит един твърде близък аналог – думата ЛОВЕ – *молитва*, запазена и до днес в езика на талишите от района край р. Булгар чай.[133] Употребата на тази дума в талишкия език едва ли е някаква изненада, след като в него бяха открити и множество други древнобългарски понятия. Но още по-интересно е, че в същия език има множество близки двойници и на втората дума ОНСЕИН. Сходни с нея са следните талишки думи: ОСЫНИН – *крепък, железен* (произнася се ОСЪНИН); hОСИЭТ – *твърдост, характер* (произнася се като 'ОСИЕТ с леко придихание отпред); hОСИЭ – *безшумен* и др.[134] Ако се съди по тези примери, изразът ЛО'ВЕ ОНСЕИН е означавал най-вероятно "*крепка, усърдна молитва*", а това обяснява защо той стои на видно място върху стената на старото българско светилище.

Петият надпис е значително по-дълъг от разгледаните досега (вж. по-горе списъка на разчетените надписи). В съвременния си вид той е почти наполовина унищожен, но за щастие е бил заснет още преди близо 30 г. от чл. кор. Веселин Бешевлиев, който по този начин е успял да го съхрани за българската наука. Поместеният тук прочит е направен по пълното изображение на надписа, публикувано от В. Бешевлиев и преиздадено от К. Попконстантинов в 1992 г.

ЕЛТЕ

УК ИЛВОН

СИО ЛОНЧЕ

Е

В началото на надписа стои думата ЕЛТЕ, която напомня древното българско име Елтимир, особено ако се има предвид, че в неговата втора част е вписана най-вероятно древната българска титла МИР, добавена към основата ЕЛТИ. Кратката дума Е, с

[133] Толышэ, 134.
[134] Пак там, с. 167, 242.

която завършва този надпис, е също добре позната и се среща в старите надписи на древнобългарски език с гръцки букви от времето на Омуртаг, където тя стои също в края на текста, както и в нашия случай. Същата дума се среща широко и в талишкия език, където тя стои винаги в края на изречението (срв. изразите ЭВ ОДАМ Е – *той човек е*, ЭВ МУАЛИМ Е – *той учител е* и мн. др.) [135] В талишкия език, както и в нашия български език тази дума "Е" е форма за 3 л. ед. ч. от глагола *съм*.

Думата УК, която стои на втория ред, е интересна с това, че се среща твърде често и в старите български надписи, оставени на гръцки език. Тя присъства в изрази като УК БОИЛА, УК БАГАИН, а също в краткия надпис от Плиска УК ОКТО, където навсякъде е отделена като самостоятелно понятие.[136] В източните кавказки езици думата УК означава – *висок*, а в талишкия език означава *дълъг, голям* и от нея е образувано понятието УКУ– *дълго гребло*.[137] Следващата дума ЕЛВОН има своето най-близко подобие отново в едно талишко понятие – това е думата ЕЛОН, която значи *вест*. Разликата между ЕЛОН и ЕЛВОН може да се дължи на някакво специфично произношение на гласната О, от типа на ЕЛУОН, откъдето лесно може да се получи вариантът ЕЛВОН. Ако съдим по така откритите паралели, съчетанието УК ЕЛВОН може би е някаква стара титла, подобна на титлите УК БОИЛА и УК БАГАИН. В случай, че думата УК значи *висок*, а думата ЕЛОН – *вест*, тогава може би зад израза УК ЕЛВОН се крие някаква дворцова длъжност, означаваща *главният вестоносец*.

В третия ред привлича вниманието думата ЛОНЧЕ, която има близки подобия и в други надписи от Мурфатлар, например в надпис 7 по-горе. Засега най-прякото подобие на думата ЛОНЧЕ е талишката дума ЛОНЭ, която значи *яма, дупка*, а също *гнездо* и в умалителен вид се среща като ЛОНЧЕ. [138] Под горния надпис стои голям погребален кръст, ето защо може да се предпо-

[135] Толышэ, с. 97.
[136] Вж.В. Бешевлиев., Първобългарски надписи.II изд.С.,92, Приложения
[137] Толышэ, с. 220.
[138] Толышэ, с. 134

ложи, че с думата ЛОНЧЕ е наречен гробът на погребания съименник на Елтимир.[139] Пред думата ЛОНЧЕ стои кратката дума СИО, която също потвърждава това предположение. Тя е почти пълно копие на талишкия епитет СИЙО – *черен*[140] и показва, че изразът СИЙО ЛОНЧЕ значи буквално *черна яма, черен гроб.*

Като цяло както в лексикално, така и в граматично отношение този надпис е сходен с древнобългарските погребални надписи от типа ЗЕНТИИ АСО Е и АНЗИ ЗЕРА АСО Е, публикувани от В. Бешевлиев, цит. съч. № 91, 2-3. [141] Това показва, че той е част от една широко разпространена сред древните българи погребална традиция, пренесена на Балканите от тяхната по-стара земя край Кавказ.

Шестият надпис, разчетен по-горе, съдържа само една кратка дума: ОРЪЖЪ. До нея няма следи от изтрити или повредени знаци, което показва, че в надписа едва ли е било вписано някакво по-дълго понятие – например старинната дума ОРЪЖИЕ, още повече че в ранната църковна книжнина тази дума се е пишела като **ОРѫЖИЄ** (ОРОНЖИЕ), а не като ОРЪЖЪ.[142] В този си вид записаната дума стои най-близко до талишкия глагол РЫЖ – *съсипвам, разрушавам*, от който с помощта на предлога О се образува производната форма ОРЫЖ и причастието ОРЫЖЈЭ – *съсипан, разрушен.* Приликата между посочените примери става още по-очевидна като се има предвид, че в талишката азбука с буквата Ы се записва една кратка и неустойчива гласна от средния ред, сходна с нашето българско Ъ, поради което споменатите

---

[139] В надписа гробът на ЕЛТЕ е наречен с поетичната дума ЛОНЧЕ, която значи най-вероятно "гнезденце" и е образувана с помощта на умалителния суфикс "ЧЕ", който в талишкия език има абсолютно същия смисъл, както и нашия български умалителен суфикс ЧЕ и ЦЕ. Същият умалителен суфикс е характерен и за съседните с талишите гилянци и перси, а също за източните ирански народи от района на Памир и изчезналите вече согдийци.

[140] Пак там, 320.

[141] В. Бешевлиев. Древнобългарски надписи. С., 1979.

[142] Вж. Старославянский словарь (по рукописям X-XI веков). М., 1994, с. 416 .

думи се изговарят като ОРЪЖ и ОРЪЖЙЭ.[143] В талишкия език почти всички лоши пожелания и клетви се изразяват чрез думи от типа на ОРЪЖ и ОРУКНЕ[144] и втората от тях ОРУКНЕ твърде много напомня нашите народни думи УРУКИ и УРОЧАСВАМ – *правя на някого беда.*

Ако се съди по тези близки подобия на думата ОРЪЖЪ, открити в старите български земи край Булгар чай, чрез нея е било записано най-вероятно някакво проклятие към неизвестен престъпник или злодей от типа на талишкия израз "ОРЫЖЙЭ БЕ" – *Съсипи се ! Бъди разрушен!* Човекът, който е оставил тази дума, вероятно специално я е написал върху стената на старото българско светилище, за да му помогне и Бог в неговото справедливо отмъщение.

Седмият надпис от разчетената по-горе поредица съдържа следните думи: ИШ ЛОНЖЕ

Втората дума от този надпис стои най-близко до талишката дума ЛОНЧЕ *яма, гроб*, което показва, че и този надпис е надгробен. Втората дума ИШ може да се сравни с думите ЫШ – *негов* и ИШИГ – *светъл*, характерни за същия език.[145] Ако се съди по това, надписът гласи *Неговият гроб*, или *Светлият (светият) гроб.* По всичко личи, че той е написан, за да се посочи последното жилище на някой погребан в Мурфатлар високоуважаван българин.

Глава седма

СВЕЩЕНИТЕ НАДПИСИ ОТ МУРФАТЛАР

След като разгледахме няколкото непреведени досега надписа, заслужава да разгледаме и няколко съвсем миниатюрни образци, придружени с рисунки.

По-долу са представени най-интересните от тях.

---

[143] Вж. Толэше, цит. съч., Грамматический очерк. Раздел "Фонетика".
[144] Пак там, с. 166, 191
[145] Пак там, с. 112, 114

1. Вторият надпис, посветен на св. Йоан Кръстител

Върху стените на църквите в Мурфатлар отдавна привлича вниманието едно изображение на светец с високо вдигнат кръст над главата, над който има кратък рунически надпис, първият знак от който е силно повреден и затова е маркиран с пунктир. ᚿᛉᛈᛏ

От рисунката под надписа ясно личи, че на нея е изобразен най-вероятно св. Йоан Кръстител, който винаги се изобразява по християнския канон с високо вдигнат кръст над главата. Нека сега, ползвайки се от познатата ни таблица, да се опитаме да прочетем поред четирите знака. Първият от тях, макар и силно повреден, не е трудно да се разпознае. Той е сходен с добре известния рунически знак I, който в старата българска писменост от нашата страна, а също в надписите от Кубратова България, се е четял като И. Вторият знак също е добре познат – това е древното българско означение на буквата У. Третият знак има същата сфера на разпространение и според Г. Турчанинов е служил като един от вариантите за записване на носовите гласни АН и ОН. Четвъртият знак съвпада най-вече с начина, по който в споменатия по-горе оловен амулет, открит при с. Одърци е записана навсякъде буквата Ъ. Ако съединим един с друг така разчетените знаци, получава се думата ИУАНЪ или може би ИУОНЪ. Първият вариант ИУАНЪ съвпада с името на св. Йоан, особено в неговата разговорна форма, която звучи в нашия език като Йуан, поради редукцията на неударената О в У. А вторият възможен вариант – ИУОНЪ също е познат от стари времена в балканските земи. От него произлиза днешното българско име Йоно, разпространено широко най-вече в Западна България. Оказва се, че по какъвто и начин да четем знаците от този надпис, се получават определено имена, сходни с името на Йоан Кръстител. А следователно надписът е оставен от някой древен българин в знак на почит към св. Йоан – предтечата на Спасителя Христос.

2. Руническият надпис с името на ИИСУС

По-горе обърнахме внимание на един едро специфичен надпис, отличаващ се със своя едро и старателно написан първи знак.

Интересното тук е, че четири от знаците имат близки подобия в разчетените вече рунически образци, отразени в приведената по-горе таблица. Първият знак е несъмнено Е. Вторият съвпада с познатата ни вече комбинация от знака I (И) с една от формите на буквата Ш, която произлиза от еврейското островърхо Ш. Третият знак е несъмнено руническата буква У. Като цяло тези първи знаци образуват думата ЕИШУ, сходна с еврейската форма на името на Иисус - ЕШУА. Следващият знак също е твърде показателен. Той съвпада с една от формите, чрез които в българската руническа писменост се е записвал звука С, която макар да прилича по нещо на буквата Е няма нищо общо с нея, тъй като в руническата азбука буквата Е е имала следните две разновидности *(вж. по-горе)*. Прибавяйки разчетената буква С, получаваме името ЕИШУС , което вече съвсем определено показва, че този църковен надпис е посветен на Иисус Христос и е оставен явно от някой ранен духовник или поклонник, произхождащ от племето на Аспаруховите българи. В самия край на надписа стои един малък и трудно различим знак, който по нещо напомня руническата буква О. Ако го прибавим към вече разчетения надпис се получава името ЕИШУСО, което вероятно е някаква древнобългарска форма на обръщението Иисусе, образувана с помощта на звателното окончание О, запазено и до днес в българския език в обръщения като "ЗАЩИТНИКО НАШ, СТРАДАЛЕЦО, МЪЧЕНИКО!".

Интересно е, че на изток подобни окончания за звателен падеж (вокатив) са характерни най-вече за източните осетинци, които наричат себе си "ирон"[146], а също и за мунджанците в Хин-

[146] В. Милер, цит. съч, раздел "Грамматический очерк".

дукуш, считани от иранистите за преки потомци на населението на Древна Бактрия (Балхара).[147] Същевременно в талишкия език, както вече беше посочено, обръщенията се образуват с помощта на окончанието Е. В нашия български език днес се срещат и двата вида вокативни окончания – Е и О - което е един твърде знаменателен факт. Ако се съди по това, твърде е вероятно при образуването на нашия народ да са участвали паралелно две различни групи източни преселници, доведени от Аспарух, едната от които е била родствена с осетинците и техните памирски роднини, а другата – с древните талиши.

3. Надписът върху рисунката на едно древно българско светилище

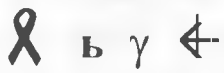

От откритите досега останки от древни български светилища (на брой общо 5) личи, че те са имали особен архитектурен план, наподобяващ два вписани един в друг квадрата или правоъгълника. Старинни храмове от този тип са открити не само в Плиска и Мадара, но и в най-голямата българска крепост в Кавказ – известното Хумаринско градище. С оглед на това огромен интерес представлява споменатата вече по-горе старинна рисунка от Мурфатлар, на която са изобразени два, вписани един в друг правилни квадрата, сходни с контурите на древните български светилища. Върху рисунката има кратък надпис с древни български рунически знаци, трите от които са разположени отляво надясно в хоризонтален ред, а последният е вписан отгоре, най-вероятно поради липса на място за нанасяне. По-долу поместваме надписа в разгънат вид:

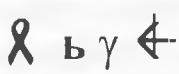

[147] Вж. А. Г. Грюнберг. Мунджанский язык. Л., 1973, с. 406, където пише: "Звательная форма у большинства существительных мужского рода имеет безударное окончание О". (Звателната форма на повечето съществителни от мъжки род окончава на неударено "О").

Съдържанието на надписа дълго време оставаше неразгадано и дори след публикуването му от чл. кор. В. Бешевлиев уникалната рисунка, върху която той стои, остана неизвестна за археолозите и историците, може би поради недъзите на прекалено тесния хоризонт на някои научни дисциплини, за които сякаш специално е създадено духовитото определение, че тясната специализация е широка дебилизация в най-тесния смисъл на думата.

Така или иначе в никоя специална книга за старата българска религия не е споменато нищо за необикновената рисунка от Мурфатлар, въпреки че нейният откривател В. Бешевлиев е широко известен учен не само в България, но и в чужбина. А тази рисунка е засега единственото пряко изображение на старо българско светилище, при това изображение, белязано със знаци, оставени от самите древни българи.

Първият знак, нанесен върху рисунката, съвпада с една старинна руна, открита от Г. Турчанинов на територията на Старата Велика България. С този особен знак се е записвала според него една специфична двойна гласна в касожката руника – гласната УА. Близки подобия на този особен знак се откриват и в някои ранни кирилски надписи от нашата страна, където той е записан вместо обикновеното кирилско А. Следващите два знака също са добре познати и са открити в надписи от Кубратова България. Според Г. Турчанинов с втория знак е означен звукът Г и по-специално мекото Г, средно между Г и Х. Интересно е, че и до днес подобен звук се среща в осетинския и талишкия език и за него осетинците използват знака γ, а талишите - специалната буква Ғ.

Третият рунически знак от рисунката - **Ъ** - в надписите от Кубратова България се е четял като **Р**. Този смисъл той е имал и в древната агванска писменост в Източен Кавказ (азбуката на царство Агванк - така наречената Кавказка Албания, съседна със земите на днешните талиши).

С оглед на тези детайли вече можем да разчетем първите три знака от надписа, които стоят на долния ред:

ᛟ ъ γ

Възможни са два варианта на прочит – УА Р Г' и АРГ', в зависимост от това дали първия знак ще четем като УА, както предлага Турчанинов, или като А – както ни подсказват някои находки в нашата страна. И в двата случая пред нас са близки по звучене варианти, но по-надежден според нас е вторият вариант – АРГ'. Четвъртият знак е добавен над надписа – нещо, което масово се е практикувало в старите писмености – гръцката, арменската и др. с цел за пестене на място. По своята форма той напомня широко разпространения в Кубратова България и нашата страна рунически знак за записване на звука - О^{Н} - носовото О. Отчитайки всичко това, вече можем да прочетем целия надпис върху рисунката с двата вписани квадрата. Той гласи: АРГ'ОН:

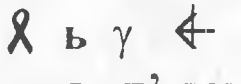

А Р Г' ОН

Чрез тази току-що разчетена дума към нас достига ехо от най-старата българска религия. Тя ни показва за първи път как са били наричани особените светилища с два реда успоредни стени, в които древните българи са почитали Слънцето и огъня. Името на тези светилища, което е било забравено преди повече от десет века, неочаквано възкръсва пред нас чрез думата АР Г'ОН.

Но интересно е, че тази красива дума рядко се среща в езиците на Изтока. Тя напомня по нещо персийската дума АРК – *кула* и вероятно има връзка с това древно понятие. Но свещеният смисъл на думата АРГ'ОН се оказа доста труден за разгадаване. Затова интересно е да обърнем своите очи към старите български земи в Кавказ. В езика на осетинците – най-близките съседи на някогашните кавказки българи - небето се нарича АРФ (пише се ARW), а небесните храмове АРФОН, което подсказва, че нашата стара дума АРГОН е значела буквално *небесен*, или по-точно *небесен храм*.[148] Характерно е също, че едно от най-възвишените

[148] Миллер, цит.съч., с. 161

религиозни понятия – благословията – се нарича по осетински ARFA и е свързано несъмнено със същия древен корен АРФ.[149]

За да си обясним още по-добре ценността на намерените източни подобия и тяхната връзка с древната българска дума АРГ'ОН, добре е да си припомним, че в осетинския език звукът Ф се явява твърде често там, където в езиците на родствените с тях ирански народи като талишите от долината на Булгар чай и памирските народи стои звукът Х. По-горе вече видяхме, че на източноиранската и талишка дума СУРХ – *червен* при осетинците звучи като СУРФ, а при арменците като СУРП. Като се знае това, не е трудно да се открие и пряката връзка между осетинската дума АРФОН *небесен* и древната българска дума АРГОН, която е звучала като АРГХОН. Те са свързани помежду си по същия начин, както талишката дума СУРХ – *червен* е свързана с осетинската дума СУРФ. Може да се предположи също, че някога сред талишите и техните прадеди – християните от Кавказка Агвания - се е срещало също някакво сродно понятие от типа на думата АРГХОН, тъй като в техния език на думите АРФ и АРФОН биха отговаряли думи от типа на АРХ и АРХОН. Но ранното проникване на исляма в земите край Булгар чай, завоювани от арабите още в 751 г,. е довело до тоталното унищожаване на старите религиозни понятия, сходни с днешните осетински думи АРФ – *небе*, АРФА – *благословия* и АРФОН – *небесен*. В долината на Булгар чай се наложил нов религиозен език, който помел като лавина старите свещени думи и затова днес само сред осетинците-християни от Южна Осетия, но не и сред талишите, са оцелели близки подобия на името на старото българско светилище от Мурфатлар.

И така названието на старите български храмове е било АРГ'ОН (АРГХОН) и е било сродно с имената на светилищата на осетинците – преките потомци на някогашните най-близки съседи на кавказките българи – аланите.

Двата народа – българи и алани - са имали преди християнството общи религиозни традиции, за което е способствала несъмнено и близостта на техните езици, открита многократно на

[149] Миллер, цит.съч., с. 161

предидущите страници. Част от тези общи религиозни традиции е и старата дума КУМИР, която освен в българския език се среща единствено в осетинския език под формата ГУМИРИ. А също и осетинската дума КУВАНДОН – светилище, сходна с древната българска дума КУВЕНТ, спомената още в 760 г. *(вж. по-горе).*

Глава осма

НАЙ-ЦЕННИЯТ НАДПИС, ОСТАВЕН ОТ ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ – КРЪСТЪТ, БЕЛЯЗАН С РУНИЧЕСКИ ЗНАЦИ

След всички разчетени досега надписи време е да се обърнем и към един уникален исторически паметник от края на девети век – рисунката на християнски кръст от Мурфатлар, белязан с древнобългарски рунически надпис. Тази находка е оповестена преди близо десет години от К. Попконстантинов и О. Кронщайнер, но като много други палеографски открития дълго време остана незабелязана от българската историческа наука. Любимият похват на високотитулуваното невежество да прикрива своята безпомощност чрез премълчаване и игнориране на всичко, което не е по неговите сили, се прояви блестящо и в този случай.

Но за щастие необикновеният кръст с надпис на езика на Аспарух е един реален научен факт, при това факт изключително ценен, както надявам се ще се убеди нашият читател. Поради голямата важност на тази находка, тя е представена в тази книга на най-видно място - върху самите нейни корици. Отпред читателят може да види изображение на горното рамо на кръста в уголемен вид, а на задната корица е показан и целият кръст, заедно със знаците, изписани върху страничните рамена. Както се вижда от двете изображения, тази рядка реликва е пострадала доста много от времето, но не е напълно похабена и при желание може да се разчете. Забелязва се също, че върху лявото рамо на кръста е нанесен един типичен древнобългарски символ - ⊻, който в този си вид се среща и върху един от най-внушителните древнобългарски паметници, от района на Кубратова България – петметровия

каменен стълб, запазен в района на Тернопол в днешна Украйна.[150] От това съвпадение може да се направят два извода:

първо, че кръстът пред нас е бил нарисуван от човек, принадлежащ към народа на Кубрат и Аспарух и

второ, че той се е появил в ранен период от българската история, когато успоредно с новите християнски символи все още са били живи и символите на старата българска религия.

Надписът върху горното рамо се състои от осем кратки реда, но за съжаление най-долните три са силно пострадали, а в най-горния ред, който е особено съществен, липсват някои знаци. Всичко това създава определени проблеми при разчитането на думите, но при все това има и немалко запазени поредици от знаци, които могат да ни ориентират какво пише върху кръста.

На горния ред са оцелели 6 рунически букви, които се разчитат с помощта на съставената таблица по следния начин:

У КХ Е Ѣ С ...КХ ...

Съседството на гласните Е и Ѣ, които са различни форми на звука Е (обикновено и широко Е) показва, че те едва ли са били част от някаква обща дума. По-скоро може да се предположи, че първото Е е завършък на някаква кратка дума, а записаното след него Е двойно е началото на следващата дума от надписа. В такъв случай надписът на първия ред се разпада на три думи: УКХЕ ѢС... и фрагмента от някаква трета дума КХ.

Първата дума УКХЕ напомня едно добре известно древнобългарско понятие – думата УК – *висок*, която се среща многократно както в надписите на древнобългарски език с гръцки букви, така и в разгледания по-горе надпис, посветен на ЕЛТЕ УК ЕЛВОН – *великия или главния вестоносец*. Интересно е, че същият корен УК звучи и в названието на един от главните родове, споменати в Именника на българските канове - рода УКИЛ, който може би е водил своето име от тази особена дума УКХ. Що се отнася до завършъка Е, той може да се обясни с това, че думата УКХЕ е някакво обръщение към Бога, завършващо с харак-

[150] За знаците върху този стълб вж. П. Добрев, М. Добрева. Древнобългарска епиграфика. С., 2001, раздел I

терното за древнобългарския език окончание за звателен падеж, което се открива в обръщението ЕФЕ – *Боже*, отбелязано по-горе. Може да се предположи също, че запазилият се единичен знак КХ в повредения край на реда, е бил част от съкратеното име на Христос, звучащо в съседните с Кубратова България кавказки земи най-често като КХРИСТИ *(вж. по-горе)*.[151] Зад буквата КХ има място само за още един рунически знак до края на реда, което също показва, че в горния ред на надписа е стояло съкратеното име на Христос.

Като цяло засега имаме две сигурни следи за разчитането на този най-важен ред - думата УКХЕ, която значи вероятно ВИСОК или ВЕЛИК и фрагмента от съкращението КХЕ. Но ако съединим една с други тези две податки, се получава един доста ясен по смисъл израз: УКХЕ.... КХЕ, т.е. ВЕЛИКИ..... ХРИСТЕ. Между тези две думи стоят само два рунически знака ЂХ, които могат да се прочетат като ЕС или ЕЕС, доколкото с първия от тях е записан някакъв звук, среден между Е и Я, а вторият съответства на един широко разпространен в Кубратова България руничес-ки знак, разчетен от Г. Турчанинов като С. Тези два знака обаче представляват явно само част от някаква дума или име, защото между тях и съкращението КХЕ е стоял най-малко още един знак, който напълно е изтрит от вековете. Съдейки по двете букви ЕС, може да се предположи, че чрез тези две букви е било записано началото на името ЕСУ - едно от древните имена, с които е бил наричан ИИСУС ХРИСТОС.

На втория ред от надписа са запазени пет знака, които с помощта на съставената по-горе таблица се четат като:

М А Е КХ Е (МАЕК' Е)

Те съответстват на талишкия израз: МЫЕ КЭ (майчина къща), който се среща и в древната Балхара като "moya k'э" (мойа кхъ), а също така и като "moyi k'э" (маий кхъ), което значи в

[151] Вж. Миллер, цит. съч, 268-273

нашата къща."[152] Интересно е, че и в двата най-стари български района на Истока има близки подобия на този израз.

На третия ред има пет знака, средният от които наподобява един от видовете Е (краткото неударено Е), но е записан без характерната за него долна част, наподобяваща дръжка на сърп. Тази особеност показва, че пред нас не е буквата Е, а друг старинен знак. А същото личи и от това, че този особен знак е заграден от двете страни със знаци за гласни звукове, което изключва възможността и той да е някакъв гласен звук. Несъмнено пред нас е някаква особена съгласна, а коя е тя, не е трудно да се открие, ако разгледаме по-внимателно надписите от Старата Велика България. В някои от тях с подобен знак се записва съгласната С, която рядко се среща в старите български надписи. Останалите знаци от реда имат преки паралели в съставената от нас таблица и се разшифроват без проблеми. В резултат получаваме още едно особено съчетание:

Д Е С Е Ш

Получената дума е интересна с това, че има на изток подобия най-вече в талишкия език, където се среща понятието ДЕСЕШ - *влез*, а също успоредната форма ДЕШЕШ.

Да прочетем сега заедно първите три реда от този надпис. Те гласят:

УКЕ ЕСУ КХЕ	Велики Иисусе Христе,
МАЕ КХЕ	в нашата къща
ДЕСЕШ	влез

Като цяло разчетеният текст показва, че надписът върху кръста е бил с религиозно съдържание. Чрез него е записана на езика на древните българи някаква възхвала или молитва към Спасителя Иисус Христос – нещо, което често се среща в надписи върху християнските кръстове. По своя смисъл тези три реда приличат на известната молитва "Отче наш", което показва, че пред

[152] Толышэ, цит. изд., с. 114, 118, 329, Грюнберг, цит., изд. с. 318, 325, 328, 416.

нас е най-вероятно някакъв особен, древнобългарски вариант на тази молитва, обща за всички християни по света. Приликата с познатия ни съвременен текст на "Отче наш" се състои в това, че и той, както древнобългарският текст, започва с обръщение към Бога. Но началото на старата българска молитва звучи по-разгънато и величествено от сегашната молитва "Отче наш". Защото в онази стара молитва в началото е стояло тържественото обръщение: ВЕЛИКИ ИИСУСЕ ХРИСТЕ.

Да продължим по-нататък превода на този изключителен надпис. На четвъртия ред са оцелели само четири знака, които без проблеми се разчитат като: Т Е Н У

Отзад е имало поне още един рунически знак, но от него са останали съвсем неясни следи. В талишкия език коренът ТЕН има светъл и величествен смисъл. От него се образува понятия като ТЕНИК – *ефирен, светъл, прозрачен*, а също думата ТЕНТЕНЕ – *тържество, великолепие* и ТЕНУ – *силно накладен огън*, а също *огнище*.[153]

Прякото съвпадение на талишката дума ТЕНУ с думата ТЕНУ върху кръста показва, че чрез нея е записано някакво понятие, свързано с огъня и домашното огнище или може би някакво възвишено пожелание, сходно с израза *да се свети името ти*, който се съдържа в молитвата "Отче наш".

Следващият ред е още по-лошо запазен. Там има само четири оцелели знака: Н Е Л Н

Най-близко до тази дума или част от дума стоят талишката дума НЭЛЕ – *рождена люлка*, а също НЕЛ НАН *майчина люлка*, но от втората дума НАН е оцеляла сяма първата буква Н. Това показва, че фрагментът НЕЛН се състои от две части – НЕЛ Н..., всяка от които има близки паралели най-вече в талишкия език.

На следващия ред са оцелели само три знака, първият от които съвпада с добре известната руническа буква Е, следващият с един добре известен знак – Н, а третият представлява комбинация (лигатура) от знаците О и М. В резултат получаваме следния прочит: Е Н О М

---

[153] Толышэ, цит. изд., с. 211.

Какъв би могъл да бъде смисълът на тази кратка дума ни помага да си изясним отново езикът на талишите при Булгар чай. Там и до днес е запазена думата ЭНАМ, която значи *почит, награда*[154]

Следващият седми ред от надписа е унищожен напълно, поради което след шестия ред текстът внезапно прекъсва. На осмия ред се виждат само три знака: Л Е С

Те напомнят талишките думи ЛЭС – *нежен, слаб*, ЛЭЗ – *миг* и ЛЕЖ – *украса*, а също памирската дума ЛЕС – *великолепие, благородство*, характерна за най-големия памирски език – пущу. Но поради тоталното унищожаване на седмия ред, не е съвсем ясно коя от тази думи е била отразена в надписа.[155]

Най-долният девети ред е почти напълно изтрит. Там се виждат само следи от два знака, първият от които несъмнено е Н, а вторият наподобява основния контур на лигатурата ОМ, но е силно повреден от времето. От прочита на тези два знака се получава следното кратко съчетание: Н О М...В талишкия език то е добре познато, тъй като думата НОМ там означава ИМЕ, НАЗВАНИЕ.[156]

Да се опитаме сега да обединим в едно цяло целия частично запазен текст. Получаваме следния дословен прочит, в който след третия ред имаме само по една частично запазена дума, след която са маркирани унищожените от ерозията места:

УКХЕ ЕСУ ХЕ	Велики Иисусе Христе,
МАЕ КХЕ	в нашия дом
ДЕСЕШ	влез
ТЕНУ...	огнището...
НЕЛ Н...	люлката ти...
ЕНОМ...	награди (дари)...
ЛЕС...	красиво...
НОМ...	име...

[154] Толышэ, цит. изд., с. 104
[155] Пак там, с. 130-133
[156] Пак там, с. 156

Както личи от частично запазените пасажи след третия ред. в продължението на молитвата са били вписани изрази в прослава на Христа. При това всички части от надписа – включително и фрагментарните думи към неговия край - имат близки и често директни подобия в един и същ източен език – езикът на талишите при р. Булгар чай.

Споменаването на думата НЕЛ - *люлка* - показва, че в надписа се прославя Светото Рождество Христово. От тази особеност личи. че древнобългарският текст не е пряк превод на молитвата "Отче наш" – той е възникнал най-вероятно самостоятелно през най-ранния период на приобщаването на част от българите към християнството. За ранния произход на тази свещена молитва говори и това, че в нея името на Христос е написано с буквата КХ, а не Х – така както то се произнася и до ден днешен в част от старите български земи в Кавказ, населени от потомците на покръстените алани и българи. Във връзка с тези неизвестни доскоро детайли привлича вниманието и още една особеност: в летописите на старата сирийска християнска църква, започнати по времето на Дионисий Телмахрский (VIII в.) и обобщени в историята на патриарх Михаил Сирийски през XII в. е записано, че българите и пугурите се преселили в Кавказ от планината Имеон (Памир и Хиндукуш), където повечето от тях отишли в кавказките градове и още в стари времена били християни. От надписа върху токущо разгледания кръст, а също и от преведените по-горе седем надписа с рунически букви личи, че древните българи са имали свои особени християнски термини и една сравнително развита християнска писменост, в която дори са били въведени специални съкращения за най-важните църковни думи. Всичко това обяснява защо в църквите на Мурфатлар наред с християнските надписи на славянски език се срещат и прастари древни български молитви и възхвали на Бога, написани на езика на Аспаруховите българи и с тяхната особена руническа азбука.

Знаците, с чиято помощ са написани старите български молитви, преповтарят по-стари писмени знаци, открити в земите на Старата Велика България през периода преди осми век. От това личи, че ***още по времето, когато са се заселвали на Балкан-***

ските полуостров, древните българи са имали своя собствена писмена култура, а следователно в това отношение те определено са изпреварвали заселилите се редом с тях славянски племена. За ранната писмена култура на древните българи говори и още един факт, частично споменат малко по-нагоре. Отдавна е известно, че думите КЪНИГА и КЪНИГАЧИИ - *книжовник* в средновековния българския език, а също старинната дума ШАРЪ, с която са били наричани някога багрилата за рисуване и цветните мастила за писане, не са от славянски произход. Но ако потърсим къде освен в България са се срещали в Ранното Средновековие тези думи, ще открием, че и двете са били разпространени в старите български земи в Кавказ. Първата от тях КНИГА е запазена и до днес в езика на потомците на някогашните алани – осетинците, които наричат книгата KIUNIGA, а думата ШАР е разпространена в Източен Кавказ сред талишите и съседните с тях лезгинци. За източния произход на думата КНИГА говори и това, че в най-стария си вид тя е звучала у нас като КЪНИГА (както се произнасяше съвсем доскоро в някои добруджански села), а това особено произношение освен в България се среща единствено в осетинския език в Кавказ, където след буквата К стои един особен тъмен двугласен звук, наподобяващ този в нашата стара дума КЪНИГА.

Напоследък руският лингвист И. Добродомов установи, че от източен произход е вероятно и широко проникналата в славянските езици дума ПЕЧАТ, от която произлизат ранни понятия в кирило-методиевите преводи на свещените християнски книги: като "печатлети" – *подпечатвам*, "печатление" – *впечатление* и др. Моите допълнителни търсения във връзка с този корен показаха, че най-близките подобия на думата ПЕЧАТ се срещат днес в Кавказ, в съседство със земите на някогашната Стара Велика България. Това са грузинската дума БЕЧЕДИ – *печат* и осетинската дума ПЕЧЕТЬ със същото значение. Това показва, че и думата ПЕЧАТ подобно на думата КНИГА някога е била донесена на Балканския полуостров от древните българи. Пътят на тази интересна дума води от древнобългарския език към езика на българските славяни, а оттам и в кирило-методиевската църковна книжнина.

По всичко личи, че древните българи са донесли в балканските земи не само първата стегната и здрава държавна организация, но и първите книги и мастила, а също първите царски печати. Но тази тяхна заслуга е била навеки погребана от историята, защото ревнивите византийци системно са ги рисували като варвари, а след създаването на кирилската писменост новите християнски книжовници поголовно са отрекли като езически и варварски всички стари български културни постижения.

Глава девета

ОЩЕ НЯКОЛКО ИНТЕРЕСНИ РЕЛИКВИ

В книгата "Древнобългарска епиграфика" вече беше разгледана една старинна обковка на Евангелие от гр. Охрид, върху която на Христовото разпятие е гравиран един особен израз, противоречащ на каноните на славянското богослужение – изразът КХУЙО НА БОГО СВЯТИ. Непознатата дума КХУЙО – *мъчения* се оказа старинно източно понятие, характерно за талишкия език и памирските езици, на което тук няма подробно да се спирам, защото за него са изнесени достатъчно обширни сведения в цитираното издание.[157] Особено показателно е това, че освен при талишите край Булгар чай то е запазено и сред преките потомци на обитателите на Древна Батрия (Балхара) - днешните мунджанци, при които думата KUY означава *разкъсвам*, а също *дера*.[158] Като цяло този корен се оказва разпространен в най-типичните български райони на Изтока. Но най-интересното в този израз е особеният членуван вид, в който се явява както думата Бог – като ***Бого***, така и специфичната древнобългарска дума КХУЙ - **КХУЙО**.

Известно е, че в славянските езици не се среща членуване на съществителните имена. Но ако съдим по древнобългарската дума КХУЙО, това явление не е било непознато на древните българи. Към това трябва да добавим и един допълнителен детайл,

---

[157] П. Добрев, М. Добрева, цит. изд. раздел III

[158] А. Грюнберг. Мунджанский язык. Л., 1973, с. 316.

разкрит в процеса на работата над тази книга. Оказа се, че при талишите от района на Булгар чай, чийто език има множество допирни точки с древнобългарския език, е широко разпространено членуването на съществителните имена. Там има два вида граматични членове - ЙО, сходен с члена О, широко разпространен в нашите западни български диалекти и един член, който звучи като неударено А, но се записва чрез особената буква ә. Не е трудно да се забележи, че двата вида членове в талишкия език удивително приличат на нашето българско членуване с "О" и "А" в думи като литературната форма ЧОВЕК-А и диалектната форма ЖИВОТ-О. Оказва се, че в земите край Булгар чай днес се срещат точно онези особености на нашия език, които липсват в славянските езици. А това разкрива пред нас една голяма историческа тайна. Излиза, че членуването – това необяснено досега граматично явление съвсем неслучайно се среща в нашия днешен език. То е пренесено у нас най-вероятно от старите български земи на изток, където и до днес е запазено в същата форма, както и в нашия език.

Има обаче и още една интересна особеност на Евангелието от Охрид, която заслужава специално да коментираме. На него над главата на Иисус Христос стои не обичайното съкращение ИС ХС, а едно неславянско съкращение $\overline{\text{І І}}$ $\overline{\text{Х І}}$ *(Вж. Приложение 14).*

На какво се дължи това съкращение, никой до днес не е обяснил. Но същевременно, ако надникнем в езика на християните от района на някогашната Стара Велика България, като осетинците и грузинците, ще открием, че при тях името на Христос звучи в номинатив (именителен падеж) като ИИСУСИ ХРИСТИ или КХРИСТИ, а в съкратен вид се записва по посочения по-горе начин.

На старинната обковка от Охрид, кой знае защо, е гравирано точно това източно християнско съкращение, което би могъл да донесе на Балканите само един народ – древните българи на Аспарух. Ето защо не само от думата КХУЙО личи, че тази обковка е оставена от древни българи. Същото се вижда и от особе-

ния начин, по който над разпятието е гравирано името на ИИСУС ХРИСТОС.

Много са старинните находки, от които изпъква пряката връзка на езика на древните българи с езика на древните талиши и алани, чиито потомци и до днес обитават част от старите български земи в Кавказ и на изток от него. Между тях специално заслужава да се отбележи една рисунка с два големи кръста, открита в Мурфатлар (*вж. Приложение, фиг. 8).* Между двата кръста е написан с доста отчетливи кирилски букви един особен и незабелязан от никого надпис, който гласи: ИАН ВОШНИД.

Първата дума ИАН е най-вероятно някакво име, сходно с днешните български имена ЯНИ и ЯНКО. Подобно име ЯНИ, както вече посочих, е носил един от военачалниците на Крум, споменат в надпис от 813 г.[159] Но втората дума ВОШНИД е съвършено неизвестна. Тя не е позната на никой славянски език, но затова пък широко се среща на изток край р. Булгар чай, където глаголът ВОШНИ означава *запали се, запламтя*, а в преносен смисъл *просветли се*.[160] Ако съдим по това, че надписът се намира между два големи и красиво начертани кръста, горният израз означава най вероятно ЯН СЕ ПРОСВЕТЛИ, т. е. *загоря с пламъка на Христовата вяра.* Но смисълът на думите се напипва едва, когато се обърнем към талишкия език, което показва, че пред нас е един древнобългарски, а не славянски надпис.

Друг пример: на една рисунка от Мурфатлар е изобразен дълъг дракон или змия, над който стои името ВАРАКУР, което явно не е от славянски произход *(вж. Приложение, фиг. 12а).* Същевременно в езика на талишите се среща думата ВАРАН, която значи *дракон*, а същото понятие е записано и в Именника на българските канове под името ВЕРЕНИ – *година на дракона.* Чрез това смисълът на рисунката става напълно ясен. На нея някой неизвестен българин е пояснил името Варакур с рисунка на змей, вероятно защото е знаел смисъла на това особено име. Но ключа на загадката се открива паралелно в древнобългарския и талиш-

[159] В. Бешевлиев, цит. съч, с. 153.
[160] Толышэ, цит. изд., 48.

кия език, което показва още веднъж тясната връзка между тези два езика.

Трети пример. В една от притчите на Рилския дамаскин, посветена на празника Вяра, Надежда и Любов се открива изразът:

НО ДОВЄРЬЇИ ХЪШЄ РЯШИНѢКЪЯ

Какво значи този израз, никой не можеше да си обясни, защото в него се съдържат две явно неславянски думи – ХЪШЕ и РАШИНЂКЪА. Същевременно на изток - при талишите и сродните с тях народи - тези думи са твърде добре познати. При тях *слънцето* се нарича ХЪШИ (пише се ХЭШИ), а *светлината* се нарича РУШНИ и РУШНИК (пише се РҮШНИК).[161] Изразът ХЪШИ РУШНИК означава по талишки *слънчева светлина*. А изразът ХЪШИ РУШНИК Е означава "слънчева светлина е". Подобни думи се срещат и в памирските езици, родствени с талишкия език, но тъй като вече са разгледани в книгата "Древнобългарска епиграфика" тук няма да се спирам на тях. В текста от Рилския дамаскин споменатият израз е придружен от календарните думи "ЕЛМА ВЕШ ОСМЪ ДНЂ" – *първи месец осми ден*, в началото на които стои някакъв късен дериват от добре познатата българска дума ЕЛЕМ – *първи*. Тази особеност показва, че народът, от чийто език произхожда непознатият пасаж от Рилския дамаскин, са несъмнено древните българи на Аспарух. Но разгадката и на този пасаж идва отново изцяло от талишкия език, с чиято помощ изразът "НО ДОВЕРЪИ ХЪШЕ РАШИНЂКЪА може да се преведе като НО ДОВЕРИЕТО Е СЛЪНЧЕВА СВЕТЛИНА. Думата ЕЛЕМ – *първи* - също се среща при талишите като ЕЛЕЙН – *преден, начален*, което още веднъж илюстрира близкото сходство между талишкия и древнобългарския език.

Друг интересен паметник е неотдавна откритият Голям каменен кръст от Североизточна България *(вж. Приложение, фигура 13)*. Тъй като този паметник вече е описан подробно от

[161] Толэше, 194, 226.

нас, тук няма да се спирам детайлно върху него.[162] Ще добавя само два допълнителни детайла, които още повече повишават неговата историческа ценност. Първият от тях е, че във вътрешното пространство, заградено от кръглия надпис, посветен на Иисус Христос, има нанесени две особени кратки думи ХА и ХЕ. Втората от тях – ХЕ несъмнено е добре познатото съкращение от обръщението Христе. Но какво значи първата дума ХА, никой досега не е обяснил.

Откриването на множество древни български думи в района на Булгар чай на югоизток от Кавказ породи предположението, че и тя може би е оставила някакви следи. Затова нека погледнем какви съкровени тайни са скрити в оня малко познат район. Сред талишите се срещат две еднокоренни понятия от този тип: думата ХА, която значи *ДА! Да Бъде!* и думата ХАЙ, която значи *благо, добро*. Ако съдим по това, не е трудно да си обясним и странния наглед израз ХА ХЕ, записан върху кръста от Североизточна България. Той вероятно е означавал "Да пребъдеш, Христе!" и е записан от някой древен български богомолец.

Интересно е накрая да отбележим, че в някои български говори (например в Странджанско) и до днес вместо думите Да! и Добре! се употребява думата ХО близка до отбелязаната по-горе древнобългарска дума ХА.[163] Същата дума ХО – *Да, добре!* се среща и в осетинския език, а също и далеч на изток в земите край Памир и Хиндукуш и това едва ли е случайно. Известно е, че в подножията на тези планини се е намирала най-старата българска земя Балхара, откъдето българите според историческите летописи се преселили първоначално в Кавказ, а след това и на Балканския полуостров. В съседните с някогашната Стара Велика България части на Кавказ, особено в Грузия, също има подобни думи. Така например, когато грузинците искат да изразят своето

---

[162] Вж. П. Добрев. М. Добрева. Древнобългарска епиграфика, цит. съч. раздел III

[163] Този факт научих неотдавна от добрия познавач на югоизточните български диалекти Васил Станилов, за което му изказвам своята искрена благодарност.

съгласие с някого, те казват обикновено ХО, което в техния език значи *Да!*

Движейки се по тази стълбица, ето че постепенно се натъкваме на нещо твърде интересно и знаменателно: оказва се, че ако подредим в една редица народите, които имат в езика си особените думи ХО и ХА, те се разполагат все покрай старите български земи – като се започне от най-древната българска земя при Памир и Хиндукуш и се премине край южните брегове на Каспийско море, където живеят днес талишите и през Кавказ, където живеят осетинците и грузинците. Тези две кратки думички – ХО и ХА – приличат на един специфичен лакмус, по който може с лекота да се разпознае откъде са преминали древните българи по своя дълъг път през света. И ако съдим по този лакмус, може да се предположи, че някога в състава на древните българи, доведени от Аспарух, е имало две близко родствени групи племена, в едната от които думата ДА е звучала като ХО, а в другата същата дума е звучала като ХА. Тези две големи групи племена са населявали в стари времена пространството от южния бряг на Каспийско море, където живеят днешните талиши, до плодородните оазиси край Памир и Хиндукуш, в които живеят народите от памирската група – пуштуните и древните мунджанци, за които отдавна е установено, че са преки наследници на населението на Древна Бактрия (Балхара). Тясно свързани с древните българи са били и аланите - прадедите на днешните осетинци, затова в осетинския език се откриват множество древни български думи, между които и споменатата вече дума ХО.

Като цяло всички споменати източни народи – талиши, памирски народи, алани и др. – са били някога част от голямата сарматска общност от племена, която е говорела на езици от източноирански тип, сродни най-вече с персийския и согдийски език. Някои от тези ранни сарматски племена, между които и част от най-старите български клонове в Кавказ, твърде рано са се преселили и на територията на днешна Грузия, където са участвали заедно с древните картвелци при изграждането на грузинския народ. Пряка последица от тези ранни преселения са откритите в Грузия над 200 старинни български имена, между които Аспарух,

Кардам, Крум, Дуло и др., а твърде показателен белег за вливането на древни българи в състава на грузинския народ е и това, че в грузинския език има редица думи, еднакви с наши стари и съвременни български думи, които тепърва трябва да се съберат и проучат, заедно с осетинските и талишки образци.

Глава десета

ЗЛАТНИТЕ ИСТИНИ ВЪРХУ СРЕБЪРНИЯ ОРЕЛ НА АСПАРУХ

Посвещавам тази част на всички приватизатори на чужди идеи в науката с пожелание по-често да им се налага да преписват и хвалят това, което някога гръмогласно и яростно са отричали.

Петър Добрев

От всички исторически реликви има само една, която носи знаци от епохата на възникването на България. Това е статуетката на орел, връхлитащ змия, намерен в гроба на Аспарух край Днепър, където създателят на България е загинал в неравен бой с хазарите, защищавайки източните граници на новороденатa държава (*вж. Приложение, фиг. 16а и 16б).* Надписите върху орела са с гръцки букви, но думите са написани на езика на древните българи. Ето защо тази находка по-добре, отколкото множество други стари исторически паметници, може да ни открие истината за нашите древни предци. Един от надписите е особено важен за българската история – това е **свещеният монограм на Аспарух** – неговият върховен владетелски знак.

Преди да пристъпим към разбора на тази необикновена реликва, редно е да поставим един въпрос, който по неизвестни причини не е разгледан досега, а именно: защо един велик владетел като Аспарух е гравирал своя най-висш владетелски символ върху подобно странно наглед изображение – орел, държащ в ноктите си змия. Обяснение за това се намира единствено в древната иранска митология, характерна за персите, талишите, осетинците и малките памирски народи. В този източен кръг орелът се е считал някога за олицетворение на слънцето и светлите не-

бесни сили, а змията - за символ на подземните сили на мрака и разрушението.

Красивият сребърен орел, белязан с герба на Аспарух, е един нагледен разказ за това, че старата българска религия е съвпадала с религията на древните ирански народи. Основно нейно верую е била борбата на доброто със злото, на слънцето с тъмнината, на истината с лъжата и покварата, на чистите орлови криле - с раздвоения език на змията. Акад. Омелян Притсак предполага, че причината, поради която Аспарух е гравирал своя върховен знак върху гърдите на орела, е свързана с това, че самото име на този велик владетел е произлизало от иранската дума ЕСПОР – *орел.*[164] И наистина в старите ирански езици орелът се нарича с епитети като ИСПУР и ИСПЮРИГ - *благороден, съвършен* – нещо, което показва, че Аспарух е гледал на сребърната птица като на свой небесен закрилник и патрон. Но за да си обясним защо под орела има и змия, нужно е да държим сметка не само за посочената от споменатия учен връзка, но и за още една особеност на религиите на иранските народи.

Интересно е, че абсолютно същият сюжет – орел, побеждаващ змия, е изобразен и върху друг велик паметник на ранното българското изкуство – изящния резбован сандък, в който покръстените българи са изпратили своите дарове на римския папа. На лицевата страна на тази реликва, известна под името "Сандъкът от Терачина", се вижда релеф на орел, стиснал в ноктите си змия. А на лявата страна е изобразен друг орел, който се бори с грамаден змей, спасявайки от гибел нападнат елен или едно-

[164] "Този сребърен орел...очевидно е един от най-интересните паметници от територията на днешна Украйна, от времето, когато голяма част от нея се е намирала в границите на Велика България – отбелязва О. Притсак - О, тук няма никакво съмнение, че (името на него) започва с Е- Еспор. ЕСПОР – очевидно *орел* - е дума от ирански произход, която специалистите са идентифицирали с името на Аспаоух." Из интервюто на акад. О. Притсак с Г. Костов. Вж: Г. Костов. Погребението на хан Аспарух в светлината на нови археологически данни. С., 1998, с. 32-33.

рог.[165] Всички тези митологични символи – орелът, еленът, еднорогът – са били дълбоко присъщи на старото българско изкуство.[166] Но най-интересното в резбования сандък, който вероятно е бил собственост на последния български ***кан*** Борис[167] е, че върху главата на орела от централното пано е нарисувана голяма корона, а опашката му има форма на царска лилия, което показва, че това не е обикновен орел, а български владетелски символ.

Под рисунката на царския орел се виждат фигури на мъж и жена, изобразени в източен стил, характерен не толкова за Сасанидски Иран, колкото за Партянската империя и Бактрия (Балхара). Те наподобяват една добре известна митологична двойка – първите хора, наричани в иранската митология Мартйа и Мартйанаг, от които води началото си традицията да се почитат две символични кукли (мъж и жена), изобразявани и върху наши-

---

[165] Вж. прекрасните изображения на тази находка, отпечатани неотдавна в книгата на Христина Милчева- Славянска "Сандъкът от Терачина". Изд. ILL, 2001. Приложения, фиг. 3, 15.

[166] Подробните сведения за разнообразните средновековни реликви от VII-X в., на които са изобразени тези типични български символи са публикувани Л. Дончева-Петкова в книгата "Митологични изображения от българското средновековие" С., 1996.

[167] Както вече многократно съм писал, никъде в старите паметници не е открита директно думата ХАН, а навсякъде титлата на българските владетели започва с буквата К. На тази особеност са обърнали внимание преди мен следните български автори: проф. Петър Мутафчиев в "История на българите", чл.кор. Веселин Бешевлиев в "Първобългарски надписи" и акад. Владимир Георгиев, който в разговор с акад. Д. Лихачов му обяснява: "Правилно е да се пише КАН АСПАРУХ, КАН ТЕРВЕЛ, а не ХАН" (вж. Симетрия на времето. С., 1984, с. 117) Напоследък тази дълбоко вкоренена в нашата историческа книжнина неточност вече е на път да се преодолее и все повече автори-историци си служат с правилната форма КАН вместо натрапената в началото на XX в. поради езикова неграмотност тюрко-монголска титла ХАН. Това показва, че борбата за точност в науката в крайна сметка винаги успява, макар първите нейни инициатори понякога да не могат да доживеят до нейния успешен край.

те български мартеници.[168] Пред себе си двамата митични прародители държат големи кръгове със спираловидни лъчи – един от старинните източни и древнобългарски символи на Слънцето.

Като цяло на тази почти непозната в България историческа реликва – сандъка от Терачина – се откриват четири сцени, изобразяващи орли и две сцени с орлови грифони. И на всяка от тях орлите се борят със змии и змейове, защищавайки ту елени, ту еднорози, ту нападнати хора и царе.[169] Трябва да се види тази рядка находка, за да се разбере, колко типичен и дълбоко присъщ на духовния свят на древните българи е бил символът на орела, борещ се със змия - т. е. точно оня загадъчен сюжет, който е изобразен и на статуетката, открита в гроба на Аспарух. Абсолютно същият символ е изобразен и върху един керамичен предмет от Плиска, открит от Павел Георгиев и публикуван от Хр. Милчева-Славянска, при това редом с орела там се вижда кръст, вписан в кръг – един от древните източни символи на Слънцето.[170]

Находките от Терачина и Плиска показват, че орелът на Аспарух е художествена еманация на една древна и забравена вече духовност, в която централно място е заемала борбата на светлите небесни сили със силите на злото, мрака и разрушението. Този образ е бил основен стълб на старата българска религия преди десети век и вероятно в него се крият и най-дълбоките корени на възникналото след покръстването богомилство. За дълбоките източноирански корени на старата българска духовност говорят и редица други неотдавна открити находки. Върху една от стените на сандъка от Терачина е изобразена битка на конник с лъв - един сюжет, характерен най-вече за Персия и Древна Бактрия (Балхара). Тази сцена по сюжет и композиция удивително напомня Мадарския конник. Същият сюжет, но вече като ръкопашна схватка на цар с лъв, е изобразен и върху друга стена на сандъка, което показва, че лъвът е бил застъпен в древната българска митология също толкова широко, както и в митологията на

[168] Вж. Мифы народов мира. Т. II, раздел "Мартйа "

[169] Вж. в допълнение и фиг. 2 и 4 от цитираната книга на Хр. Милчева – Славянска.

[170] Вж. Хр. Милчева-Славянска, цит. съч., Приложения.

иранските народи. За разлика от орела, той не е бил върховен небесен символ, а е олицетворявал най-могъщите земни сили, в борба с които царете е трябвало да доказват своята свръхестествена и дарена от небето сила.

На фона на тези примери вече става напълно ясно защо Аспарух е избрал като свещен символ, върху който да нанесе своя владетелски монограм, не някоя фигура на лъв, а статуетката, изобразяваща орел в схватка със змия. Образът на орела е заемал в древната българска митология значително по-високо място, отколкото образът на лъва. Той е носел на крилата си висшите небесни пориви и въжделения на древните български владетели, докато образът на лъва е служел най-вече като демонстрация на тяхната земна мощ. Заслужава внимание и още един детайл от сандъка в Терачина. На сцената, изобразяваща ръкопашната схватка с лъва, е нарисуван особен кръст с разклонена горна част, сходен с кръста, открит върху мраморния саркофаг от Плиска. А на сцената, сходна с Мадарския конник, е начертан кръг с вписани в него осем лъча – един типичен български символ, запазен в изкуството на българските художници и резбари чак до началото на XX в. и разпространен във всички български краища – Мизия, Тракия и Македония.[171] Приликата на открития кръст с разклонен връх и знака от каменния саркофаг е твърде знаменателна. Тя показва, че владетелят, който е изпратил своите дарове в резбования сандък, е бил потомък на Крумовия род, а такъв произход е имал несъмнено последният български кан – Борис.[172]

Двете велики реликви – сребърният орел и резбованият сандък – макар и да произлизат от различни епохи, възкресяват образи от един и същ духовен свят. И ако съдим по тях, древната

---

[171] За употребата на този символ в Охрид вж. рисунката върху една старинна резбована врата от Охрид, публикувана от Хр.Милчева в цит.съч., Приложения, фиг. 50.

[172] Кръстът с разклонения връх, подобно на орела, връхлитащ змия, се оказва един от най-дълготрайните български символи от предхристиянската епоха. Ето защо, очевидно ще се окаже напълно прав покойният чл. кор. Веселин Бешевлиев, който считаше, че в разклонения кръст е вграден древният български символ Y.

българска духовност е останала еднаква и неизменна в течение на целите два първи века от нашата история – от времето на Аспарух чак до епохата на покръстването.

Да погледнем сега какви думи са написани преди повече от тринадесет столетия върху сребърния орел на Аспарух.

Главният знак върху неговите гърди представлява монограм с форма на кръст, на който е гравирано името ЕСПОР. За първи път той беше разчетен от известния книжовник и писател Пламен Цонев още през 1979 г. Но направената от него разшифровка, за съжаление, срещна острата съпротива на някои висши научни администратори и особено на директора на Археологическия институт на БАН ст. н. с. Димитър Овчаров, който, позовавайки се на една стара украинска версия, обяви, че на монограма се чете гръцкото име Петрос, или може би украинското име Петро, но в никакъв случай името Еспор. По някакви не съвсем ясни причини стана така, че преди около 20 години откриването на драгоценния орел беше посрещнато с крайно недоверие от българските исторически среди. Беше направено всичко възможно той да бъде представен като несъществена византийска или дори украинска реликва, която няма никакво отношение към Аспарух.

Възникналият ожесточен спор в печата по своята острота твърде много приличаше на споровете около гроба на Левски,[173] в които въпреки безотговорното изгубване на главното вещество доказателство поради немарливостта на един някогашен археолог, повечето негови колеги убедено и дори яростно твърдяха, че

[173] Написа се цял том с прения и дискусии по повод на гроба на Левски, издаден от Археологическия институт, а същевременно дискретно се премълча, че костите, за които се спори, са безвъзвратно изгубени непосредствено след разкопките, най-вероятно защото някоя тъмна ръка специално ги е откраднали и унищожила. А от издадения том излезе, че в науката, както и в медицината късогледството и немарливостта никога не може да се разкрият. Дори когато възникне някоя конфузна ситуация тя става повод за издаване на дебели томове, от които печелят ако не престиж, то доста приличен хонорар дори виновниците за възникналите скандали.

откритият под олтара на църквата "Св. Петка Самарджийска" няма нищо общо с Апостола Васил Левски.

Но макар и рязко бламирана от споменатия по-горе ръководител на Археологическия институт, идеята, че орелът е принадлежал на Аспарух, за щастие привлече вниманието и на още един енергичен българин – журналиста Георги Костов. След много усилия той издири оспорваната реликва в Украйна и помоли за експертиза известния палеограф акад. Омелян Притсак от Харвард, по произход украинец. Заключението на О. Притсак беше кратко, но твърде съществено, затова ще го цитирам дословно: *"О, тук няма съмнение, че името (върху орела) почва с Е – ЕСПОР - писа той – Теоретически би могло да се прочете монограмът като ПЕТРОС, но се явява един проблем – липсва лигатурата ТР.... Така че тук няма никакъв специален трик, за да се получи ЕСПОР. Всъщност всичко е нормално.... Няма никакво съмнение, че става дума за владетеля на Дунавска България – Аспарух."*[174]

Тези думи имаха ефекта на леден душ за привържениците на гръцката и украинска версия за орела. Защото изведнъж се оказа, че в своя бърз и почти механичен отпор, те неволно са пропуснали да преброят дори буквите в името, написано върху орела. След този неочакван обрат вече никой в България, а и по света не посмя да твърди, че на орела пише Петрос или Петро. Още повече, че християнското име Петро се е появило край бреговете на Днепър едва в края на X в., след покръстването на Киевското княжество, а гробът, в който е намерен сребърният орел, единодушно е датиран от украинските археолози в края на седми век, т.е. три века по-рано.

Странно е, че трябваше да се произнесе някой отвън, за да повярва най-после България, че орелът, намерен в гроба на Аспарух, не е чужда, а българска реликва. Но още по-странно е, че дори след този решаващ обрат, никой у нас не спомена, че близо 20 години преди акад. О. Притсак, един родолюбив българин е открил, че на орела пише ЕСПОР. В съвременна България благо-

[174] Из интервюто на О. Притсак с Г. Костов: Вж. Г. Костов. Погребението на Хан Аспарух в светлината на археологическите данни. С., 98, с. 33.

дарността към своите е рядко нещо. И доколко тя е дефицитна, личи от една посмъртно издадена книга, излязла под рецензентството на Васил Гюзелев (някога директор на ИИ на БАН и декан на ИФ на СУ), в която дългогодишните дискусии около орела на Аспарух се описват в следния любопитен вид: "Приема се от някои, че новият прочит на монограма (като ЕСПОР) пръв извърши Пламен Цонев. Ако се вярва на писанията му, ние българите произлизаме направо от неандерталците... *Този възможен прочит приема и проф. Димитър Овчаров – професионален археолог и уважаван учен.* Четенето "ЕСПОР" вместо "ПЕТРОС" приема и ст. н. с. Петър Добрев, който нашумя предимно с "Каменната книга на прабългарите."[175]

В този кратък коментар човекът, който първи разгада тайната на орела на Аспарух е представен в крайно неточна и дори карикатурна светлина. А неговият яростен опонент, който почти 20 години отричаше всякаква връзка на орела с Аспарух е обрисуван като високоуважаван професионалист, може би поради това, че след експертизата на О. Притсак, той веднага се отказа от предишното си мнение.[176] Ето така се раздава справедливост в

---

[175] Вж. публикуваната след смъртта на Г. Костов книга "Хан Аспарух". Научен рецензент: проф. Васил Гюзелев, редактор Петър Парижков. С., 1998, с. 30-31.

[176] Спомням си, че в разговор по време на първата студентска конференция по древнобългаристика през м. март, 1998 г., на моето възражение, че на орела пише ЕСПОР, а не ПЕТРО проф. Д. Овчаров отговори, че има на разположение поне 10 гръцки монограма от този тип и на всички тях пише ПЕТРОС. Но няколко месеца по-късно при представянето на посмъртно издадената книга на Г. Костов във Фондация "Св. Св. Кирил и Методий", той се изказа за първи път в полза на другата разшифровка, без да съобщи причините за това. Интересно е обаче, че дори след този рязък завой същият автор остро възрази срещу идеята да се даде най-после простор у нас на "историческите факти, дълго спотайвани от нашата наука" лансирана от Е. Мутафов. Според Д. Овчаров нашата наука "*винаги е била на висота (*к. м. П.Д), което показва, че случаят с орела нищичко не му еоткрил : И той толкова е убеден, че науката не може да сгреши, че нарича автора на противното мнение проф. Енчо Мутафов "**божем минаващ за учен**" и дидактично го поучава, че "Когато човек

българската наука, особено към онези, които се опитват да нарушат нечий дълбок летаргичен сън. Най-честата реакция към тях е да бъдат първо отречени, а след това мълчаливо обрани. И за да се улесни пределно този интелектуален обир, по името на истинския откривател се лепят специално най-обидни прозвища. [177] Ако някой иска да търси справедливост в българската наука, той явно ще трябва да се снабди с фенера на Диоген. И сигурно затова повечето от многобройните книги и учебници по история приличат на шарени цигански юргани, чиито кръпки са взети от най-различни места и са съшити с какви ли не чужди конци.

седне пред пишещата машина трябва да знае поне три неща – за какво пише, защо го пише и има ли познания да го напише." Думи, които показват само, че най-щастливата категория хора на света са онези, които Ботев е наричал "слепци с очи". (Вж. Д. Овчаров. Между лъжата и клеветата. Български писател. 23. I. 2002 с. 4)

[177] Някой може би ще си помисли, че в случая прозорливият, но скромен Пл. Цонев, е бил ощетен, само защото е бил външно за научните институции лице. Но трябва да кажа, че същите езуитски волности се допускат и към чисто академични разработки. Така например днес много автори тръбят, че най-старата българска земя в света се е наричала от индийците Балхара и се е намирала в подножията на Памир и Хиндукуш. Но никой от тях, с изключение само на известния географ проф. Тянко Йорданов, не обелва дори и дума, че този факт е установен за пръв път в издадената от БАН монография "Стопанската култура на прабългарите", която след дълги перипетии, наподобяващи споровете около орела на Аспарух , успях да публикувам с осемгодишно закъснение - в 1986 г. Много шум се вдига напоследък и около установения неотдавна факт, че първата българска държава в Европа – Старата Велика България - е основана в 165 г. и не един университетски деец вече разказва тази новост от свое име. Същевременно загадъчно се премълчава, че тази дата е изчислена за първи път в книгата "Царственик на българското достолепие" С., 1998 г., и това е пропуснато дори в една редакционна бележка на в."Труд", написана по повод на новите доказателства за точността на установената дата, открити от художника Александър-Хофарт в 2001 г. (вж. в. "Труд" от 7. II. 2002 г.).

Така или иначе, днес вече поне е напълно ясно кои в България са били на прав път и кои са се оказали високотитулувани дилетанти в споровете около орела на Аспарух. Защото истинската работа тук свършиха не така наречените професионалисти, които едва не захвърлиха орела в чужди ръце, а презираните от тях странични хора, подкрепяни някога само от двама академични учени.

Истината за драматичните спорове около орела на Аспарух завинаги е запечатана на страниците на някогашния печат и особено в бившия в. "Отечествен фронт" и затова трудно някой ще може да я преиначи и прередактира със задна дата. Но най-интересното в тази драматична история е, че по някаква странна причина стана така, че дори, когато орелът победоносно беше признат за българска реликва, неговото щастливо възкресение не предизвика почти никакъв отзвук в българската наука. Смущението от катастрофалния провал на злополучните археологически корифеи доведе до някакво гузно и неловко мълчание в историческите среди и дори откритите наскоро след него пръстени на Кубрат не можаха да ги извадят от вцепенение.[178] Така след като орелът с много усилия беше спасен за българската история, той неочаквано беше погребан в една нова невидима гробница – гробницата на тишината и индиферентността. За него през последните години не е написана нито една специална статия и по всичко личи, че загадките, които той крие в себе си, още дълго ще чакат своите изследователи. Склонността да се премълчава и заобикаля сложното и трудно обяснимото, където и да се появи то, открай време е един от любимите похвати на повърхностното интелектуално фарисейство и затова неслучайно в Библията е казано: "Горѣ вамъ книжници и фарисеи. Въ же гако гробъı

[178] На името Хуврат и на неговия особен произход вече се спрях подробно в книгата "Древнобългарска епиграфика"С., 2001 затова тук само ще отбележа, че след неговото откриване пропадна навеки както версията, че то произлиза от някакъв славянски израз, съдържащ думата БРАТ, така и версията, че в основата му стои турската дума КУРТ – *вълк*, на която доста широко напоследък наблягат някои не съвсем чисти и намирисващи на евтина манипулаторска еквилибристика публикации.

каменны... (*Горко ви, книжници и фарисеи Вие сте като каменни ковчези.)*

При тази сковаваща фарисейска тишина, време е най-после да погледнем по-внимателно какво всъщност представлява тази уникална находка и защо върху нея вместо обичайното име Аспарух, записано във византийските исторически хроники, стои своеобразното и все още непроучено име ЕСПОР. В досегашните публикации е установено само, че това кратко име е почти пълно копие на името ИСПОР ЦАР, с което е наречен Аспарух в един от най-старите български летописи – Анонимния летопис от XI в.[179] На сходството на ЕСПОР с ИСПОР ЦАР пръв обърна внимание Пламен Цонев, а след него и акад. Омелян Притсак, чиито основни аргументи изцяло съвпадат с тези на Пламен Цонев. Но още по-ясно изпъква връзката между тези имена, ако си припомним, че в разговорния български език гласната "Е" в неударено положение се изговаря като "И", поради което думата ЕЛА се произнася като ИЛА, думата ЕЛЕН – като ИЛЕН и т.н. В тази светлина, ясно е, че записаното на орела име ЕСПОР в разговорния език се е произнасяло като ИСПОР, откъдето е дошъл и изразът ИСПОР ЦАР в посочения по-горе летопис.

Но особеностите на монограма ЕСПОР не са само тези. Направените издирвания показват, че в това име като в някакъв белязан атом е отразен целият сложен произход на нашите древни български предци. Подобни имена са се срещали още в древността, но не в Европа, а в Източна Персия (Партянското царство) и древна Бактрия, а в основата им стои един възвишен зороастрийски епитет, който в партянския език се среща дори не в една, а в две паралелни форми – като ИСПУР и ИСПУРИГ (Ispwr, Ispwrrig) и означава *благороден, съвършен.*[180] Оказва се, че името ИСПОР носи в себе си лъх от далечните земи край Памир и Хиндукуш, където според редица древни летописи се е намирала найстарата българска земя, наричана от гърците Бактра, а от индийците и арабите – Балхара. Ако някой се беше замислил над това

[179] Вж. Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1940, с. 288.
[180] Вж. Среднеиранские языки. М., 1988, с. 191-195

още в далечната 1930 г., когато е бил открит гробът на Аспарух[181], а също и над името КАРДАМА, открито в района на Древна Бак-трия (Балхара), или над името ВАНАНД, открито паралелно в Балхара и сред преселилите се в Армения ранни българи[182], то струва ми се, че странната теория, според която древните българи са били тюрки или хуни, изобщо нямаше да се появи на света.

Всички споменати имена са ехо от един високо цивилизован район на Изтока, а не от тюркските или хунски степи, но трябваше да се открие гробът на Аспарух, за да се досетим за това. А в същия източен край в съседство с древния Балх – столицата на някогашната Балхара звучи и до днес името КУБРА – далечно ехо от името на великия Кубрат.[183] Да се върнем обаче отново при нашия орел.

Освен християнския монограм с името ЕСПОР, върху тази реликва има и още два други надписа, които за съжаление са доста повредени от времето. Единият е вписан в начертаната върху крилото розета (хризма) и в него има само три букви, които се четат на гръцки като ДОХ. Какво би могла да значи тази особена дума, личи най-добре от талишкия език и памирските езици, където думата ДОХ значи *клеймо*, а думата ДОХА – *молитва*.[184] Другият надпис е нанесен отзад – върху опашката на орела и е повреден твърде силно, поради което за разчитането му беше направена допълнителна обработка с помощта на специален компютърен продукт. В резултат беше разкрита една нова и неизвестна дума, гравирана върху третия ред, която се чете като

АЛВИССОН[185]

---

[181] Откривател на гроба на Аспарух е украинският археолог Владимир Гринченко, заточен наскоро след това в сталински лагер поради обвинения в украински национализъм.

[182] Пак там, раздел "Бактрийский язык"

[183] За персийския аналог на това име вж. Персидско-русский словарь. М., 1983 , т. II, с. 783-786.

[184] Толышэ, 87.

[185] В книгата "Древнобългарска епиграфика" на с. 26 при отпечатването на разчетената дума със съвременни български букви е допусната техническа грешка. Четвъртата буква I, която на български се чете като И е

Всички букви, чрез които е написана тази дума, се съдържат в ранните форми на гръцката азбука и особено в една от нейните източни разновидности – иберийското писмо в Кавказ. Но какво значи особената дума АЛВИССОН, дълго време беше трудно да се обясни, защото тя липсва в гръцкия език, а не се среща и сред тюркските и монголски народи, въпреки механичния навик да се отъждествяват древните българи с някогашните тюрки и хуни. Просветлението настъпи, когато се обърнахме към районите, съседни с някогашната Стара Велика България. В един от тях – днешна Грузия – се среща архаичното понятие АЛВИС – орел, от което произлиза изразът АЛВИС ХИ – *орлово дърво* (название на тополата)[186]. А сред съседните с грузинците осетинци се среща глаголът АЛВЕС *излитам, изскачам*, от който се образува прилагателното АЛВЕСЕН – *излитащ нагоре, бързолетящ* [187] От този тип са и някои думи в най-големия памирски език - пушту, като например: АЛВУЗ – *летя*, АЛВУЗ-АВЭЛ – *излитане на дресиран орел или ястреб* др.[188]

предадена поради коректорско недоглеждане като Н, вследствие на което се е получила абсолютно неточната и трудно произносима дума АЛВНССОН. Ползвам се от случая да възстановя тук точния прочит на думата и да информирам интересуващите се читатели, че най-точния прочит на надписите върху орела на Аспарух те ще открият не в "Древнобългарска епиграфика", издадена от издателство "Тангра-Тан-нак-ра", която е обременена и от редица други коректорски и издателски грешки, а в това издание.

[186] T. and N Gvarialadze. Georgian-English Dictionary. Tbilisi, 1969, p. 277. В грузинския език има и още две понятия, които в звуково отношение стоят близко до думата АЛВИССОН. Това са епитетите АЛИС - вълшебен (от думата АЛИ – *нимфа, вълшебница*) и АЛИОНИ - *слънчев изгрев.*

[187] Най-ранни следи от тази дума се откриват още в древността в старо-осетинския надпис МЕ ОСИ АЛВЕСЕН. вж. Г. Турчанинов. Памятники письма.., М., 1971, Приложения.

[188] В езика "пушту" този корен е извънредно продуктивен. От него се образуват и думи като АЛВУТЭН – *полет*, АЛВЕШ – *полъх*, АЛВУТАК – *птица*, откъдето е образувано и особеното название на самолетите АЛВУТАК и т.н Вж. Пушту-русский словарь. М. 1985, с. 70-71.

От тези находки може да се предположи, че особената дума АЛВИССОН е някакъв епитет на орела на Аспарух. Възможно е също тази дума да е била част от някакъв израз, написан в чест на Аспарух, в който той да е бил сравнен с орел. Но има и още един, по-особен кръг от източни понятия, които трябва да се имат предвид. Това са думи като АЛВЕЗАН – *скърбящ*, *опечален*[189], АЛВИДАИ – *прощален* и др. в споменатия памирски език, а също сроднят с тях осетински глагол АЛВАСУН, който значи *стяга ми се сърцето*, *задушавам се от мъка* Ако се съди по този втори кръг аналози, може да се предположи, че надписът е имал траурно съдържание и чрез него се е изразявала мъката по загиналия Аспарух. Мястото, на което се намира, а също различният почерк на буквите в него, показва, че той се е появил след двата други надписа – владетелския монограм и хризмата, направени несъмнено по поръчка на самия Аспарух. Възможно е този надпис да е бил гравиран върху орела след смъртта на Аспарух по повод на трагичната му гибел в боя с измаилтяните"[190], т. е. хазарите.

Традицията да се надписват полаганите в гроба предмети със специални паметни надписи е била някога широко разпространена по света. Тя се е срещала на Балканите и в земите край Кавказ още в тракийската и скитска епоха, за което говорят древните скитски погребения и откритият в един тракийски гроб златен пръстен с надпис, посветен на вожда Ролистен.[191] Като правило в древните гробове са били заравяни ценни и обичани от погребаните царе и велможи предмети, което навежда на мисълта, че и орелът на Аспарух е попаднал в гроба във връзка с този старинен обичай. Ето защо твърде е вероятно задният надпис да се е появил след смъртта на Аспарух и да е бил гравиран като израз на възхвала или скръб по трагичната му смърт.

В завършък нека направим един последен оглед на трите надписа върху орела. Първият от тях – монограмът – съдържа из-

[189] Вж. Пушту-русский словарь. М. 1985, с. 171.
[190] Вж. Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1940, с. 281-282.
[191] Вж. Вл. Георгиев. Езикът на траките. С., 1977, раздел "Надписът от Езерово", с. 105-111

точното име ЕСПОР, което несъмнено е било точното име на Аспарух и е съществувало в древни времена в голямото Партянско царство, недалеч от Памир и Хиндукуш. Вторият надпис – хризмата върху крилото – съдържа най-вероятно източната дума ДОХ– *клеймо, хризма*, запазена и до днес в талишкия език, а също сред осетинците и памирските народи. А в третия надпис се чете единствено думата АЛВИССОН, чиито най-близки подобия се откриват сред осетинците и памирските народи, т. е. отново сред народите, произлизащи от древната сарматска общност.

Като цяло всички думи, гравирани върху орела на Аспарух, са характерни за иранските народи и по-специално за потомците на някогашните сарматски племена и съседните с тях грузинци, в чийто състав някога се е влял значителен сарматски слой. Но най-интересната особеност на надписите върху орела на Аспарух е, че сред тях няма нито една дума от тюркски или монголски произход, което показва, че средата, от която произлиза Аспарух, не е тюркска или хунска, както считаше една от досегашните теории. Нито името ЕСПОР, нито думата ДОХ, нито думата АЛВИССОН могат да се открият в някой древен или сегашен тюркски или монголски език. Ето защо от тази възкръснала като по чудо реликва може да се направят два твърде важни извода: първо, че древните българи на Аспарух, които несъмнено са оставили всички разчетени старинни думи, са били част от огромната източноиранска общност – нещо, което вече ни показаха и разчетените по-горе рунически надписи и което директно са отбелязали и цитираните по-горе арменски и арабски летописи. И второ, че още в онази древна епоха те са имали развити духовни традиции, различни от тюркското шаманство и сходни с религията на иранските народи.

Тази рядка сребърна птица – орелът на Аспарух - излетя сякаш специално от царството на мрака, за да избави българската история от непрогледната мъгла, в която тя се луташе по отношение на произхода и културата на древните българи – мъглата, в която я беше хвърлила погрешната представа за мнимия техен тюркизъм, която в течение на цял век наивно се поддържаше в българските учебници по история.

Има нещо велико и символично в тази необикновена находка. И сега, когато тя най-после проговори, вече малцина ще твърдят, че легендарният Испор цар е бил тюрк или хун. За да мисли така, човек ще трябва да бъде или слепец, или доброволен глашатай на остарели чужди спекулации, каквито за съжаление все още широко се разпространяват под нашето небе.

Орелът на Аспарух с един замах на своите крила събори две големи илюзии, които вече цял век обърква и тровят българската историческа мисъл – приспивният хашиш на пантюркизма, който роди безподобната халюцинация, че името на Аспарух произлиза от турския и татарски израз ЕШ-БЕРЮ, ("другарят-Вълк") и върлите измислици на пансърбизма и македонизма, които, опирайки се върху тюркската заблуда, не пестят сили, за да рисуват дори в наше време нашите древни предци във възможно най-черни и диви краски.

От орела на Аспарух личи, че турко-татарският израз ЕШ-БЕРЮ никога не е бил име на този велик български кан, подобно на това, както от пръстените на Кубрат личи, че неговото име няма нищо общо с турската дума КУРТ – *вълк* (*вж. двата златни пръстена на Кубрат в Приложение, фиг. 15*). Тези два гроба сякаш специално се отвориха, за да глътнат в земята една огромна историческа лъжа. А и опитът да се извежда днешното население на Македония от древните македонци безславно се провали, благодарение на това, че науката откри десетки старинни думи, които са звучали в двора на Александър Македонски, но за голяма мъка на днешните македонисти, нито една от тези древни македонски думи не се среща днес в говора на населението край Вардар и Охрид.[192]

---

[192] От езика на древните македонци са записани още във вековете преди Христа следните оригинални думи АВРУТЕС – *вежди*, АДИ УРАНОС – *небе*, АЙДРАЯ – *ясно небе*, АКРУНОЙ – *крака*, АЛИЗА – *елха*, АРГЕЛЛА – *изба, землянка*, АРГИПОУС – *орел*, АРКОН – *спор*, ВАВРИН – *боядисвам*, ГОТАН – *прасе*, ДАРУЛЛОС – *дъб*, ДРАМИС – *вид хляб*, ДРИЕС – *врабци*, ПАРАОС – *орел*, ПЕЛЛА – *камъни* (име на столицата на Филип), РАМАТОС – *грозде*, ТАГОНАГА – *вожд*, ТЕЛЕСИАС – *движа се*. Но интересно е, че нито една от тези думи не се среща в

Глава единадесета

ЕЗИКЪТ НА ДРЕВНИТЕ БЪЛГАРИ НЕ Е ИЗЧЕЗНАЛ

От всички източни райони, населявани някога от древните българи, най-многобройни и свежи следи от техния език са се запазили сред малкия народ талиши от долината на р. Булгар чай. Там българското ехо се оказва често по-ясно и свежо, дори от онова, което долита от най-старата българска земя Балхара с център днешния град Балх в Северен Афганистан. Причината не е трудно да се обясни. Тя идва от това, че край Булгар чай древните българи са се заселили след излизането си от своята памирска прародина и са живели в по-близки до нашата епоха времена, което е позволило да се запазят там повече думи от техния език. Интересно е също, че съседните с Булгар чай тюркски народи и особено азербайджанците считат и до днес талишите за древни българи и ги наричат с името булгар. Преки сведения за това получих за пръв път през 1984 г. при специализацията ми в Руската академия на науките от проф. Р. М. Мунчаев – сам по произход азербайджанец, а също от един негов приятел, който, научавайки че съм българин, възкликна. *"А знаете ли, че и при нас има българи – те открай време живеят на юг от Баку – при Булгар чай."*

Откритите по-горе многобройни съвпадения между древнобългарски и талишки думи дойдоха, макар и доста късно, за да потвърдят сведенията на тези двама мои добри познати. Затова като завършък на тази част ще разгледам и някои допълнителни български следи, запазени при талишите. Една интересна особеност на техния език е, че макар той да е усвоил персийската бройна система, в него се срещат следи от старинните думи АЛЕЙН –

съвременните македонски говори, което вече само по себе си е достатъчно, за да покаже колко точна е теорията, че в жилите на днешните жители на Македония тече кръвта на Александър и Филип Македонски. За повече сведения относно езика на Александър Македонски и пълната липса на връзка между него и днешните говори в Македония вж. Вл. Георгиев. Езикът на траките. Гл. XI – Тракийски и македонски, С., 1977, с. 240-241.

преден, начален[193] и ВИЖЕ – *пет*[194], които съвпадат с древните български календарни думи АЛЕМ – *първи* и ВЕЧЕМ – *пети*, отразени в Именника на българските канове. А през десети век, когато долината на Булгар чай е влизала в някогашното Дейлемско царство, над талишите е царувала една древна династия, чиито царе са се наричали с имена като Кубра и Моштиж, сходни с нашите стари български имена.

Друга интересна особеност на талишкия език е споменатият корен ОНО – строя, от който се образува думата ОНОМОН – *управлявам, подреждам*, сходна с името на управляващия български клон – оногундурите Но наред с това при талишите се откриват и следи от името Вихтун, употребено в най-стария български летопис – Именника – като пояснение към името на главния български род Дуло. При талишите и до днес е запазен старинния епитет ВИХ – който значи *правилен, законен, благороден* и той произлиза от староперсийския епитет ВИХ и някога се е употребявал като название на древната персийска религия, наричана ВИХДЕН (буквално *правилната, законната вяра*).[195] В тази връзка може да се предположи, че името ВИХТУН е означавало *законният, поставеният от небето род* и не случайно в нашия летопис то е употребено като пояснение към името на царския род Дуло.

В талишкия език има следи и от древната българска дума ЕДФУ, записана от арабския книжовник Ел-Балхи през IX в. като българско название на Бога-Творец. Това е талишката дума ЕТЫБО, която се произнася като ЕТ^{Ъ}БО [196] и може би стои в някаква връзка с древната българска дума ЕДФУ.

Като добавим към това и отбелязаните по-горе граматични особености на талишкия език като членуването на съществителните с два вида членове "ЙО" и неударено "А", а също особения аналитичен строй на талишкия език (липсата на падежи), по-

[193] Толышэ-урусэ легэт, цит.съч., с. 27.
[194] Пак там, с. 46
[195] Пак там, с. 39
[196] Пак там, 272

лучава се цял спектър от граматични съвпадения, който свързва този език с древнобългарските надписи от нашата страна. Специфичните суфикси ШИ и СИ, характерни за прилагателните в древнобългарския език, отбелязани в надписите с гръцки букви, също са добре познати в талишкия език,[197] който днес се среща единствено сред талишите, а също се отнася и за умалителния суфикс ЧЕ и словообразувателния суфикс ЧИ, които се срещат паралелно както в древнобългарските надписи, така и в талишкия език.

Като цяло налице е цяла серия от ключови сходства. Но най-интересно е това, че повечето от споменатите граматични особености на езика край р. Булгар чай се откриват не само в древнобългарския език, но и в нашия днешен български език. Подобно на това, както талишите си служат с определителните членове ЙО и неударено А (ə), в днешния български език се среща масово краткият определителен член А и диалектният определителен член О, характерен най-вече за западна България. По всичко личи, че тези особени членни форми са се появили в отсам Дунава още със самото идване на древните българи, защото следи от подобно членуване се откриват в цяла редица стари имена на селища, като например ТАХТАЛО – крепост по времето на Крум (от иранската дума "тахтал" – *гълъб*) , СКРИНО - родно място на Иван Рилски, ВРОХОТ – *върхът* – местност в Самуилова България, а също КХУЙО и БОГО върху обковката на старинното Охридско Евангелие, разгледана по-горе. Особеният член О в тези ранни имена е близък аналог на талишкия член ЙО и е пренесен несъмнено от старите български земи край Кавказ.

Към това трябва да прибавим и сходството на местоимения, като например местоимението АЗ еднакво в талишкия и нашия език, но липсващо в повечето славянски езици. Или талишките форми МЕНЕ, МИ и МЕНЕКУ, еднакви с нашите думи МЕНЕ, МИ и МЕНЕКА. Същият спектър от форми се среща и при осетинците –като се почне от думата АЗ и се свърши с МӒН, МӒНЕ, МЕ и МИ, т. е. целият спектър от форми, характерен и за

[197] Вж. В. Бешевлиев. Първобългарски надписи, цит. изд., Показалци.

нашия език и дори рядкото местоимение НИЕ, което освен в нашия език се среща на изток единствено в осетинския език.[198]

Друга интересна особеност на днешния български език е изобилието на специфични предлози, съюзи и наречия, като например: ВЪРХУ, (диал. ВРЪЗ, ВЪЗ) КЪМ, ПРЕЗ, АМА – *но*, АКО, ТА, ПА, МАКАР, МИГАР, ДОЛУ, ГОРЕ, както и думите МА, МО, БЕ, ДЕ, КИ (няма ки), ЛЕЛЕ, ВАРЕ, ЦЪ, КУМА (иди) и мн.др., които не се срещат директно в славянските езици. Между тези думи особено съществена е думата АКО (произнасяна в народните говори и като КУ), с чиято помощ се образува цяло едно наклонение в днешната българска граматика – условното наклонение (например АКО ДОЙДА или "КУ ДОДА"). Установено е, че в нито един славянски език не се среща тази особеност, но откъде е дошла думата АКО, никой досега не е обяснил. Същевременно в памирските езици тази дума звучи като АК и АГАР[199], а в талишкия и осетинския език – като КУ, т.е. както в някои наши народни говори.[200]

Освен това в памирските езици масово се срещат и близки подобия на нашите думи ВЪРХУ, КЪМ, АМА, ТА и МАКАР, а в осетинския език са представени и специфичните наречия ДОЛЕ и ГОРЕ. Към това трябва да прибавим и следния знаменателен факт: почти всички особени наши роднински думи, които не са познати на славяните се срещат широко в споменатите източни езици – талишки, осетински и сродната с тях памирска група. В тези далечни източни краища имат свои близки подобия почти половината от нашите роднински понятия: БАЩА, ТАТКО, МАЙКА, БАТЕ, КАКА, ЧИЧО, СВАКО, СТРИНА, ЧИНА, ЛЕЛЯ, БУЛКА, ДЕДА – *голяма сестра*, ИЯ – *леля*, а също обръщенията БАЧО, БАЙ и др. А в тях се откриват и близки подобия на имената на повечето наши специфични народни облекла и инструменти, както и на цяла редица всекидневни наши думи като ХУБАВ,

---

[198] В. Миллер, цит. съч. Грамматический очерк.

[199] Русско-пушту-дари… с. 210.

[200] Миллер, цит. съч, 145

ЛОШ, КЪЩА, ПОТОН, ЗАХУТ (диал.), КУЧЕ, КЪШЕЙ, КЪС, ХРАНА, РУЧОК, ЌЪРТЯ, БЪРКАМ, БЪХТЯ СЕ и мн. др.[201]

Интересен е и следният детайл. В нашия език дивите растения се наричат често с епитета "кучо" или "кучешко" – например КУЧО ГРОЗДЕ – *диво грозде*, КУЧА ГЪБА, КУЧЕШКА ПЕЧУРКА – *отровна гъба*, КУЧА ТЕМЕНУГА – *дива теменужка*, КУЧЕШКА ЛОЗА – *дива американска лоза* , КУЧЕШКА ДЪВКА – *синя млечка*, КУЧИ ДРЯН – *чер дрян*, КУЧЕШКИ ЗДРАВЕЦ – *див планински здравец* и др.[202] А абсолютно същата особеност се открива и в талишкия език, където дивите растения и животни се наричат с епитета КУДЖ, от който се образуват изрази като КУДЖ АНГЫ – *диво грозде*, КУДЖ КАХ – *дива патица* и др.[203] Налице е един и същ семантичен модел, който едва ли би могъл да възникне случайно.

В заключение по-долу е приведена една специална таблица, в която са отразени главните неславянски граматични особености на българския език и техните най-близки подобия в езиците от иранската група – талишки и др.

Таблица 6.

Произход на неславянските граматични елементи в българския език

Граматична особеност	**Аналози в талишки и осетински език**	**Други**
Членове за мъжки род: Непълни: А, О Пълен: ЪТ	**ə**, ЙО	ЬТ – ишкашимски
Безпадежни форми с предлога НА	Н- тал	НА – мунджански, NOY – ишкашимски
Мн.ч. с окончание ТА: (дървета, полета и др)	ТА: -druveta (осет)	ТЕ- язгулямски

[201] За по-подробни сведения относно тези особени роднински и други думи вж. "Кои сме ние българите", С., Галик, 2000.

[202] Български етимологичен речник, София, БАН, 1982 Свезка XXI, с. 168-169.

[203] Толыше, 105

Лични местоимения: НИЕ, НИ, ТОЙ, ТЯ	NEA, NI – осет.	DAI, DA – той, тя – пушт.
Изолирано спрежение на личните местоимения	МЕНЕ МЕ МИ и др. – тал, осет.	
Особени форми – ази, тизе, менека, тизека	МЕНЕ-КУ – тал.	AZI – ишк. 52
Мин. св. вр. 3 л. ед. ч. на Е – дойде, взе, виде	винде (видя) – тал.	
Бъдеще – ЩЕ		ШАТ – дард.
Умалителни с окончание ЧЕ и ЛЕ – конче, петле	ЧЕ, ЛЕ – тал. "бойле" – братле,	
Притежателни форми с окончание И: бори-таркан, Цари-град, кучи трън	И – тал., осет.	
Прилагателни на ШИ, СИ – алхаси, хумши	СИ, ШИ – тал.	детиши – диал (детски) вж. поп Минчо Кънчев, "Видрица"
Изолиран звателен падеж О, Е.	О, Е – Мариаме – тал. Дударо – осет.	
Прилагателни на ЕН – дървен и др:	ИН – гал., осет.	
Прилагателни на АВ – хубав, лошав.	осет.	
Условно наклонение на АКО и КУ	КУ- осет	ИКО –ишкашимски, АК – кати /дард/
Особени предлози и съюзи: МАКАР, МИГАР	МИГЕР – осет	MAGAM – ишк., МАКАР. мундж.
Частици: ХА- да, добре! ХО – да	ХО- осет. ХА- тал.	ХО – пушту, OW – язгулямски 115

От тази доста обширна граматична и лексикална равносметка изпъква ясно и неопровержимо един кардинален факт. ***Оказва се, че най-специфичните и оригинални черти на днешния български език произхождат от една древна източна граматична система, в която са отсъствали падежни форми освен звателния падеж и в която главна роля са играели ана-***

литичните предложни конструкции, образувани с помощта на предлози, които твърде много напомнят съвременните български предлози. Известно е също и кой народ е донесъл в нашите земи всички тези особени граматични форми, които не се срещат в славянските езици. Разчетените по-горе древнобългарски надписи категорично показват, че цялото това особено граматично своеобразие и богатство е наследено не от някой мистичен и непознат народ, нито пък е възникнало чрез развитието на славянската граматика, а е било пренесено от създателите на нашата държава – преселилите се откъм полите на Кавказ древни българи на Аспарух.

Чрез дешифрирането на древнобългарската писменост стана възможно да се разгадае една от най-сложните загадки на нашата история – загадката, свързана с възникването на съвременния български език. Установено беше, че там, където са живели древните българи преди много векове, се говори и до днес език от същия аналитичен и безпадежен тип като този в нашата страна. А следователно в специфичната граматика на нашия език са отразени черти, присъщи на езика, донесен от създателите на нашата държава – българите на Аспарух. Тази специфична и поопростена безпадежна граматика се е наложила над донесената от славяните падежна система и се е запазила чак до наши дни. Ето защо съвършено наивно звучи вече разпространената доскоро теория, че езикът на древните българи е изчезнал, поради тяхното бързо претопяване в славянското море.

Оставените от нашите преки български предци старинни надписи показват недвусмислено, че колкото и интензивни да са били контактите на древните българи със славяните, в крайна сметка в българската държава се е наложила граматиката на безпадежния български език, а не тази на славянския език. И дори днес аналитичният строй на древния български език звучи във всички балкански райони, обединени някога от древните българи и все още свързва в единно цяло всички стари български земи. Той звучи не само в Мизия, Тракия и Македония, но дори в част от Албания и напомня за себе си в откъснатия през миналия век Моравски край.

След всичко това се налага един краен и окончателен извод – изводът, че независимо от това дали някой съзнава това, ***ние българите дори до днес говорим твърде стар и особен по строеж език, който носи редица преки черти от езика на нашите древни български предци.*** Словесното богатство на този език се е развивало и променяло през вековете, включвайки един значителен пласт от славянски думи, но неговата аналитична граматика, наследена от древнобългарския език, е останала почти неизменна и ***чрез това ние дори до днес можем да кажем, че сме преки наследници на нашите древни български предци.***

Ако някой древен българин би могъл да възкръсне и да се вслуша в езика, който говорим днес, той положително няма да може да разбере голяма част от проникналите в него славянски думи, тъй като повечето от тях не се срещат в земите, обитавани от българите преди идването им на Балканския полуостров. Но въпреки това той прекрасно ще се ориентира в граматиката на нашия език, защото ще познае в нея своята собствена граматика – формите, с които си е служил преди много векове. А наред с това същият древен българин прекрасно ще разбере и голяма част от нашите роднински думи. Защото повечето от тях се срещат на изток в старите български земи. При това освен посочените вече специфични и непознати на други европейски народи думи като БАТЕ, КАКА, ЧИЧО, в същите източни земи се срещат и понятия като ДУШТАР – *дъщеря*, ЖЕН – *жена*, МОНЖ – *мъж*, БРА – *брат* и мн. др. Ще разбере нашият древен българин и названията на повечето наши народни облекла и инструменти, защото думи като ГАЙДА и КАВАЛ и до днес се срещат в старите български земи. И дори понятия като ЮНАК, ХЪШ, ЛЕВЕНТ, ХУБОСТ, ЛОШОТИЯ, а също ХРАНА, БРАШНО, ПАЛЕШНИК, ЧУК, КОЛЕЛО ще му бъдат добре познати, защото на изток, откъдето са дошли древните българи, необикновените мъже се наричат с думата ЙОНАК, която значи *единствен*, а също ХЪШ и ЛАВАНТ, а наред с това се срещат и думи като ХАРИНАХ – *храна*,

БРАШ – *брашно*, ЧУК- *чук*, ПАЛУ – *палешник*, ХУБИ – *хубост* и мн. др.[204]

Интересно е също, че дори причината, поради която в нашия език най-важното благо на света се нарича не със славянската дума ЖИЗНЬ, а с особената дума ЖИВОТ ще е напълно разбираемо за нашия древен българин. Защото далеч на изток в земите на древната Балхара животът се е наричал ЖИВОНД[205], а в земите на талишите край древната българска река Булгар чай той се нарича и до днес ЖИМОН.[206]

Оказва се, че противно на странната измислица, че езикът на древните българи е изчезнал без следа, ние днешните българи и до днес си служим с доста много думи, които с лекота биха разбрали нашите древни предци – българите на Аспарух. Защото подобия на тези наши особени думи се откриват точно в онези райони на изтока, който и до днес носят български имена като Балх и Балгар в Памир и Хиндукуш и Булгар чай на изток от Кавказ. При това навсякъде в тези райони с български имена се откриват следи от едни и същи наши български думи и понятия. Истината за древните българи и за това, което сме наследили от тях, е скрита в тези стари български райони на Изтока, но поради насажданата дълго време заблуда, че древните българи са били някаква малобройна тюркска или хунска орда, изчезнала наскоро след основаването на България, ние сме пропуснали да се насочим към най-съкровените и най-автентични места, в които можем да открием следите на нашите преки български предци и затова твърде много сме закъснели да обясним на самите себе си своята специфична и твърде древна българска същност. Реалният простор за изследване на историята на нашия език и народ се разкрива едва сега,

---

[204] За по–подробни сведения за думите ХАРИНАХ и ЙОНАК вж. Миллер, цит.съч, с. 167, 183, а за останалите думи останалите Толышэ-урусэ лугэт, 270-333 и А. Грюнберг, Мунджанский язык, 310-387, а също подробната справка в П. Добрев. "Кои сме ние българите", цит. съч. и П. Добрев. "История, разпъната на кръст", С., 1998, част I, раздел I.

[205] Руско-пушту-дари словарь. М., 1983, с. 214-215.

[206] Толышэ, цит. изд., 280.

когато най-после са разчетени руническите надписи и чрез тях са открити най-близките роднини на Аспаруховите българи по света.

И дано към далечните обетовани и все още неопознати български краища да се насочат повече жадни за знания и незамърсени от политически страсти и спекулации изследователи. Това най-после ще изведе на здрава и чиста почва цялото наше бавно прохождащо и заразено от множество погрешни илюзии народознание.

Глава дванадесета

КРАЯТ НА ЕДНА ГОЛЯМА ЗАГАДКА *(ЗАЩО БОРИС Е ПРИЕЛ СЛАВЯНСКИТЕ ЦЪРКОВНИ КНИГИ)*

По-горе видяхме, че почти всички особени букви в кирилската азбука, които нямат подобия в гръцката писменост, съвпадат със старинни български рунически знаци. В този особен кръг влизат както буквите Б, Ж, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ и Ь, така и изчезналите вече букви Е-двойно, ЕН и ОН. Това вече само по себе си е достатъчно, за да ни подскаже защо предназначената за моравските славяни писменост е намерила добър прием в България не само сред славянските племена, но и сред древните българи на Борис – в нея старите български родове са виждали очевидно нещо близко и познато за тях и дори пряко продължение на своите собствени писмени традиции. За разлика от териториите, населени със славяни, където азбуката на Кирил и Методий е трябвало да прониква като нещо съвършено ново и вероятно по тази причина сравнително бързо е била изтласкана от войнственото немско духовенство, в българските земи тя е намерила една далеч по-благодатна почва за утвърждаване, поради нейната частична близост с по-старото руническо писмо.

За по-просветените българи от племето на Аспарух вероятно не е било особен проблем да преминат от своята стара писменост на новата кирилска азбука, съдържаща множество добре познати им знаци. А това позволява да си обясним на какво се

дължи охотата, с която тази азбука е била приета от Борис и нейното необикновено бързо разпространение във всички български земи. Станало е така, че ранните писмени традиции на древните българи са се оказали един изключително благотворен фактор както за създаването на самата кирилска писменост, така и за нейното широко утвърждаване в нашата държава.

По-труден за решаване е друг въпрос – защо заедно с новата писменост древните българи са приели и църковните книги, създадени не на техния език, а на езика на българските славяни. Един от възможните отговори е, че поради благословията, която някога папата е дал на славянските църковни книги, новопокръстените българи са били изправени пред дилемата: или да въведат утвърденото от Рим славянско писмо, или да въведат в своите храмове езика на техния непримирим и безпощаден враг – Византийската империя. При тези условия везните са наклонили в полза на славянските църковни книги и тяхното въвеждане в българското богослужение постепенно е изтласкало от употребата старата българска руническа писменост. Но ако се съди от разгледаните по-горе рунически надписи, оставени от древните българи в църквите на Мурфатлар, имало е и известен исторически период, през който двете азбуки – старата и новата - са се използвали успоредно за църковни цели.

За да си обясним, защо все пак с течение на времето старите български молитви и други свещени текстове са били забравени и навсякъде са се наложили славянските църковни книги, нужно е да се вгледаме в някои незабелязани досега особености на древнобългарския език, които изпъкнаха едва напоследък, когато бяха открити най-близките роднини на древните българи.

Особеност на езиците на повечето народи от този кръг и по специално на талишкия и памирските езици, отбелязана вече от нас е, че в тях липсват падежи (с изключение на падежите при личните местоимения и звателния падеж, както това е и в нашия български език). По своя най-общ граматичен модел днешният наш език изцяло съвпада с езиците в споменатите стари български райони на Изтока и определено се отличава от общия славянски модел. Древните българи несъмнено са донесли със себе си точно

този езиков модел, а това показва, че по времето, когато в България са се появили първите славянски книги, в нея са съществували редом един с друг два различни в граматично отношение езика – древният безпадежен български език и езикът на българските славяни. Към това трябва да се прибави обаче и още нещо: макар в граматично отношение древният български език да е бил силно различен от славянския, в речниково отношение между тях е имало доста много допирни точки. Защото, ако погледнем към езиците, които днес се говорят в най-старите български земи на света, ще открием, че в тях има цяла редица коренни думи, сходни с тези, които се срещат в славянските езици. Към тези общи за народите от древнобългарския кръг и славяните понятия принадлежат следните образци, открити от мен при проучването на талишкия и осетннски език и памирските езици: ЖИВ – *жив*, ЖИВОНД – *живот*, МЪРТ – *мъртъв*, ЗИМ – *зима, сняг*, СТУ – *студ*, ТОП – *топъл*, СУШ – *сух*, БРА – *брат*, СУС – *сестра*, ДОХТАР – *дъщеря*, ЖЕН – *жена*, МЪЖ , а също "моч, монж" – *мъж* , ЗИЙ - *син, момче*, БА – *баба*, ШИН – *син цвят*, ЖЪРД – *жълт*, ПЪР – *пълен*, ВЪРК – *вълк*, ПАНД (и понд) – *път*, ПИЙ – *пия*, ДА – *давам* ВИНДЕ – *виждам*; БРАШ – *брашно*, ВЪТ – *вътък* и др.

Общото за този вид думи е, че макар да са от източен произход, те стоят твърде близко както до днешните наши български думи, така и до думите, характерни за славянските езици.

Тази особеност – наличието на общи думи между техния източен език и този на славяните – очевидно добре е била известна на нашите древни български предци. И затова, когато е трябвало да избират на кой от официално признатите от църквата езици трябва да отдадат своето предпочитание, те са избрали по-познатия за тях език – езикът на българските славяни, тъй като на този избор явно се е гледало като на най-малкия и най-благоприятен в създадената сложна ситуация компромис.

А това позволява да си обясним най-голямата мистификация в ранната българска история – причината, поради която българският кан Борис е въвел като богослужебен език, езика на българските славяни. Причината за това е, че двата народа не са били толкова диаметрално различни един от друг, както си

представяха привържениците на неточната тюркска и хунска теория. Те са имали редица допирни точки помежду си и това ясно личи от особеностите на езиците, които се говорят в най-старите български земи.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Целта на тази книга беше да се опишат и разтълкуват два огромни фонда от исторически реликви. **Първият фонд** съставляват стотиците и дори хиляди единични знаци, с които са белязани стените на старите български крепости и множество други обекти и предмети, открити навсякъде в България. **Вторият фонд** съставляват многобройните кратки и по-дълги рунически надписи, оставени от древните българи, но неразтълкувани досега.

Установено беше, че необикновеното изобилие на отделни изолирани знаци в ранните български земи се дължи на това, че тези единични знаци са изпълнявали най-различни функции в живота на ранна България – едни са били свещени символи, други са служили като гербове на старите български родове, трети са играели ролята на занаятчийски маркировки, а четвърти – на знаци за собственост, нанасяни от купувачите на занаятчийските изделия. Направените тук проучвания показват, че само към първия вид принадлежат общо над 400 находки на единични знаци в ранна България, а към втория вид – над 500 единични находки, което позволява вече да си обясним произхода и смисъла на голяма част от откритите знаци.

Установено беше също за първи път, че ранните българи от Плиска са имали своя писменост – един извод, който зрееше отдавна в науката, но от дълго време оставаше неподкрепен с решаващи доказателства.

След изясняването на този проблем беше разчетена еднозначно и самата руническа писменост и с това беше завършена започната още преди 15 години работа, първите наченки от която са публикувани в "Каменната книга на прабългарите" С., Проксима, 1992 г. и "Universum Protobulgaricum", NY, 1996.

В резултат от целия този дълъг и труден процес в крайна сметка бяха разчетени и преведени всички неразтълкувани досега надписи, оставени от древните българи на тяхната особена писменост, включително и една изключително ценна находка – кръстът надписан с древнобългарски рунически текст.

Като цяло се оказа, че древнобългарската руническа писменост е имала като свои предшественици руническите писмености от земите на Старата Велика България, които на свой ред са имали връзка с една от най-древните кавказки писмености – иберийското писмо. Но най-интересното явление, което изпъкна в процеса на работата над тази книга е, че ***цяла серия от стари български рунически знаци съвпада по своята форма и произношение, а също дори по названието на буквите, със създадената в значително по-късно време азбука на св. св. Кирил и Методий. Почти всички особени негръцки букви в кирилската азбука се оказаха еднакви по форма със стари български рунически образци.*** Любопитно беше също да се установи, че дори названията на такива букви като ФРЪТЪ, ЮС, ША и ЕР съвпадат със стари източни думи, запазени и до днес в земите съседни с някогашната Стара Велика България. Ето защо дори от самите названия на тези букви се вижда, че те не са възникнали като славянски писмени знаци, а като стари български писмени знаци, пренесени впоследствие и на славянска почва.

Ако някой досега се е съмнявал в това, че древните българи са имали своя писменост, то сега, когато вече нагледно е доказана както древността на старата българска руническа писменост, така и нейното многостранно отражение върху кирилицата, вероятно и самият Тома Неверни ще се зареди със солидно доверие и съгласие по този въпрос.

След разчитането на старите рунически надписи изпъкна и още един важен извод. Оказа се, че езикът, на който са говорили древните българи, не е бил от тюркски или монголски произход, както дълго време по инерция предполагаше науката. Установено беше, че най-близките роднини на Аспаруховите българи са били народите от иранския езиков кръг, а това още веднъж потвърди направените вече констатации в предишните ни епиграфски про-

учвания. че по своя характер древнобългарският език е стоял най-близко до езика на талишите, аланите и памирските народи.[207] Този извод потвърди още веднъж заключенията, до които ни доведоха проучените в предишните ни книги древнобългарски надписи. Но най-интересното, което изпъкна по тази линия на проучване е, че почти всички редки особености, с които се отличава нашият език в граматично отношение, като членуването на съществителните имена и аналитичния безпадежен строй се срещат на изток точно сред онези народи, чиито езици стоят най-близко до езика на Аспаруховите българи и особено сред талишите и някои памирски народи като мунджанците и ишкашимците. Оказа се, че най-важните особености на днешния български език не са възникнали по пътя на еволюцията на славянската граматика, а са наследени от езика на нашите преки български предци. ***Ето защо, неточно е да се мисли, че древните българи са изчезнали – техният глас звучи и до днес в множество наши думи и особено в начина, по който ние строим мислите и изреченията в нашия език.***

Идвайки като народ със своя особена знакова символика и оригинална писменост, древните българи са оставили следи от себе си в един изключително широк географски периметър на Балканския полуостров. Най-ранните следи от техните специфични родови знаци и руническа писменост се откриват в западните части на Балканския полуостров, в пълно съгласие с множеството изкуствено премълчавани исторически летописи (византийски, унгарски и български) от които личи, ***че първото голямо българско преселение е станало откъм Видин два века преди Аспарух и е довело още в оня ранен период до трайното настаняване на българите в Охридския край.*** Като пряко потвърждение на тези многобройни сведения идват и неотдавна откритите в Охрид старинни абецедари, в които между кирилските букви са вписани множество древни български рунически знаци. А още по-ярко потвърждение е откритият в Шудиково в басейна на р. Лин (Черна гора) голям дялан камък, върху който е нанесена цяла серия от

[207] Вж. П. Добрев. Каменната книга на древните българи. С., Проксима, 1992 и П. Добрев, М. Добрева. Древнобългарска епиграфика. С., 2001.

свещени български знаци, датиращи от шести или началото на седми век.

Както данните в тази книга, така и предхождащите изследвания на редица учени, между които специално трябва да се отбележи капиталният труд на Л. Дончева-Петкова със съдържащия се в него каталог *(вж. по-горе)*, показват недвусмислено и категорично, че ***географската територия, върху която са открити изобилни находки от древни български знаци се простира в един обширен район от Черно море до Охрид и от днешна Северна Гърция до Трансилвания, преминавайки през значителна част от днешна Влахия и Мунтения. Сравнението на тази територия с днешните земи, в които звучи българска реч, трябва да ни служи за поука, защото главната болест, която смалява държавите и липсата на сплотеност. По това колко пъти е намаляла територията, белязана със стари български знаци, можем да съдим колко пъти е отслабнал българският дух. Ето защо старите знаци оставени върху множество древни български светини, включително и върху саркофага на Крум, гледат към нас като големи безмълвни въпросителни и чакат кога най-после ще се възродим. И кога най-после нашите чевръсти приватизатори на чужди идеи и амбулантни учебникари ще се научат да преписват началото на българската история не от чужди модели и образци, а от начертаните с желязо върху камък слова, оставени ни от нашите древни предци преди много векове.***

ПОСЛЕСЛОВ

(за две ключови научни открития и още нещо)

"Птиците се познават по гласа,
а човеците - по мисълта."
П. Берон

Неотдавна на един голям научен форум - "Втория международен колоквиум по изследване на Хазария", проведен в гр. Корольов край Москва (4-7. II. 2002 г.), беше изнесен доклад, в който авторът гл. ас. Цветелин Степанов изложи като свое най-ново постижение следната теза: "Аз не съм съгласен с превода на българската титла "КАНАСУБИГИ" като "ХАН-БЕК НА ВОЙСКАТА" и вместо това предлагам превода "ХАН ОТ БОГА (НЕБЕТО) - от санскритската дума СУБАГА (благословен)." Тази съществена теза той е развил по-подробно и в своята статия в сп. Early Medieval Europe, 2001, №1, p.p. 1-19, по повод на което не е излишен един малък коментар:

1. Изразената в тези материали идея повтаря до най-малки подробности моето собствено виждане за смисъла на най-високата българска титла, развито преди 11 години в следния вид: "Някои учени виждат в споменатото звание комбинация от тюркските думи ХАН и БЕГ и предлагат то да се чете като "кана-су-беги", което значело "хан-бег на войската". Но досега не са известни тюркски народи, които да са наричали своите върховни предводители едновременно и ханове, и бегове. Защото званието ХАН е много по-голямо от БЕГ и няма защо след като един владетел се е нарекъл ХАН, той да снижава и до равнището на БЕГ.

Неточността на това обяснение проличава и от това, че в онези редки случаи, когато прабългарите са се опитвали да изразят на гръцки език своята върховна титла, те са я превеждали с гръцкия израз ЕК ΘΕΟΥ ΑΡΧΟΝΤΟΣ, който значи ОТ БОГА ВЛАДЕТЕЛ, но никога не са я превеждали като "ВЛАДЕТЕЛ - НАЧАЛНИК НА ВОЙСКАТА". Ясно е, че смисълът, който са

влагали българите в тази титла е, че техният владетел е бил богопомазан, поставен да управлява от Бога."[208]

Налице е пълно съвпадение по всички пунктове на предложения от Цв. Степанов нов превод на титлата на българските канове и цитираната моя книга, но струва ми се, че освен санскритската дума СУБАГА, посочена някога и от мен, пряко отношение към тази титла има и талишката и гилянска дума СУВ – слънчева светлина – едно особено източно понятие, от което се образува производната генитивна форма СУВИГИ - "от Слънцето" (букв. "от слънчевата светлина"). В предидущото изложение многократно се убедихме, че главният Бог на древните българи е било Слънцето, на когото са посветени стотици свещени символи в нашата страна (вж. по-горе раздел I) . Ето защо струва ми се, че зад втората част на висшето българско звание се крие древният български Слънчев бог, а следователно изразът, записан с гръцки букви като ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΙ, означава не "Кан, поставен от Небето", а Кан, поставен от Слънцето" – пратеник на Слънчевия Бог. От санскритската дума СУБАГА трудно може да се изведе втората част на българската титла, защото индоиранската гласна **А** не се редуцира в **И**, но от талишката и гилянска дума СУВ се получава без затруднения епитетът СУВИГИ.[209]

По-нататък в същия доклад се оповестява и още едно важно откритие. "Аз също представих – пише авторът – най-новата хипотеза в България, издигната преди няколко месеца от А. Хофарт по отношение на хронологията на древните български владетели, споменати в "Именника на българските канове"... Датите на първите пет владетели са както следва: Авитохол – 165-465; Ирник – 465-515; Кубрат – 617-677; Безмер (Бат-Баян) –677-680. Ясно е – завършва Цв. Степанов – че Авитохол няма нищо общо с Атила."

---

[208] За повече подробности вж. П. Добрев. Прабългарите. Произход, език, култура – нов прочит, раздел 3-4, озаглавен: "Още веднъж за прабългарската титла ΚΑΝΑΣΥΒΙΓΙ", с. 187-190.

[209] Вж. Толышэ-урусэ лугет, цит. изд. 282 и Гилянско-русский словарь. М., 1982, с. 221.

Откритието, за което се съобщава, е несъмнено твърде съществено, но при неговото експониране е допусната за съжаление една трудно обяснима неточност. Уточняването на годините на възцаряване на споменатите владетели, включително и на двамата легендарни родоначалници Авитохол и Ирник беше извършено не през последните месеци, а още в 1998 г. в книгата "Царственик", публикувана от издателство "Иван Вазов".[210] Там е оповестена за първи път цялата нова хронология, която се представя в този доклад и затова още през 1999 г. някои добре информирани историци, между които и прекият ръководител на гл. ас. Степанов, проф. Георги Бакалов започнаха да цитират като дата на възцаряване на Авитохол годината 165 г. А споменатият А. Хофарт, чиято книга "Изгубените кодове" наистина се появи преди няколко месеца, както пише в доклада, е откривател не на самата нова хронология, а на още един начин за доказване на нейната точност, подкрепящ изцяло направените от мен в 1998 г. изчисления.

Така или иначе, похвално е, че млади хора като Цв. Степанов считат за най-важни придобивки на българската историческа наука споменатите две открития – новият по-правилен прочит на титлата на българските канове и уточняването на годините на възцаряване на най-древните български владетели в Европа. Но би било още по-отрадно, ако младото поколение в науката осъзнае, че не по-малко важно от тях е и откриването на надписите, оставени на древния език на Кубрат и Аспарух, защото те са според мен най-важният прозорец към нашето далечно минало.

[210] П. Добрев. "Царственик на българското достолепие" С., 1998.

ПРИЛОЖЕНИЯ

Фигура 1.

Фигура 2.

Фигура 3а.

Фигура 3б.

Фигура 3в.

Фигура 4а.

Фигура 4б.

Фигура 5а.

Фигура 5б.

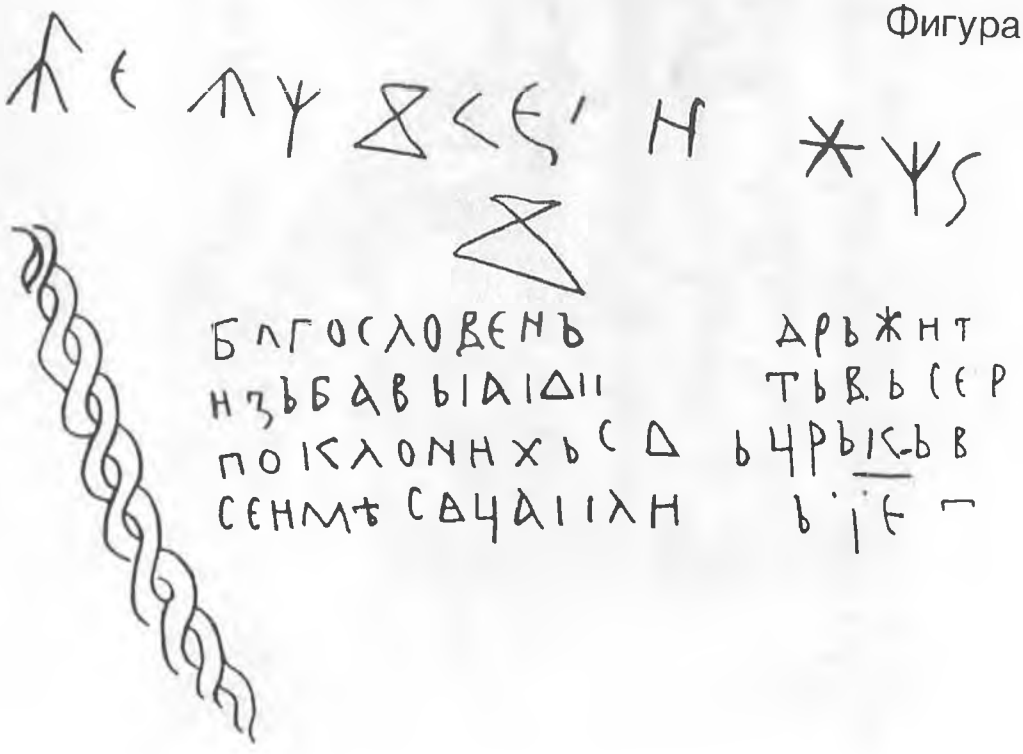

Фигура 6.

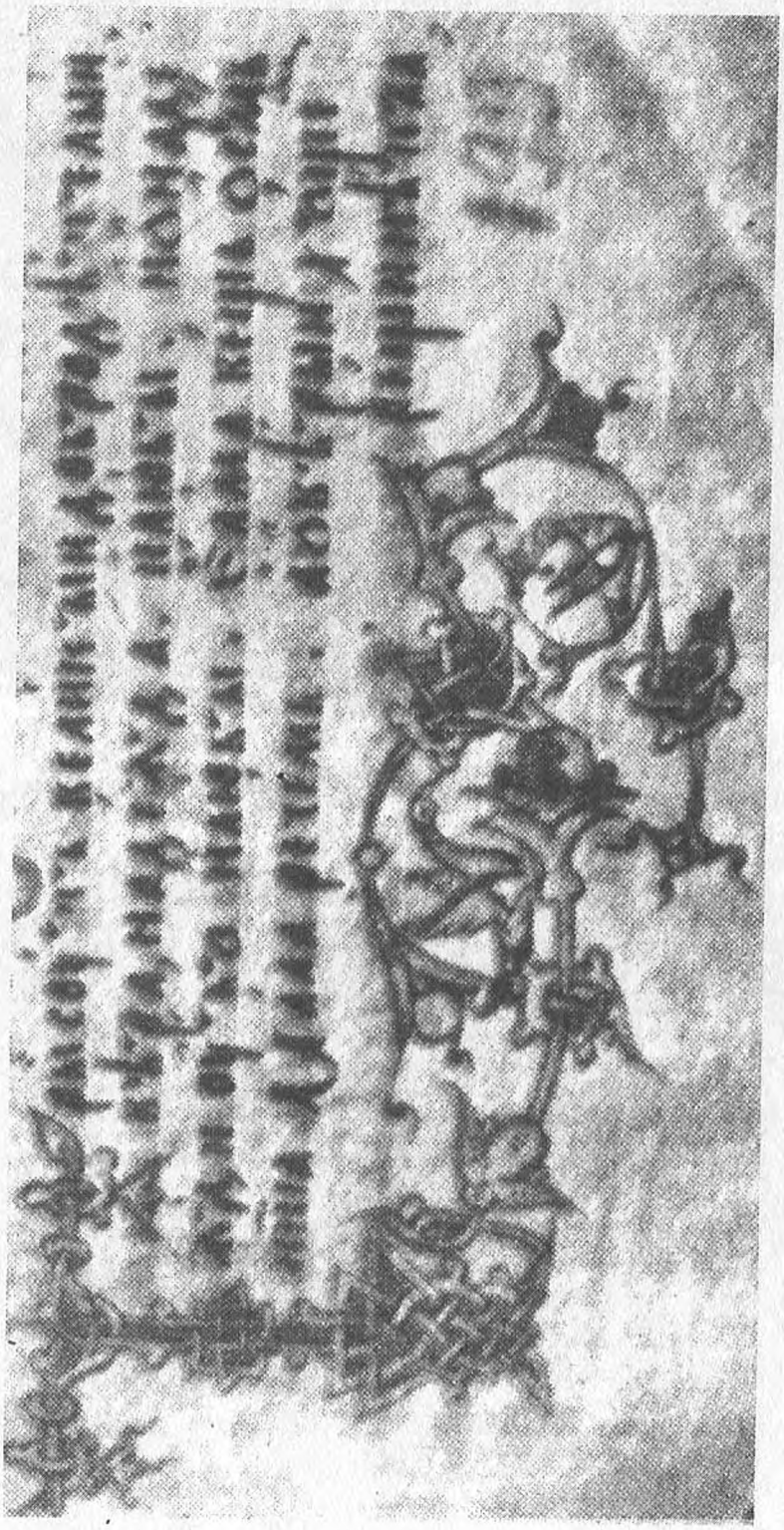

Фигура 7.

Фигура 8.

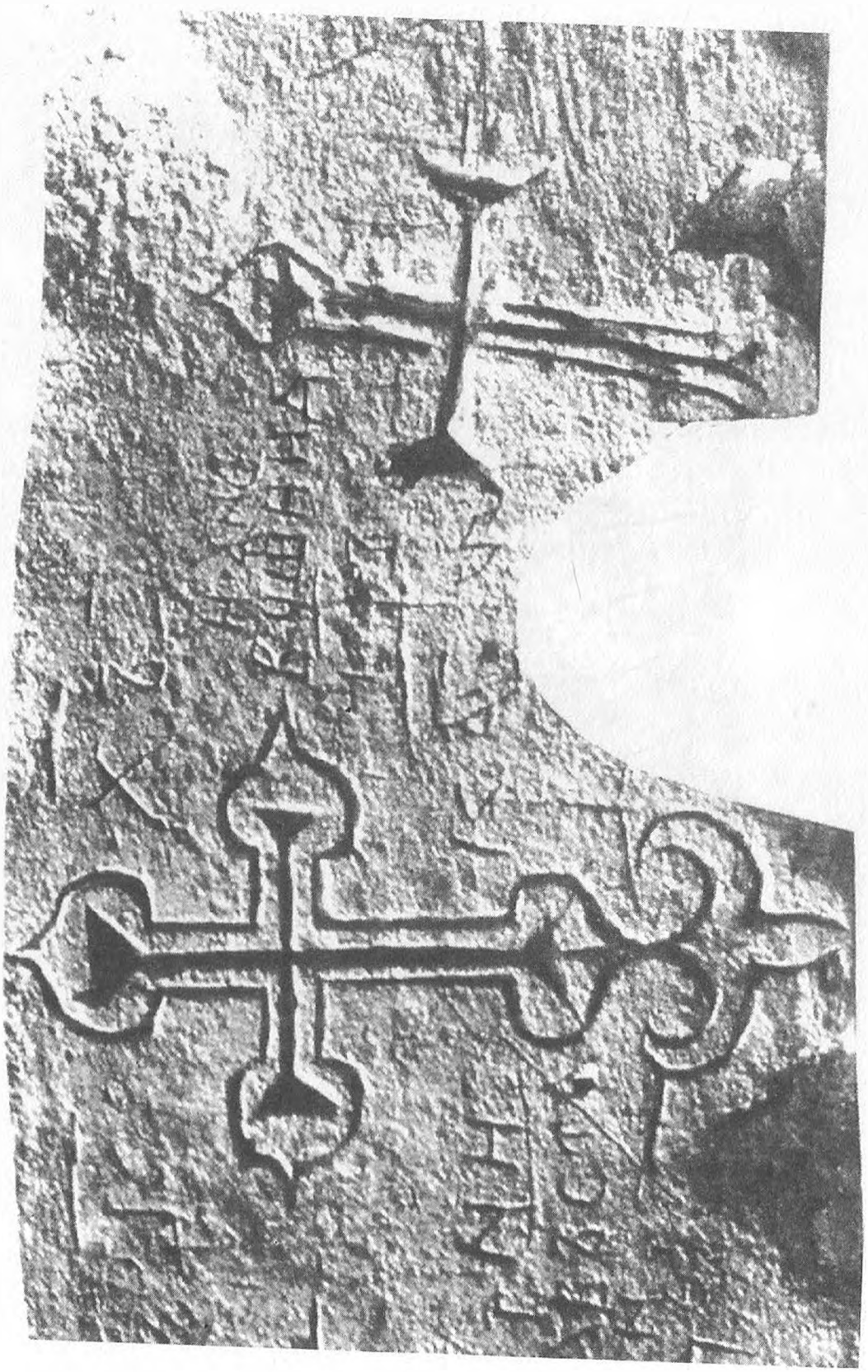

Фигура 9а.

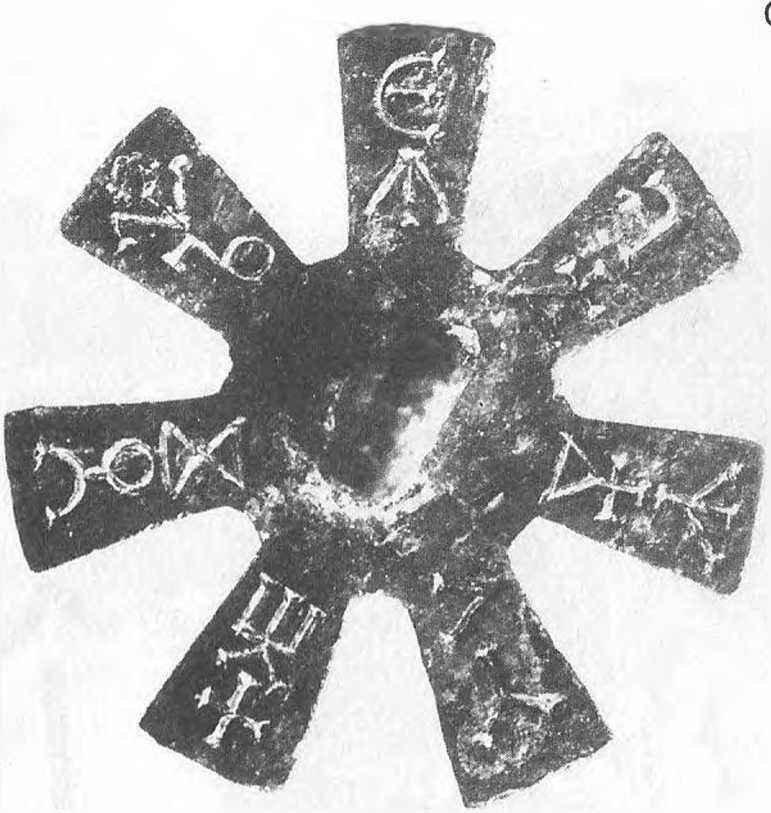

Фигура 9б.

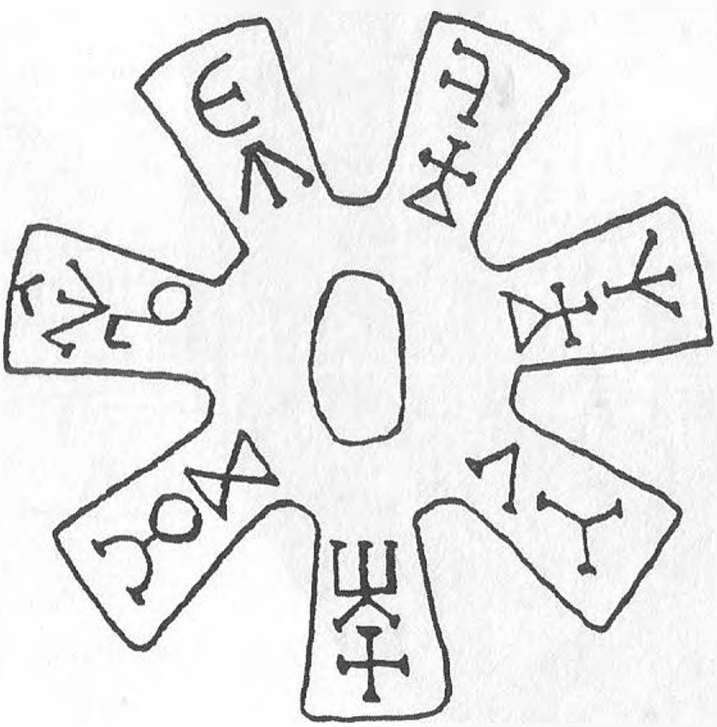

Фигура 10а.

Фигура 10б.

Фигура 11а.

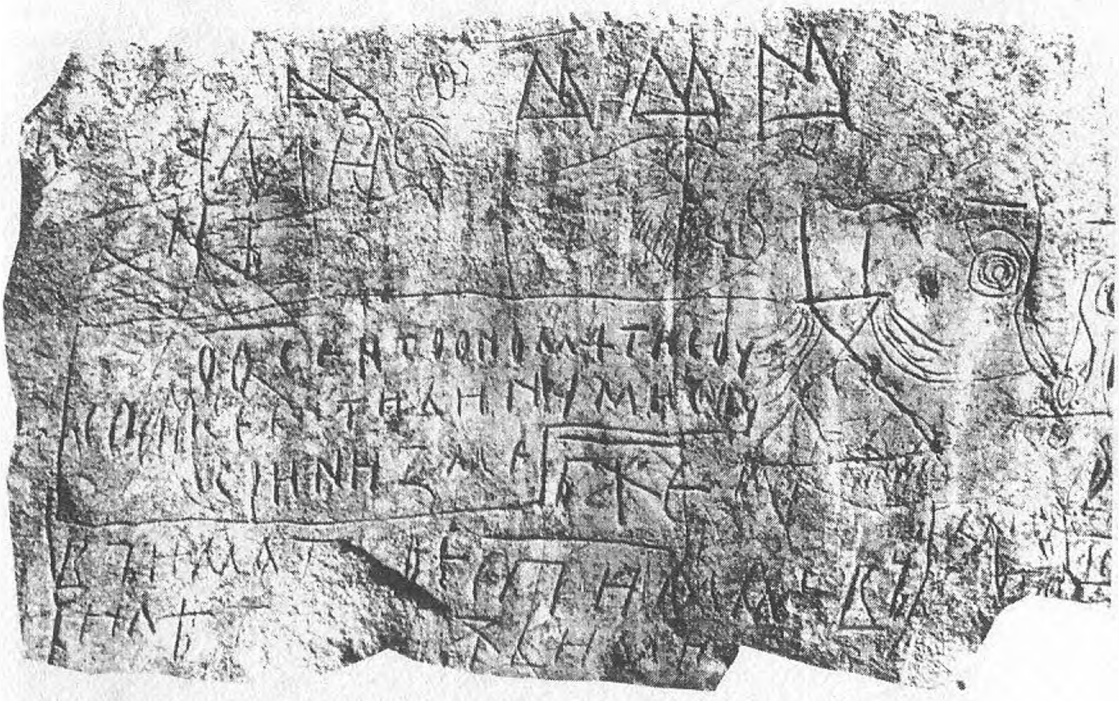

Фигура 11б.

Фигура 12а.

Фигура 12б.

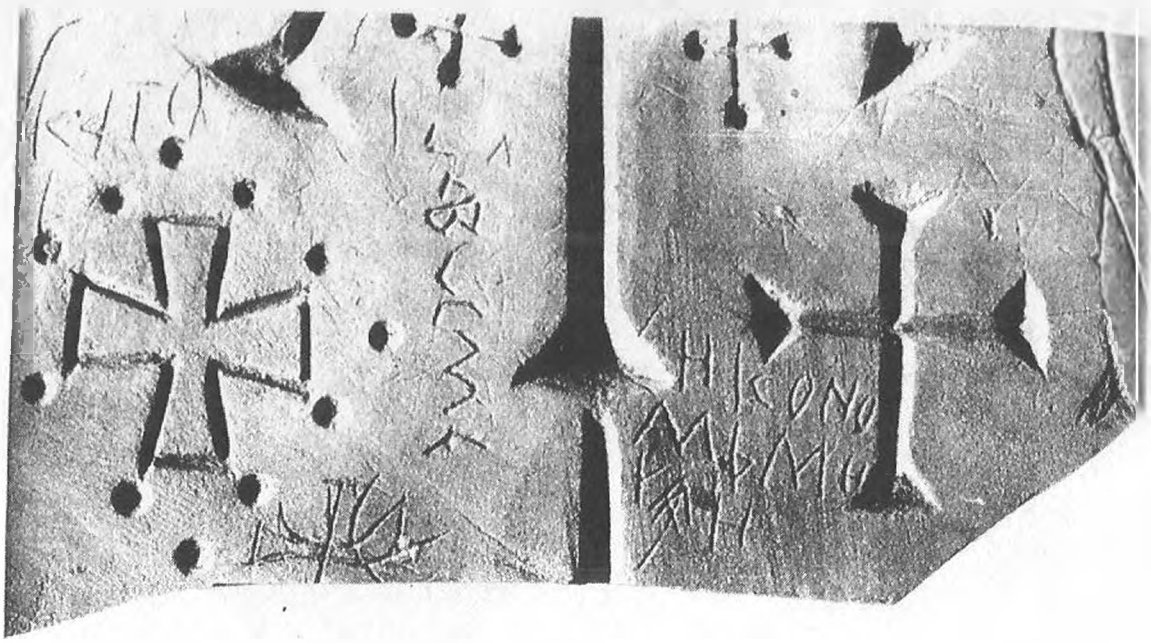

Фигура 13.

Фигура 14.

Фигура 15а.

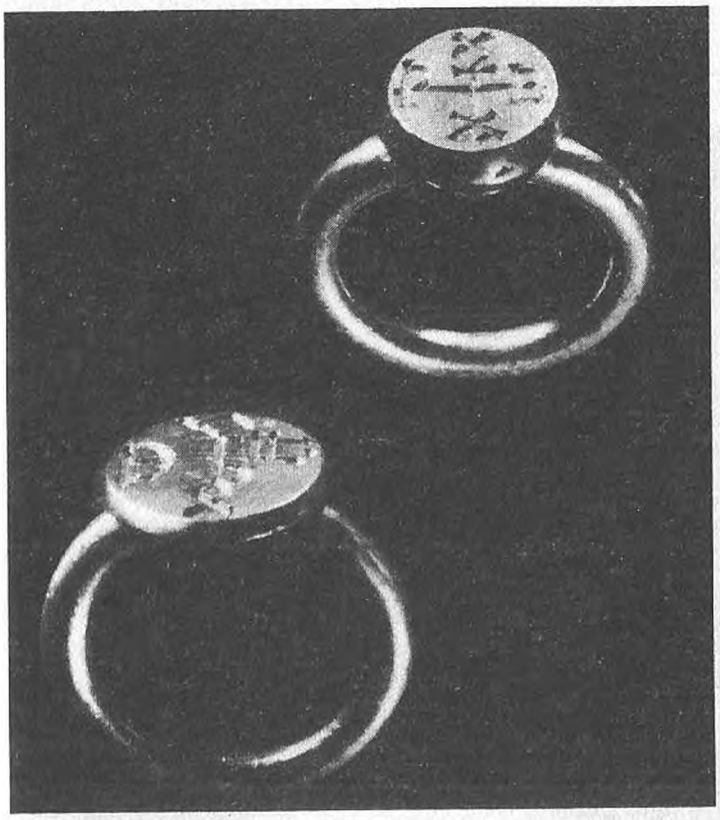

Фигура 15б.

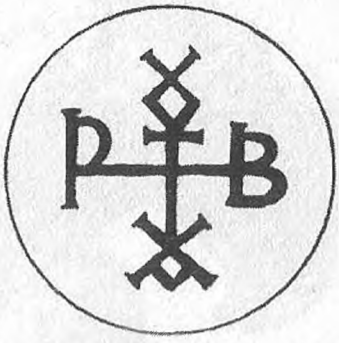

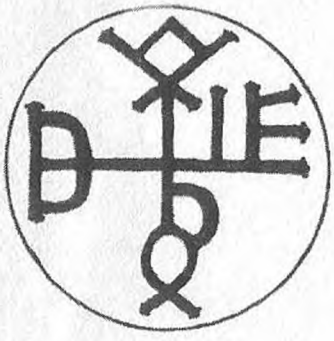

Фигура 15в.

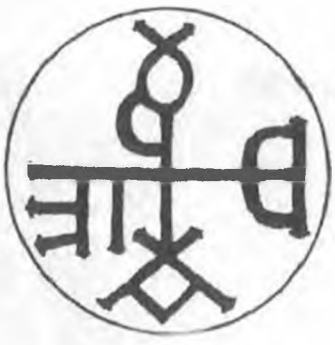

Фигура 16а.

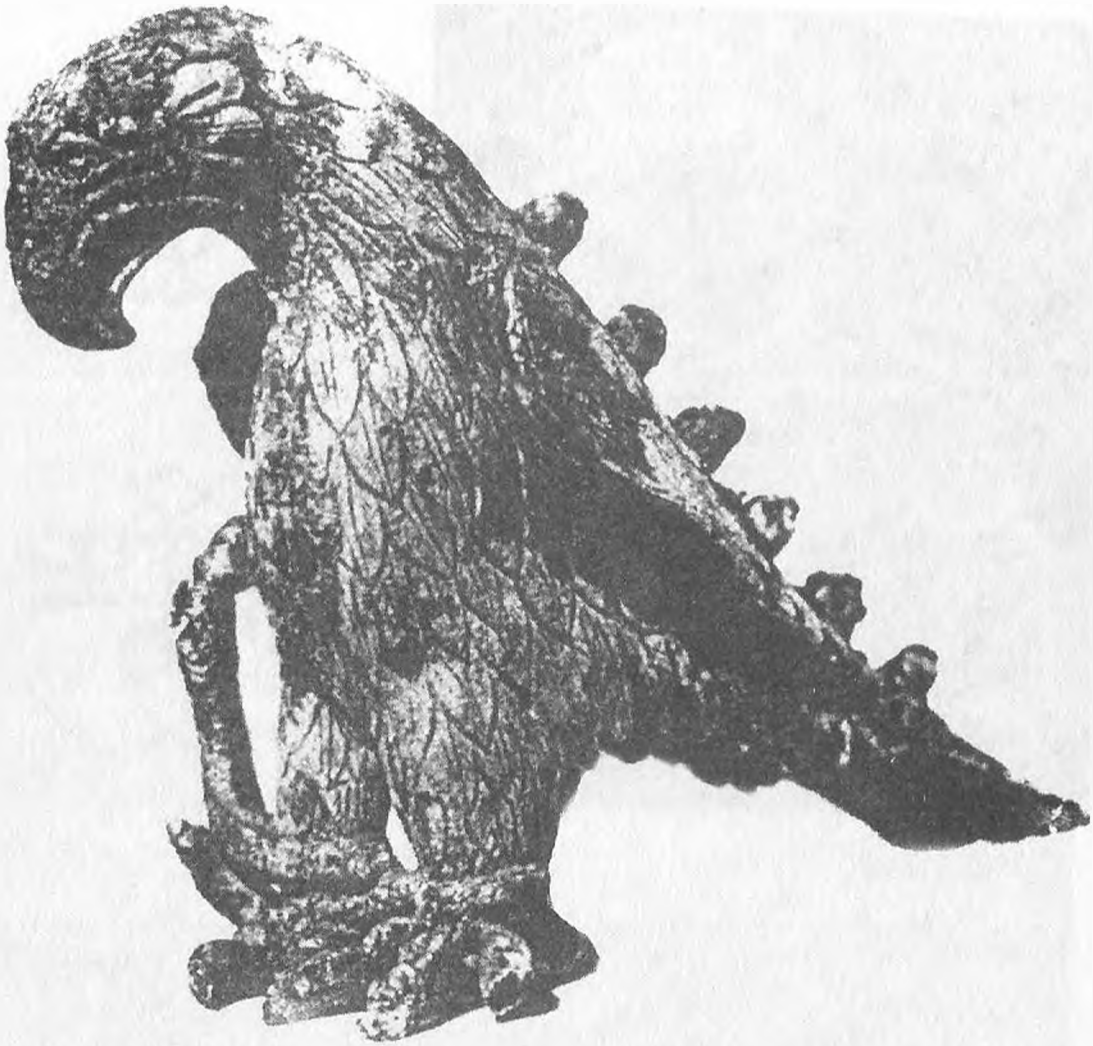

Фигура 16б.

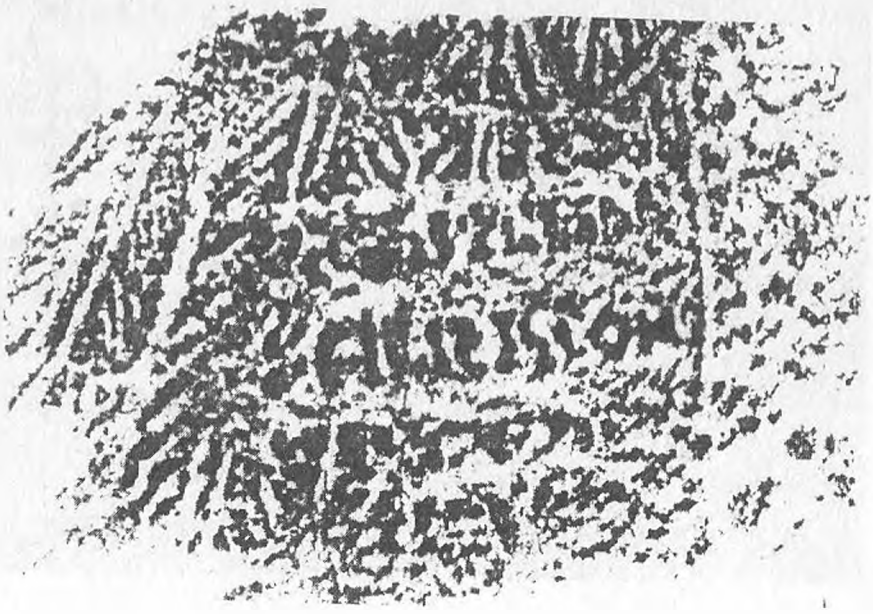

РУНИЧЕСКИТЕ ПЪРВООБРАЗИ
НА НАЙ-СПЕЦИФИЧНИТЕ КИРИЛСКИ БУКВИ

Древнобългарски знак	Поява	Кирилска буква
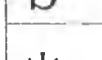	надпис 7	Б
	надпис 5в, 11	Ж
	1	Ц
	надпис 1 и табл. 3	Ч
	5б, 8, 12	Ш
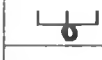		Щ
	5б, 12	О’ = О^{и}
	12 и др.	Ѧ
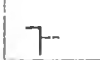		Ъ
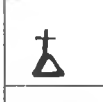	8	Ѣ
	(ЙО)	Ю

"Вехнат и чезнат делата,
живее и остава само словото"

Пиндар (V–IV в. пр. Хр.)

Цена: 7,00 лв.